IDEA

PHILOSOPHIÆ MORALIS,

SIVE

Compendiosa institutio,

AVCTORE

FRANCONE BVRGERSDICIO.

Editio postrema,

Multis in locis emendata.

LVGD. BATAVOR.

Ex Officinâ Elzeviriana.

cIↃ IↃC XLIV.

Nobilißimis, Amplißimis, Prudentißimisque Viris,

D. FRANCISCO AERSENIO, Domino in Sommelsdijck & Placet, Consiliario Status, & ad Galliarum Regem Legato;

D. NICOLAO CROMHOLTIO, Domino in Vryhoven, Curiæ Hollandiæ & Zelandiæ Præsidi;

D. ÆGIDIO DE GLARGES, Domino in Elesmes, Reip. Harlemensis Syndico;

ET

D. JACOBO BROUCHOVIO, J.C.
D. GERARDO LEONARDIO,
D. CHRISTOPHORO NIEUVVENHOVIO,
D. GUILIELMO WARMONTIO,

Curatoribus Academiæ, & Consulib. Reipub. Leydensis.

Item,

D. JOHANNI WEVELICHOVIO, ejusdem Reip. Syndico, & D D. Curatorum Secretario.

A 2 AN-

ANNUS jam labitur octavus ex illo die, quo vobis, Nobiliſſimi, Ampliſſimi, Prudentiſſimique Viri, viſum fuit, cum profeſſione Logices, quam haud multos ante menſes inchoaveram, Ethicam quoque mihi publicè docendam injungere. Et quanquam ſola Logica me totum ita occuparet, ut gemino labori vix me parem fore confiderem, novum tamen illud munus lubenti admodum animo ac penè cupido ſuſcepi. Primum, quia Logicæ ſtudium non magis arduum eſt & difficile diſcentibus, quam tædioſum docentibus; gaudebam Ethicam fore, quæ faſtidium, ſi quod forte diſciplina famula pareret in orbem ſemper rediens, præclarâ quâdam ſuavitate dilueret, & utilitate compenſaret. Putabam,

id

id quod res eſt, rem jucundiſſimam pariter & utiliſſimam eſſe,in ea parte Philoſophiæ verſari, quæ optimum humanæ vitæ finem deſcribit, ac viã indicat, qua ad eum eatur compendioſiſſimè: quæ non ſolùm mentem inſtituit, ſed animum quoq; format, & efferos affectus rationis imperio ſubjicit,totumq; hominem ſic effingit, ut ex bellua (Pythagoricorum more philoſophabor) hominem, ex homine Deum efficiat quodammodo, quatenus ſcilicet fieri poteſt, ut homo divinę ſortis particeps efficiatur. Nam quamdiu homines abjecta ratione affectibus ſuis ſerviunt,quid habent hominis præter vultum & exteriorem figuram? cetera, leones, lupi, vulpes, porci, aſini. Belluinam iſtam feritatem homo virtutis ſtudio (cujus naturam,vim,atq;uſum Ethica deſcribit) exuere ſolet, & ad humanitatem redire. Si deinde ad virtutis ſtudium accedit Pietas, (quam hæc quoq; Philoſophiæ pars catenus

docere debet, quatenus humanæ mentis ope doceri poteſt) homo divinæ naturæ particeps efficitur, & quantum fieri poteſt, ἀποθεοῦ).Nam pietas in cognitione & amore Dei conſiſtit. Cum autem homo Deum cognoſcit, ſimilitudinem Dei induit quodammodo, quatenus nimirum anima intelligēdo omnia fieri à Philoſophis rectè dicitur. Per amorem deinde tam arctè cum Deo conjungitur atque unitur, ut non tam in ſe, quam in Deo vivere videatur: quoniam anima non tam eſt ubi animat, quam ubi amat. Itaq; Socrates inter humanæ ſapientiæ conſultos facile princeps, hanc Philoſophiæ moralis præſtantiam atque utilitatem deprehendens, perpendenſq; quàm multa ſint in alterâ parte Philoſophiæ, quæ poſita eſt in inquiſitione veritatis, abſtruſa & humano intellectui ἀκατάληπτα, & quàm exigua inde redeat utilitas ad bene beatéque vivendum, Philoſophiam dicitur, à rebus occul-

occultis & ab ipsâ naturâ involutis, in quibus omnes ante eum Philosophi fuerant occupati, ad vitam communem traduxisse, ut de virtutibus & vitiis, omninoque de bonis rebus vel malis quæreret. Hæc me ratio quoq; permovit, ut libenter admodum paterer, laborem mihi Ethicæ docendæ ad Logices Professionem adjungi. Accedebat, quod novũ hoc munus argumentum esse judicabam, quo vestram erga me benevolentiam, & honorificum de meis laboribus judicium colligebam. Didiceram enim ex Aristotele, honorem hactenus expeti posse, etiam à cordatis viris, ut persuadeantur ipsi se viros esse bonos, in eâq; opinione ex honore sibi à peritis virtutis æstimatoribus delato confirmentur, tanquam si illi, qui honorẽ deferunt, id conceptis verbis testarentur. Et ut ista honoris accessione me non indignum meâ socordiâ efficerem, statim ita me comparavi, ut, quantâ maximâ possem dili-

gentiâ, prçclarissimam & utilissimam Philosophiæ partem sic docerem, ut emolumenti inde plurimum traherent studiosi, si sibi non deessent. Quod si non sim consecutus, ita tamen me meum officium implevisse confido, ut defectus omnis ad ingenii mei tenuitatem potius, quam ad studiũ atque industriam referri debeat. Autorem mihi sequendum & interpretandum sumsi Aristotelem, Principem atq; Dictatorem (Deum non ausim dicere) humanæ sapientiæ. Nam certe in hunc unum hominem videtur Deus contulisse, quicquid humana natura, παλιγγενεσίας beneficio destituta, capere potest. Et quanquam nihil ab Aristotele scriptum sit, quod cordatum & candidum Lectorem (nam minutulos Philosophastros omitto, qui viva ac virente sapientię stirpe deserta, nihil præter infelices & agrestes Ramulos sectantur) non rapiat in admirationem: attamen haud scio, an quidquam

quam ſit ab illo tantâ ἀκριβείᾳ elucubratum, quam decem Ethicorum libri, Nicomacho filio dedicati. Quanta enim ibi eſt in definitionibus & diviſionibus ἀκρίβεια? quanta in dictione perſpicuitas? quam aperta in toto opere Methodus? Iam precepta quam ſunt ad vitam humanam accommodata? quam appoſitis exemplis illuſtrata? Judices ubiq; quidem Ariſtotelem omnes mortales ingenio ſuperare, hic ſemet ipſum. Quæ cũ ita ſint, ſatis mirari nequeo, quæ ratio Ciceronem moverit, ut lib. 5. de finibus hoſce libros non ab Ariſtotele, ſed à Nicomacho filio ſcriptos eſſe diceret. *Libri de moribus accuratè ſcripti*, inquit, *dicuntur quidem eſſe Ariſtot. ſed non video cur non potuerit patri ſimilis eſſe filius.* Sed quæ eſt hæc ſequela? Cur non potius hoc modo? *Libri de moribus non ſunt à Nicomacho conſcripti; quia filius ſimilis eſſe non potuit tanto patri, cui nemo ferè mortalium ſimilis fuit.* Et ſanè, ſi ſimili conſecutione

certare liceat, Officiorum libri Ciceroni filio vindicari poſſent, ſi id pater in procemio non præcaviſſet. Hoſce Ariſtotelis libros, dedi operam, ut ſtudioſa juventus intelligeret: quod putabam haud commodius fieri poſſe, quàm ſi Ariſtotelica præcepta, Platonis, Xenophontis, Plutarchi, Ciceronis, Senecæ, aliorumque veterum humanæ ſapientiæ conſultorum, locis parallelis illuſtrarem, & ſi quid forte præteritum foret, ex hiſce fontibus ſupplerem, controverſias Scholaſticas, ſi quæ occurrerent, neque omnino omitterem, neq; nimis operoſe tractarē. Et quanquam nihil præterea judicarem eſſe neceſſarium ad plenam Ethicæ cognitionem; ne tamen ullâ in parte diſcipulis meis deeſſē, univerſam hanc diſciplinam in pauca contraxi, eamque ſic diſpoſui, ut quæ eſſent ab Ariſtotele de eadem re diverſis in locis diſputata, ad eundem titulum revocarem, in pauciſſimis ab

Ari-

Aristotelis sententiâ recedere͂, ubi id Christiana veritas omnino postulabat. Adjeci etiam ex aliorũ Philosophorum, quos antea commemoravi, monumentis, sicubi judicare͂ Aristotelis doctrinã augeri posse. Non nihil etiam ex Thoma Aquinate, aliisve novis scriptoribus, vel etiam ex ingenio, depromsi. Doctrinam veterum, imprimis autem Aristotelis, sic proposui, ut eorum verba quantum fieri potuit, ubique servaverim, adscriptis etiam librorum & capitum numeris, ut, cum Philosophiæ studiosi hasce institutiunculas memoriæ commendant, ipsum Aristotele͂ videri possint memoriȩ mandasse. Et quanquã satis accuratâ diligentiâ hȩc egissem; attamen, cũ assiduo mihi in hoc studiorum genere versandum esset, multa quotidie occurrebant, quæ magis placebant (cur enim ingenuè non fatear quod res est?) quàm quȩ essent à me proposita: multa etiam in mentem veniebant, quæ dolebam fuisse

præ-

præterita. Atque hæc omnia diligentiſſimè notabam, ad novam editionem adornandam. Itaque cum Typographus, diſtractis exemplaribus, deſtinarat iteratò libellum hunc excudere, meq; conſilii ſui feciſſet participem, cœpi chartas meas, & memoriæ notas expedire, opuſq; meum refingere atq; reformare, &, partim mutatis iis, quæ minus placebant, partim adjectis, quæ putabam non debuiſſe præteriri, ſenſim rem eo deduxi, ut alius plane libellus à priore videri poſſit. Primam editionem iis dedicavi, quibus tunc erat Academię commiſſa cura. Æquiſſimum enim eſſe judicabam, ut, quod novi muneris obeundi occaſione in gratiam meorum Auditorum eram meditatus, iis offerretur, à quibus mihi munus illud erat injunctum: idque partim, ut iis ratio conſtaret mei inſtituti; partim etiam, ut hac publica teſtificatione, ingrati animi ſuſpicionem à me amolirer. Eædem cauſæ me

com-

compellunt, Nobiliss. Ampliss. Prudentissimique Viri, & aliæ quædam urgentiores, ut novum hunc aut potius renovatum industriæ meæ fœtum (in quo tamen haud multo minùs laborandum mihi fuit, quàm in primâ confectione) vestris nominibus inscriberem, atq; nuncuparem. Nam primùm, cum pro Logicâ Professione Physica mihi à vobis delata sit, quid convenientius fieri potuit, quàm ut illud vobis offerrem, in quo ratio industriæ diligentiæque meæ quodammodo continetur, quam in obeundâ istâ professione adhibui? Deinde, cum nihil tantopere ab ingenio meo alienum sit, quàm crimen ingrati hominis, gaudebam hanc occasionem mihi dari (cum nihil paratum jam esset novarum lucubrationum) ut gratias vobis agerem publicè, ob novę professionis beneficium. Etsi enim Moralis Philosophiæ studium præclarissimum simul & utilissimum esse intelligerem, eoq; vehe-

menter

menter caperer, cum tamen morte clarissimi viri Gilberti Iacchæi, Med. Doctoris & Philosophi eximii, Philosophiæ Naturalis professio vacaret, cœpit illa animo meo ita allubescere, ut magnum beneficium interpretatus sim, quod vestro Decreto pro Ethicâ Physicam publicè prælegere, in eoque studio toto animo versari, mihi liceat. Nescio enim qua ratione factum sit, ut animus meus semper amore hujus scientiæ vehementer flagraverit, & infinita naturæ varietas, atque admiranda facies me traxerit ad occultarum causarum investigationem. Semper enim mihi obversabatur tritum illud;

Felix qui potuit rerum cognoscere causas.

Nam quemadmodum ignorantia admirationem parit & admirationis comitem tristitiam; ita fit, ut ex causarum notitiâ, quæ vera est scientia, oriatur incredibilis quædam voluptas, quę omnibus penè rebus potior haberi solet ab iis, qui sapientiam

pro

pro dignitate venerantur. Movit me præterea nonnihil, quod maxima pars studiosorum existimet, aut hanc Philosophię partem non esse sibi necessariam; aut tam facilem, ut ad eam cognoscendã non indigeant interprete; aut, si discendam eam sibi putent, cõmodius hauriri posse, quantum satis est, si Theologi futuri sunt, à Theologiæ Professoribus; si Jurisconsulti, ab legum interpretibus. Non jam decretum est errorẽ illum disputando refellere: sed hoc tamen dicam, hinc fieri, ut studium istud vix, ac ne vix quidẽ ita uti par est, in Academiâ florere possit. Quo fit ut ardor quoque docentis remitti debeat: sicut ex adverso, discipulorum assiduitas & φιλομάθεια, docentium studium atque industriam excitare solet atque intendere. Hæc ratio me commovit, ut Physicam maluerim quã Ethicam docere. Quo quidem munere promittere possum, me non majore fide atque diligentia, (fuit

enim

enim ſumma) ſed majore tamen alacritate & animo lubentiore perfuncturum. Sed quid cauſas narro quæ me impulerunt, ut libellum hunc vobis offerrem, cum cauſa dicenda fuerit, ſi vobis non obtuliſſem, quod jure ſucceſſionis vobis debebatur? Accipite igitur Nobiliſſimi, Ampliſſimi, Prudentiſſimique viri, hoc quicquid eſt muneris, & non ſpectate, quàm ſit illud exiguum atque tenue, ſed quam ſit animus donantis Veſt. NN. AA. ſtudioſus, & cupidus de Academia, quæ Veſtræ curæ tutelæque commiſſa eſt, pro viribus ſuis bene merendi. Quod reliquum eſt, Deum Opt. Max. ſupplex veneror, ut vos diutiſſime, Reipub. Academiæque bono, incolumes in terris eſſe patiatur. Lugd. Bat. Prid. Kal. Februar. cIↃ IↃc xxix.

Veſtr. NN. AA. Obſervantiſſimus

FRANCO BURGERSDICIUS.

IDEA

IDEA PHILOSOPHIÆ MORALIS.

Cap. I.

De Philoſophia Moralis Definitione, Certitudine, Auditore, & Diviſione.

§. I.

PHILOSOPHIA eſt animi noſtri perfectio, quanta quidem naturali mentis noſtræ conatu ea poteſt obtineri. Itaque, cum animus noſter, non ſolùm cognoſcendi, ſed etiam appetendi, & agendi facultate ſit inſtructus; neceſſe fuit, Philoſophiam non in ſola veritatis ſpeculatione, ſed etiam in vitæ, & humanarum actionum directione conſiſtere.

II. Hinc Philoſophia diviſa fuit à Peripateticis in Theoreticam ſive ſpeculativam, & Practicam. *lib.* I. *Metaph. cap.* I. Quarum illa res ſempiternas, & à naturalibus, ac neceſſariis cauſis fluentes, ſolius veritatis deſiderio contemplatur; (hoc enim ſonat vox θεωρεῖν:) hæc occupata eſt in iis, quæ noſtro arbitrio ſubjecta ſunt: quorum cognitionem non

non propter ſe amplectimur, ſed ut ſecundùm eam, vitam noſtram, & actiones componamus, & mores formemus.

III. Philoſophia theoretica reſidet in intellectu ſpeculativo; cujus munus eſt res abſolutè ſimpliciterq; cognoſcere, ut res ſunt, hoc eſt, quatenus habent eſſentiam, quæ definitione poteſt explicari; bonitate aut malitia nullo modo conſiderata. Philoſophia practica eſt in intellectu practico: cujus munus eſt res cognoſcere, ut bonæ, vel malæ ſunt; eaſque dijudicare, & voluntati appetendas, aut repudiandas proponere.

IV. Intellectus ergo practici judicium, eſt fons & norma noſtrarum appetitionum, & actionum. Ea enim agimus, & volumus agere, quæ intellectus practico ſuo judicio dictat agenda eſſe, aut non eſſe agenda.

V. Actiones, quæ ex practici intellectus dictamine, ac judicio proficiſcuntur, ad duo genera poſſunt revocari. Vel enim ποιήσεις ſunt, vel πράξεις.

VI. Hæc duo vocabula, etſi à multis confundi ſolent, Peripatetici tamen, cum de moribus agunt, ſignificationibus ea diſtinguunt, *lib. 6. Ethic. cap.* 4. Nec tamen omnes eodem modo. Quidam enim eas ſolùm actiones ποιήσεις eſſe volunt, quæ opus aliquod poſt ſe relinquunt; πράξεις, quæ nullum poſt ſe relinquunt opus. Sed hoc diſcrimen

men non est ex usu sumptum, quem habent hæ voces apud Aristotelem. Is enim ποιήσεις arte, πράξεις prudentia dirigi, docet *lib. 1. Magn. Moral. cap. 35.* At multæ actiones, quæ post se non relinquunt opus, ut, *cantare, saltare, equitare,* arte potiùs, quàm prudentia diriguntur; quæ proindè non πράξεις, sed ποιήσεις appellandæ sunt.

VII. Verum discrimen in eo positum est, quòd ποιήσεις à sola pendeant arte, non etiam à cupiditate, aut alio aliquo impetu facultatis appetentis, πράξεις contra sequantur conditionem, & impetum appetitus. Itaque ποιήσεις, sicuti cætera omnia, quæ ab arte proficiscuntur, habent τὸ εὖ, id est, *perfectionem ob quam laudantur*, in se ipsis inclusum. Ideoq; sufficit, eas ipsas, cùm fiunt, πῶς ἔχειν, id est, ut certo modo *se habeant.* At πράξεις, quoniam à prudentia prodeunt, ideoque cùm virtute conjunctæ sunt, τὸ εὖ non habent in se ipsis; neque satis est ut ipsæ, cùm fiunt, certo modo se habeant; sed hoc insuper requiritur, ut ὁ πράττων, id est, *is qui autor est τῶν πράξεων,* certò modo sit affectus. Ac primò quidem, ut sciens; deinde, ut deliberato consilio; tertiò, ut firma & immutabili voluntate agat. *lib. 2. Eth cap. 4.* Hinc fit, ut ποιήσεις ab eventu; πράξεις ab animo atque effectu autoris æstimari soleant. Nihil enim refert, quo animo aut affectu, lætus an iratus

iratus sit ὁ ποιῶν: modò artis sequatur regulas, erit bona, & laudabilis ἡ ποίησις: at πρᾶξις recta non est, nisi à recto, & composito proficiscatur animo.

VIII. Philosophia practica non est ars, sed prudentia: ideoque non circa ποιήσεις, sed circa πράξεις versatur. Unde & *practica* dicta est, & ἠθικὴ, hoc est, *moralis* Philosophia. Mores enim animi, quos Graeci ἤθη appellant, τῷ ἔθει, id est, *consuetudine* format, & appetitum ad honestatem, atque virtutem incitat, & dirigit. *lib. 2. Eth. cap. 1. & lib. 1. Mag. Mor. cap. 6.*

IX. Cum πράξεις, sive actiones morales, ut dictum est, ab animo æstimandæ sint, Philosophia moralis tota in eo debet esse, ut animum nostrum fingat ac formet.

X. Ad hanc rem duo requiruntur: primò ut intellectus judicet, ac dictet esse bonum, quod revera bonum est; & malum, quod revera malum est: secundo, ut feratur in id, quod intellectus dictat esse bonum; & declinet ab eo, quod dictat esse malum.

XI. Ut intellectus bonum, & malum inter se possit sine errore discernere, doctrina imbuendus est: ut appetitus rectum sequatur judicium intellectus, subigendi sunt, & in ordinem cogendi affectus, & perturbationes; ne vel subito, & vehementi impetu intellectus judicium prævertant; vel offusa caligine

gine pervertant, & in partes suas pertrahant.

XII. Cùm intellectus rectè monet, & intellectui recte monenti appetitus non refragatur, πράξεις etiam nostræ, sive actiones morales, eo se, quo decet, habebunt modo, nihilque à nobis proficiscetur, quod sit contra viri boni officium.

XIII. Finis Philosophiæ moralis est felicitas humana, hoc est, ejusmodi status, quo perfectior nullus in hominem cadit, secundùm præscriptum rectæ naturalisque rationis in terris, inter homines, viventem.

XIV. Ex iis quæ dicta sunt, Philosophia moralis non incommodè definietur hoc modo: Philosophia moralis, est prudentia dirigens hominis actiones, ut, quantum in hac vita fieri potest naturæ viribus, bene beatéque vivat. Quibus verbis tum objectum, tum finis Philosophiæ continetur; quę in sequentibus plenius explicabuntur.

XV. Dogmata Philosophiæ moralis non tantâ possunt ἀκριβείᾳ tradi, quantâ tradi solent dogmata Philosophiæ theoreticæ, præsertim ea, quæ ad Mathesin spectant. Τὰ γὰρ καλὰ καὶ δίκαια, περὶ ὧν ἡ πολιτικὴ σκοπεῖται, τοσαύτην ἔχει διαφορὰν καὶ πλάνην, ὥστε δοκεῖν νόμῳ μόνον εἶναι, φύσει δὲ μή. Id est, *Ea quæ honesta sunt & justa, in quorum consideratione versatur civilis scientia, sive Philosophia moralis, tantam habent varietatem.*

tantum

tantum errorem, ut lege modo, non autem naturâ constare videantur. Nam neque eadem apud omnes, neq; etiam apud eosdem semper eadem justa censentur. Τοιαύτην δέ τινα πλάνην ἔχει καὶ τἀγαθὰ, διὰ τὸ πολλοῖς συμβαίνειν βλάβας ἀπ' αὐτῶν. Id est, *Similis error versatur in iis, quæ ut bona expetuntur, quoniam ex his multi detrimenta capiunt. lib. 1. Eth. cap. 3.*

XVI. Et licet multa sint, quæ natura sua bona sunt, aut mala: non pauca tamen occurrunt, quæ, cum natura sua sint ἀδιάφορα, bona tamen aut mala fiunt, vel latâ civili lege, vel ob circumstantias adjectas, à quibus facta nostra morales differentias accipiunt.

XVII. Quæ per se, ac natura sua bona sunt, aut mala, ea recta ratio discernit: in quo discrimine, etsi ipsa sibi norma sit, quo tamen tutiùs judicet in tanta judiciorum varietate, divina lex respicienda est, quæ moralis appellatur. Quæ nihil aliud est, quam expressa imago legis naturalis, ac compendium moralis Philosophiæ. In ceteris, quæ natura sua sunt ἀδιάφορα, debet humana ratio usu acquirere discernendi facultatem.

XVIII. Auditorem Philosophiæ moralis oportet τοῖς ἔθεσιν ἦχθαι καλῶς, id est, *moribus & consuetudine rectè ductum esse: lib. 1. Eth. cap. 4.* ut, quoties ipse rerum moralium discri-

discrimen non satis novit, aliorum sequatur rectè monentium consilia, & pręcepta. Principium enim in moralibus est τὸ ὅτι. Qui enim τὸ ὅτι habet perspectum, sive sua, sive aliorum opera, atque institutione, τὸ διότι non debet sollicitè desiderare, *lib.* 1. *Eth. cap.* 4. Multa enim à majoribus bene constituta sunt, ut aiunt *I. C. ff. de Iust. & Iure, l.* 20, quorum reddi non potest ratio. Imo multa ideo bona sunt; quia lege majorum constituta sunt. Hæc, si quis morum pravitate contemnet, frustra animum adjiciet ad moralem Philosophiam.

XIX. Hinc sequitur, juvenem non esse οἰκεῖον, id est, *idoneum* auditorem Philosophiæ moralis. Juvenis enim τοῖς πάθεσιν ἀκολουθητικὸς ὤν, ματαίως ἀκούσεται καὶ ἀνωφελῶς. Id est, *affectib us obnoxius, vanam & inutilem operam sumet in audiendo. lib.* 1. *Eth. c.* 3. Nam aliorum recta præcepta, & salubres admonitiones, quæ suis affectibus adversantur, superciliosè, & pertinaciter rejiciet, ac contemnet. *lib.* 10. *Eth. cap.* 6. Juvenis autem quisque non κατὰ τὴν ἡλικίαν, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἦθος, id est, *non ex ætate, sed ex more* judicandus est. Non enim ab ætate defectus hic proficiscitur, sed ab eo, quòd vitam, & omnia quæ in vita sibi occurrunt, non tam ratione, quàm affectu animi sui metiatur. *lib.* 1. *Eth. cap.* 3.

XX. Est

xx. Eſt & alia cauſa, ob quam juvenis minùs idoneus ſit auditor Philoſophiæ moralis: nimirum, quia ἄπειρός ἐστι τῶν κατὰ τὸν βίον πράξεων Id eſt, *imperitus eſt earum actionum, in quibus civilis vita, ac ſocietas conſiſtit. lib. 1. Eth. cap. 3.* Actiones enim civiles verſantur circa ſingularia, de quibus non ſecundùm præcepta, ſed ſecundùm occaſionem judicandum eſt. *lib. 2. Eth. cap. 2.* Quod certè fieri non poteſt, niſi ab eo, qui longo rerum uſu, atque experientia, prudentiam ſibi comparavit; quæ in juvenibus admodum rara eſt.

xxi. Philoſophiæ moralis duæ ſunt partes: altera communis, quæ Ethica ſtrictiore quadam ſignificatione nominatur; altera ſpecialis, quæ in Oeconomicam, & Politicam ſubdividitur.

xxii. Ethica non agit de moribus ſingulorum hominum ſeorſim in certa aliqua vitæ practicæ ſpecie; ſed tradit generalia principia, ex quibus vitæ practicæ mores formandi ſunt. *lib. 1. Mag. Mor. cap.* 1. tum in familia, quod fit in Oeconomica; tum in civitate, quod fit in Politica.

xxiii. Etenim cùm homo natura ſua ſit animal πολιτικὸν, id eſt, *ſociabile*, ſequitur, vitam non eſſe humanam, quæ non vivitur in humana ſocietate. Vita ſolitaria, quam quidam fingunt, aut divina, aut belluina quæ-

quædam vita eſt. ὁ γὰρ μὴ δυνάμενος κοινωνεῖν, ἢ μηδὲν δεόμενος δι' αὐτάρκειαν, ἢ θηρίον ἐστιν, ἢ Θεός. id eſt, *qui non poteſt ſocietatem cum aliis contrahere, aut eâ non indiget, ſibi abunde ſufficiens, aut fera eſt, aut Deus. lib.*1. *Pol. cap.* 2.

XXIV. Præcepta quæ in Ethica tradenda ſunt, ad tria capita revocari poſſunt: vel enim agendum eſt de felicitate, ut fine totius philoſophiæ moralis: vel de actionibus moralibus, earumque differentiis ac principiis, de affectibus, deque voluptate ac dolore, ut de objecto: vel denique, de virtute, ejuſque ſpeciebus, ut & de amicitia, ut de mediis, quibus ad felicitatem pervenitur.

CAP. II.

De Bono in genere.

§. I.

QVod eſt ſubjectum in ſcientiis, id eſt finis in Ethica, aliiſque diſciplinis præcepta ſua ad uſum aliquem referentibus. Debet ergo Ethica tradi methodo analytica, ſumto exordio à fine, hoc eſt, à felicitate. Vt autem felicitatis naturam melius aſſequamur, prius de Bono in genere, ejuſque variis ſpeciebus, quædam præmittenda ſunt.

II. Bonum dicitur quasi *duonum*, à duobus, quia quicquid bonum est, id non nisi alteri bonum esse dicitur, ut ex Boni definitione § 3. liquebit. Græcè dicitur ἀγαθὸν, ἀπὸ τοῦ ἄγαν θέειν, id est, *valde currere*. Antiquitus enim ἀγαθὸς erat epitheton bellatorum; idemque significabat, quod *fortis*, *strenuus*; quia pro eâ, quæ tunc obtinebat, præliandi consuetudine, milites pedum pernicitate censebantur. Hinc apud Homerum toties, πόδας ὠκὺς Ἀχιλλεύς. Id est, *celer pedibus Achilles*. Postea vox ista ad quamlibet rei præstantiam significandam adhibita fuit. Eodem modo ἀρετὴ παρὰ τοῦ Ἄρεως, id est, *à Marte*; &, virtus à viro dicta, primum ad fortitudinem, postea, ad quemlibet laudatum habitum significandum videtur adhibita. Plato ἀγαθὸν derivat ἀπὸ τοῦ ἄγειν, id est, *ducere*, quod nos amore sui ducat, & impetum animi ad sese moveat. Seneca *Ep.* 118.

III. Bonum dicitur, quicquid alicui congruum est ac conveniens; malum contra, quicquid alicui adversum est, ac repugnans. Hinc sequitur, ut bonum naturâ suâ desiderium concitet, & amorem; malum, odium & fugam.

IV. Vnaquæque res appetit bonum, non quodlibet promiscuè, sed id, quod sibi bonum est: sicuti quælibet res repudiat, non quodcunque malum, sed quod sibi malum est.

eſt. Atque hoc ſenſu intelligendus eſt Ariſtoteles, cum bonum à poſteriore definit, ὃ πάντα ἐφίεται. Id eſt, *quod omnia appetunt. lib.*1. *Eth. cap.*1.

v. Vt res variæ ſunt, & varius rerum appetitus; ita multiplex eſt forma boni, & mali, Etenim res quædam ſunt, quæ innato appetitu, ſine prævià cognitione in bonum feruntur, aut à malo refugiunt: aliæ in bonum feruntur, & à malo refugiunt, appetitu elicito, hoc eſt, appetitu, qui à præeunte objectæ rei notitià excitatur atq; dirigitur. Illæ ſemper feruntur in id, quod reverâ bonum eſt, & refugiunt ab eo, quod reverâ malum eſt; hæ, feruntur etiam in id, quod reverâ bonum non eſt, ſed videtur eſſe; & averſantur etiam id, quod malum non eſt, ſed videtur eſſe.

vi. Hujus diſcriminis cauſa eſt, quod appetitus innatus non poſſit à ſcopo aberrare: fluit enim à cujuſque rei naturâ. At appetitus elicitus aberrare à ſcopo ſuo poteſt, quià à præviâ rei notitiâ, quæ non raro falſa eſt, movetur, ac dirigitur.

vii. Appetitus elicitus, non ſolum in homine, ſed etiam in brutis eſt: verùm bonum & malum, prout ad bruta, aut ad appetitum innatum ſpectat, non eſt hujus loci: ſuffecerit hic conſideraſſe, quod ad hominis appetitum pertinet. Quanquam & hoc gemi-

num: aliud enim naturæ viribus reſpondet, aliud non niſi gratiæ peculiaris auxilio poteſt obtineri. Vnde illud naturale, hoc gratiæ, ſive ſpirituale bonum appellari ſolet. Sed ſpirituale bonum Theologis relinquimus; de naturali bono nobis erit ſermo.

VIII. Bona naturalia diſtribuuntur in tria genera; in bona animi, corporis, & fortunæ, ſive bona externa. *lib.* I. *Eth. cap.* 8. *& lib.* I. *Mag. moral. cap.* 3.

IX. Bona animi ſunt animo convenientes habitus, tam ſpeculativi, quàm practici; & actiones, quæ ex iis proficiſcuntur; ut & voluptas, quæ iſtarum actionum comes eſt. His enim rebus animus ornatur, ac perficitur.

X. Bona corporis ſunt ſanitas, robur, pulchritudo: item ſenſuum externorum, & internorum integritas: ingenium, indoles, & id genus aliæ dotes, quæ pendent à corporis εὐκρασίᾳ. *lib.* I. *Rhet. cap.* 5.

XI. Bona fortunæ ſunt nobilitas, honor, laus, gloria, bona fama: item εὐτεκνία, amici, libertas: ac tandem divitiæ; quæ partim natura conſtant, ut pecora, plantæ; partim lege, ut nummi, ſervi: partim arte, ut ædificia, ſupellex. *lib.* I. *Rhet. cap.* 5.

XII. Nobilitas, (ut de bonis animi & corporis nihil dicam ſingulatim) eſt dignitas familiæ, ob antiquam virtutem majorum, in poſte-

posteros, legitimâ successione derivatam, à principe, aut eo, qui jus habet majestatis, solenniter collata, & certis privilegiis munita.

XIII. Nobilitas ergo non est merum figmentum: sed fundamentum habet in naturâ. Siquidem bonis, & generosis inest facultas quædam procreandi, quoad fieri potest, sibi similes, hoc est, ingenuos & faciles ad virtutem. *Aristot. in fragm. de Nobil.* Mores enim animi sequuntur temperamentum corporis: corpus autem, ejusque temperamentum, à parentibus in liberos transfundi, vel ipsa docet experientia.

XIV. Verum tamen, quia magis à consuetudine virtus, quàm à natura pendet, sæpe fit, ut, quos natura fecerat ad virtutem, ii prava consuetudine ab avita virtute familiæ suæ degenerent. Etenim quo quis præstantiorem nactus est indolem, eo deterior evadit, quum consuetudo naturam pervertit. Hinc natum est proverbium, *Heroum filii noxæ.*

XV. Qui à majorum virtute degenerant, nihil nobilitatis habent, præter opinionem, & titulum; re ipsa carent. Quod enim virtute partum est, vitiis amittitur.

XVI. Honor est externum signum *εὐεργετικῆς δόξης*, id est, *beneficæ opinionis*, quod exhibetur viro bono tanquam præmium virtutis, ut alii illius exemplo ad virtutem in-

citentur. *Ex lib.1.Rhet. cap.5. & lib.4.Eth. cap.3.*

XVII. Ex quâ definitione tria consequuntur. I. Honorem potius in honorante esse, quàm in honorato. *lib.1. Eth. cap.5.* hoc est, pendere magis ab arbitrio honorantis, quam honorati. II. Non deferri improbo. Quod enim improbo defertur, non honor est, sed honoris umbra: quæ non virtuti, sed consuetudini tribuitur. III. Non deferri ab improbo. Improbus enim neque de virtute syncere judicare potest, nec quenquam virtutis causâ amare. Quod tamen necesse foret, si verum honorem alteri deferret.

XVIII. Laus est honor qui oratione fit, aut, λόγος ἐμφανίζων μέγεθος τῆς ἀρετῆς. Id est *oratio ostendens magnitudinem virtutis. lib.1. Rhet. cap.9.* Gloria est consentiens laus bonorum de excellente virtute bene judicantium. *Cicer. Tusc. quæst. lib. 3.* Εὐδοξία ἐστὶ τὸ ὑπὸ πάντων σπουδαῖον ὑπολαμβάνεσθαι, ἢ τοιοῦτό τι ἔχειν, οὗ πάντες ἐφίενται. Id est, *bona fama est, ab omnibus præditum virtute censeri, vel tale quid habere, quod omnes expetunt. Lib.2. Rhetor. cap.5.* Reliquas bonorum externorum species percurrere non est operæ pretium.

XIX. Bona animi, quia sunt in nostrâ potestate, magis quidem proprie bona dicuntur, quam bona corporis, aut bona externa,

quæ

quæ in noſtrâ poteſtate non ſunt poſita. *lib.* 1. *Eth. cap.* 8. Bona tamen corporis, & bona externa, ἁπλῶς, hoc eſt, naturâ ſuâ bona eſſe, ac proinde ἁπλῶς mala, quæ hiſce bonis ſunt oppoſita, ut morbus, dolor, ignominia, paupertas, ἀτεκνία, ἀφιλία, &c. firmis rationibus poteſt contra Stoicos oſtendi.

xx. Etenim id ἁπλῶς bonum eſt, quod bonum auget: ut & id ἁπλῶς malum, quod bonum minuit. Atqui melius eſt, animi bonis ſimul, & bonis externis, quàm ſolis animi bonis inſtructum eſſe, & ceteris bonis carere, vel etiam malis affligi, quæ illis ſunt oppoſita. Nam ſapienti non minus bene eſſe, cum in Phalaridis tauro torretur, aut in Nicocreontis mortario ferreis piſtillis tunditur, quam cum in roſis, ac violis otioſe philoſophatur, μεγαλοφρονήματα ſunt, & μεγαλοῤῥήματα Stoicorum, quæ ore profitentur, vita refellunt.

xxi. Præterea, pleraque animi bona, nec acquirere poſſumus, nec uti acquiſitis, ſi ab externorum bonorum ἀπειρίᾳ penitus ſumus imparati. Qui enim totâ vitâ æger eſt, aut aliorum voluntati emancipatus, quî poſſit is animum ſuum ſapientiâ, quî poſſit moribus munire? At ſapientiâ & moribus munitum eſſe, res eſt per ſe deſiderabilis, etiam iis, qui nullâ ſuâ culpâ impediti, has virtutes non poſſunt conſequi.

XXII. Interim virtus est, res adversas forti animo perpeti. Verùm hinc non est colligendum, res adversas non esse mala, sed potius, esse mala: siquidem fortitudo, & patientia, non nisi in malis est occupata.

XXIII. Quin ipsi Stoici fatentur, sanitatem, indolentiam, libertatem, divitias, honores, ejusmodi res esse, quas etiam sapiens, præ morbo, dolore, servitute, paupertate, infamiâ debeat eligere. Atqui electio boni est. Sequitur ergo, bona externa, & bona corporis rectè ab Aristotele numerari inter ea, quæ ἁπλῶς bona sunt. *lib.* 5. *Eth. cap.* 1. & verè mala esse, quæ his sunt contraria.

XXIV. Ex quo porro sequitur, minùs esse malum, hisce bonis excidere, quàm semper caruisse: nec esse infelicissimum genus infortunii, (ut Boëthius existimat, *lib.* 2. *de cons. phil.*) fuisse felicem. Minùs enim malum est, quod postremâ tantum vitæ parte malum est, quàm quod totâ vitâ malum est. Quòd autem lætiores fortuna relinquat, quos nunquam respexit, (ut Senecæ verbis utar) quàm quos deseruit, id non arguit, mutatæ vitæ conditionem esse graviorem; sed homines secundâ fortunâ malè usos, ægriùs tolerare adversam

CAP.

CAP. III.

Variæ sententiæ de felicitate.

§. I.

Bonum vel est finis, vel medium: finis appetitur propter se, medium non nisi propter finem. *lib.* 1. *Mag. Mor. cap.* 2. Medium enim non sua, sed finis bonitate, bonum est. Vnde licet medium in se malum sit, appetitur tamen tanquam bonum, quando finis alicujus gratia appetitur.

II. Fines alii aliis subordinantur, hoc est, alii propter alios appetuntur. In qua subordinatione non proceditur in infinitum, sed datur ultimus aliquis finis; ad quem omnia sic referuntur, ut ipse ad nullum finem ulteriorem referatur.

III. Etenim natura nihil facit frustra, aut imprudenter; cùm nihil aliud sit, quàm ordinaria Dei potentia, quam in universi gubernatione exerit. Atqui appetitus boni, quem nobis indidit natura, frustra esset, si nullum bonum esset, quod sui solius gratia appeteretur, quodque posset appetitum satiare. *lib.* I. *Eth. cap.* I. Datur ergo ultimus aliquis finis, in quo homo potest, & debet acquiescere.

IV. Finis, quo ulterior, eo melior est, ac

perfectior: quia propter quod unumquodque appetitur, id magis appeti, ac proinde melius esse, necesse est. Vltimus ergo finis hominis erit optimus, atque adeo summum bonum. *lib.1. Eth.cap.2. & 7.*

v. Summi boni cognitio μεγάλην ἔχει ῥοπὴν πρὸς τὸν βίον. Id est, *magnum habet momentum ad degendam vitam. lib. 1. Eth. c.1.* Summo enim bono, ac fine constituto, omnia constituta sunt. Juventa via vitæ est, confirmatioque omnium officiorum. *Cic. lib.5. Acad. quæst.*

vi. Omnes homines unanimi consensu summum bonum vocant εὐδαιμονίαν, μακαρισμὸν, εὐτυχίαν, *felicitatem; ac beatitudinem.* Εὐδαιμονία vox est composita ex εὖ & δαίμων, id est, *dæmon, genius.* Eam Aristoteles εὐζωΐαν καὶ εὐπραξίαν interpretatur. *lib. 1. Eth. cap.4. & 8.* quia scilicet τῷ εὖ ζῆν, καὶ τῷ εὖ πράττειν, id est, *bene vivendo, & bene agendo*, homines dæmonibus assimilantur, καὶ ὅσον ἐνδέχεται, ἀπαθανατίζονται. Id est, *quantum fieri potest, immortalitatem consequuntur.* Μακαρισμὸς dicitur ἀπὸ τοῦ μάλιστα χαίρειν. Id est, *maxime gaudere.* quia felicitas cum gaudio conjuncta est. *lib.7. Ethic. cap.11.* Εὐτυχία videtur ἤτοι ταὐτὸν εἶναι τῇ εὐδαιμονίᾳ, ἢ ἐγγύς. Id est, *aut idem esse, quod felicitas, aut parum ab eâ discrepare, lib.2. Phys.cap.6:* idque, vel quia vulgus in fortunæ bonis felicitatem

citatem ponit, vel quia felicitas ſine fortunæ bonis nemini obtingit.

VII. Quid rei felicitas ſit, in eo valde ſemper diſſenſum eſt; non ſolùm inter Philoſophos, ſed etiam inter vulgus, ut nullâ in re magis. Atque hoc liquet ἐκ τῶν βίων, id eſt, *ex vita conditione ac ſtudiis*, quæ certè ſunt diverſiſſima. *lib.*1. *Eth. cap.*5. In eo enim unuſquiſque ponere felicitatem judicandus eſt, quod maximè affectat, ac conſequi annititur; & ad quod reliqua omnia refert, quæcunque præter illud expetit. Atqui plerique in eo omne ſtudium ponunt, ùt eam rem conſequantur, quam vitæ ſuæ judicant eſſe convenientiſſimam. Vnde etiam mutatâ conditione vitæ, cum ſtudiis mutant de felicitate ſententiam: & qui ſani, felicitatem collocabant in divitiis, iidem ægri, ſanitatem præferunt divitiis. *lib.*1. *Eth. cap.*4. Ex quo planè ſequitur non poſſe ex aliâ re certiùs innoteſcere, quam quiſq; habet de ſummo bono ſententiam, quàm ex ſtudiis & conditione vitæ.

VIII. Omnes de felicitate ſententias enumerare, non fuerit operæ pretium: ſuffecerit recenſuiſſe τὰς μάλιστα ἐπιπολαζούσας, hoc eſt, *quæ ceteris vulgatiores ſunt*, aut aliquâ rationis ſimilitudine niti videntur. Atque hæ ſunt duorum generum: alii enim felicitatem ponunt in bonis obviis, ac manifeſtis;

festis; alii, in obscuris, & à communi vita remotis. *lib.* 1. *Eth.* 4.

IX. Qui in bonis obviis felicitatem ponunt, quadripartiti sunt: tot enim sunt vitæ genera μάλιστα περιέχοντα, id est, *quæ maxime excellunt*. Atque horum οἱ μὲν φορτικοὶ, id est, *homines abjecti ac viles*, (quales sunt ii qui ferendis oneribus victum quærunt) felicitatem ponunt in divitiis, ut οἱ χρηματιστικοί: vel in voluptate corporea: ut οἱ ἀπολαυστικοί. Οἱ δὲ χαρίεντες, id est, *homines elegantiores atque ingenuarum artium studio politi*, felicitatem in honore, aut virtute consistere existimant, ut οἱ πολιτικοὶ καὶ πρακτικοί: aut in contemplatione rerum, ut οἱ θεωρητικοί. *lib.* 1. *Eth. cap.* 5.

X. In divitiis non consistit felicitas. Primò, quia ὁ βίος χρηματιστικὸς, βίαιός τις ἐστί. Id est, *vita, quæ in pecuniæ quærendæ studio consumitur, violenta est, & latrocinium sapit. lib.* 1. *Eth. cap.* 5. Divitiæ enim, sæpe injustè, semper anxiè quæruntur, &, *Curâ majore metuque servantur*. Deinde, quia divitiæ sunt in numero bonorum utilium, quæ non sui sed aliorum gratia expetuntur. *lib.* 1. *Eth. cap.* 5.

XI. Qui in corporea voluptate felicitatem ponunt, vitam eligunt pecude quàm homine digniorem. Animum enim (qua sola parte homines sumus) corpori emancipant, mentemq; nunquam supra sensus attollunt.

Atqui

Atqui felicitas est homini peculiaris, ac propria: non est ergo in corporeis voluptatibus quærenda. *lib.* 1. *Eth. cap.* 5.

XII. Eudoxus etiam in voluptate felicitatem collocavit, *lib.* 10. *Eth. cap.* 2. Eumque secutus Epicurus: sed alia plane mente. Non enim eas voluptates intelligunt, quæ sunt sitæ ἐν ἀπολαύσει, id est, *in gustu atque ingluvie*; sed quas ὁ νήφων λογισμὸς ὁ τὰς αἰτίας ἐξερευνῶν πάσης αἱρέσεως καὶ φυγῆς, id est, *ratio sobria, quæ causas perscrutatur, cur quæque eligenda, aut fugienda sunt*, suppeditat, quæque sunt ab honesta vita inseparabiles. Sic ipse sese interpretatur Epicurus *Epist. ad Menecæum apud Diogen. Laërt. in vita Epicuri*. Quanquam alii aliter Epicuri sententiam interpretantur.

XIII. Hæc sententia non est quidem intolerabilis, ut est illa vulgi; non tamen satis accuratè felicitatem exprimit. Nam voluptas boni affectio potiùs est, aut comes boni fruitionem necessariò consequens, quàm ipsum bonum. Neque enim bonum expetitur propter voluptatem, sed voluptas ex boni expetiti fruitione nascitur, ὡς τέλος ἐπιγιγνόμενον. Id est, *ut finis ac perfectio extrinsecus adveniens. lib.* 10. *Ethic. cap.* 4. Quocirca, cum felicitas sit bonum propter se, sequitur, non esse sitam in voluptate, sed voluptatem ex ea nasci.

XIV. Po-

XIV. Politicorum ſententia in honore, aut virtute felicitatem ponentium, ſic refellitur. Honor eſt ἐπιπολαιότερόν τι, id eſt, *infirmius quid, minuſque ſtabile*, quàm ut homines poſſit efficere felices. Honor enim in honorante potiùs eſt, quàm in honorato. at felicitas οἰκεῖόν τι & δυσαφαίρετον, id eſt, *proprium quid* eſt, *& ejuſmodi, quod non facile poteſt eripi. lib.*1. *Eth. cap.*5. Deinde felicitatem omnes expetunt propter ſe; honorem, vel ut ſignum τῆς εὐπαθείας, id eſt, *benevolentiæ* aliorum erga ſe, *lib.*8.*Eth.cap.*8, vel ut argumentum ſuæ virtutis; ſcilicet, ἵνα πιστεύωσιν ἑαυτοὺς ἀγαθοὺς εἶναι. Id eſt, *ut credant ipſi ſe bonos eſſe. lib.*1. *Eth. cap.*5. Καὶ ἵνα βεβαιώσωσι τὴν οἰκείαν δόξαν περὶ αὐτῶν τῇ τιμῇ, ὡς τῇ τῶν λεγόντων κρίσει. Id eſt, *ut in eâ opinione quam ipſi habent de ſe ipſis, confirmentur honore ſibi delato, veluti ſi illi, qui honorem deferunt, id conceptis verbis teſtarentur. lib.*8. *Eth. cap.*8.

XV. Ex quibus ſequitur, virtutem eſſe præſtantiorem honore, etiam politicorum judicio, (ſiquidem ſibi conſentiunt,) eamque videri potius ultimum eſſe finem civilis vitæ. Sed ne virtus quidem ad felicitatem ſufficit. Poteſt enim is, qui virtute præditus eſt, totâ vitâ ἀπρακτεῖν, & πρὸς τούτοις κακοπαθεῖν & ἀτυχεῖν τὰ μέγιστα, id eſt, *nihil agere, præterea maximis in malis, ac calamitatibus verſari:*

quæ

quæ ſane vita longè abeſt à felicitate. *lib.*1. *Eth. cap.*5. His adde, habitus, non ſui, ſed actionum ſuarum gratiâ, parari. *lib.*1. *Eth. cap.*8. Non poteſt ergo virtutis habitus eſſe ſummum bonum.

XVI. Hæc ſententia vulgo tribuitur Stoicis, ſed non ſcio, an ſatis conſiderate. Non enim ii fuiſſe videntur Stoici, qui putarint virtutis habitum ad felicitatem ſufficere; actionem non requiri. Beatam enim vitam illi ὁμολογίαν vocant; (Cicero lib.3. de finibus *Convenientiam* vertit.) Ὁμολογουμένως ζῆν, id eſt, *convenienter vivere*, interpretantur καθ' ἕνα λόγον ζῆν id eſt, *vitam vivere ſibi per omnia conſentientem:* quod certe nihil eſt aliud, quàm ſecundum virtutem vivere. Vita enim virtute ſibi poteſt conſentire, non in vitiis; quia virtus ἁπλοῦν, & μονοειδὲς, id eſt, *res ſimplex atque uniformis:* vitium, ἄπειρον καὶ πολυειδὲς, id eſt, *res infinita, ac multiformis. lib.*1. *Eth. cap.*6. *&* *lib.*2. *Mag. Mor.c.* 25. Alii beate vivere definiunt ζῆν ὁμολογουμένως, ἢ ἀκολούθως τῇ φύσει. Id eſt, *vivere convenienter natura.* quod ipſi interpretantur, κατ' ἀρετὴν ζῆν, id eſt, *ſecundum virtutem vivere*, φύσεως nomine, vel humanam naturam intelligentes, quæ recta ratio eſt; vel τὸν θεὸν εἰς φύσιν εὐπρεπῶς μετονομάζοντες. Id eſt, *Dei nomen in nomen naturæ decore tranſmutantes.* Nam certè, quid eſt aliud

aliud, vivere secundùm rectæ rationis dictamen, aut secundùm Dei legem, quam Deus in hominum animis expressit, quàm vivere secundum virtutem? Ex quibus liquet; Stoicos non in nudo virtutis habitu, sed in virtutis exercitio felicitatem collocasse. *Vid. hac de re Diog. Laërt. in vit. Zenon. Clem. Alex. l. 2. Strom. Stob. in eclog. Eth. De expet. & fug.*

XVII. Cùm ergo Stoici in sola virtute felicitatem constituunt, non actionem virtutis, sed corporis, & fortunæ bona, quæ ipsi inter bona non numerant, à felicitate secludunt; & in eo à Peripateticis dissentiunt. quàm rectè, ex sequentibus rationibus liquebit.

XVIII. Sumamus primò, quod cap. 2. demonstravimus, bona corporis, & fortunæ, verè bona esse. Quod si hæc bona felicitate non continentur, felicitas erit bonum *συναριθμούμενον*. Cum bonis enim corporis ac fortunæ numerari, eorumque accessione augeri poterit; siquidem bonum boni *συναριθμούμενον*, quamvis minimi, accessione augetur. At felicitas, cùm sit summum quid, & optimum, augeri non potest. Nullum ergo datur bonum, quod felicitate non continetur. *lib. 1. Eth. cap. 7. lib. 1. Mag. Mor. cap. 2.*

XIX. Deinde felicitas, non solùm hominis animum, sed hominem beare debet omni

omni ex parte: quia felicem esse, idem est quod εὖ ζῆν, id est, *bene vivere*. At vita humana non in solius animi, sed in totius hominis vigore posita est. Is ergo beatè vivet, qui non secundùm animum tantùm: sed & secundùm corpus bene vivit; quod certè sine corporis & fortunæ bonis fieri non potest.

xx. Sed demus, corpus ad hominis substantiam non pertinere; sed, ut Plato voluit, hominem esse animam corpore utentem: nihilominus erunt bona corporis, & fortunæ, cum felicitate conjungenda. Nam felicitas èsse nequit sine animi εὐπραξίᾳ. sed animus εὐπράττειν non potest in vitioso corpore; nisi forte, & fatuis, & phreneticis non minùs via pateat ad felicitatem, quàm iis, quibus est mens sana in corpore sano. Ea quidem mala quæ animi usum non tollunt, qualia sunt paupertas, morbus, dolor, & id genus alia, constanti animo perferre, pulchrum est, si ea non voluntas accersit, sed necessitas imponit; melius tamen est, animum ab hac necessitate liberum, sibi, & suis vacare.

xxi. Qui felicitatem in contemplatione ponunt, quales sunt ii, qui vitam vivunt speculativam, à veritate quidem non aberrant: sed non omnem veritatem efferunt. Est enim contemplatio ad felicitatem necessaria; sed non sufficit. Oportet enim virum beatum,

beatum, οὐ μόνον θεωρητικὸν εἶναι τῶν ὄντων, ἀλλὰ καὶ πρακτικὸν τῶν δεόντων. Id est, *non solùm spectare quæ sunt, sed facere quæ facienda sunt. Plut. l.* 1. *de placitis Philos.* Natura homines hominibus arctissimâ lege conjunxit mutuorum officiorum: hanc legem dissolvunt, ipsamque humanitatem exuunt, quicunque vitæ societati sese eximunt, vitamque speculativam sic amplectuntur, ut deserant civilem.

XXII. Superest sententia Platonis, felicitatem non in bonis obviis, sed in rebus abstrusis collocantis, nempe in idea boni. Plato enim existimavit (ut autor est Aristoteles) παρὰ τὰ πολλὰ ταῦτα ἀγαθὰ, ἄλλό τι καθ᾽ αὑτὸ εἶναι, ὃ καὶ τοῖσδε πᾶσιν αἴτιόν ἐστι τοῦ εἶναι ἀγαθὰ, ἢ οὗ τἄλλα μετέχοντα ἀγαθά ἐστιν. Id est, *prater singularia hac bona, aliud quiddam esse, quod per se bonum est, & causa his omnibus, quod bona sint, sive cujus participatione reliqua bona sunt. lib.* 1. *Ethic. cap.* 4. *& lib.* 1. *Mag. Mor. cap.* 1. Atque hoc bonum αὐτοαγαθὸν, ipsum bonum, & ideam boni appellat.

XXIII. Quod si Plato per Ideas intellexit, ἐξηρημένας τῶν ὄντων, καὶ ὑφεστώσας ὑπάρξεις, id est, *naturas seorsim à rebus subsistentes,* Aristoteles non solùm ideas solidè refutavit, sed etiam ostendit, etsi darentur ideæ, perperam tamen in ideâ boni felicitatem constitui. Nam τὸ χωριστὸν αὐτὸ καθ᾽ αὑτὸ, οὔτε πρακτὸν, οὔτε κτητόν ἐστιν ἀνθρώπῳ. Id est, *id quod*

*ab aliis sejunctum est, ac per se subsistit, non cadit sub actionem humanam, neque ab homine comparari potest. lib.*1.*Ethic.cap.*6. Imo ne cognitionem quidem boni separati quicquam conferre ad ea bona consequenda, quæ sunt in nostrâ potestate. *lib.*1. *Eth.*6. Actiones enim nostræ in singularibus sunt occupatæ, & ab occasione ac circumstantiis earum pendet bonitas *lib.*2. *Eth.cap.*2. ut dari non possit unum aliquod, atque immutabile nostrarum actionum παράδειγμα, quod semper in actionibus nostris imitemur. *lib.*2. *Ethic. cap.*6.

XXIV. Verùm Platonici aliter sententiam præceptoris sui de ideis, deque felicitate, interpretantur. Alcinous Platonem per Ideas intellexisse docet νοήσεις θεοῦ αἰωνίους τε καὶ αὐτοτελεῖς. Id est, *notiones Dei æternas, atque in se ipsis perfectas. cap.*9. *de doctr. Platon.* & felicitatem posuisse ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, καὶ θεωρίᾳ τοῦ πρώτου ἀγαθοῦ, ὅπερ θεόν τε, καὶ νοῦν τὸν πρῶτον προσαγορεύσειεν ἄν τις. Id est *in primi boni scientia ac contemplatione, quod quis Deum, & primam mentem rectè appellaverit. cap.* 27. Plutarchus Ideas Platonis definit, οὐσίας ἀσωμάτους, ἐν τοῖς νοήμασι καὶ ταῖς φαντασίαις τοῦ θεοῦ ὑφεστώσας. Id est, *substantias corporis expertes, in mente & cogitationibus Dei subsistentes. lib.*1. *de placitis Philo. cap.*3. & 10. Hæc de ideis sententia est pulcherrima;

ma; de felicitate, plane divina. Verumtamen, quia hic agimus de felicitate hominis, etiam in hac vitâ, sic in contemplatione primi boni constituenda est felicitas, ut ea à felicitate non sejungantur, quæ faciunt ad vitam civilem commodè transigendam: tum ob rationes contra Stoicos allatas, tum quia humana natura non est *αὐτάρκης πρὸς τὸ θεωρεῖν ἄνευ τῆς ἐκτὸς εὐημερίας.* Id est, *sufficiens ad contemplandum, sine externorum bonorum copiâ. lib.* 10. *Eth. cap.* 8.

CAP. IV.

Vera sententia de felicitate humana.

§. I.

EXaminatis aliorum de humanâ felicitate sententiis, superest, ut quid de felicitate sentiendum sit, *κατὰ τὸ σχηματικῶς* delineemus.

II. Felicitatem omnes arbitrantur esse rem optimam, perfectissimam, & *αὐταρκεστάτην*, atque adeo tale quid, quod planè expleat hominis appetitum, ita quidem, ut, qui felix est, nihil boni possit desiderare. *lib.* 1. *Eth. c.* 7. *& lib.* 1. *Mag. Mor. c.* 2.

III. Ex quo sequitur, felicitatem non esse positam in uno genere bonorum: sed esse aggregatum quid ex pluribus bonis simul con-

concurrentibus. *lib.* 1. *Mag. Mor. cap.* 2. Vt bene Boëthius felicitatem definiverit, Statum omnium bonorum aggregatione perfectum. *lib.* 3. *de cons. Phil.*

IV. Cùm ergo felicitas *summum bonum* esse dicitur, non hoc solùm dicitur, felicitatem esse positam in eo bono, quod inter omnia bona maximum est; sed quod ita perfectum est, ut nullius boni accessione possit augeri. *lib.* 1. *Eth. cap.* 7. *& lib.* 1. *Mag. Mor. cap.* 2.

V. Sicuti bona alia aliis majora sunt, ita non omnia æquè necessaria sunt ad felicitatem: quædam enim ad felicitatem pertinent ὡς κύρια, quædam ὡς ἐπιγινόμενα, cetera ὡς ὑπηρετικά. illa felicitatis essentiam constituunt, ista consequuntur, hæc faciunt solum ad felicitatis integritatem.

VI. Bona animi, hoc est, virtus, & ejus actiones, sunt κύριαι τῆς εὐδαιμονίας. *lib.* 1. *Eth. cap.* 10. Felicitatis enim essentia κατὰ κτῆσιν posita est in habitu virtutis; κατὰ χρῆσιν, in operatione. *lib.* 1. *Ethic. cap.* 8.

VII. Voluptas animi, quæ ex virtute nascitur, & conscientia rectè factorum, est felicitatis τέλος ἐπιγινόμενον. *lib.* 10. *Eth. cap.* 4. Vita enim beata voluptatem habet inclusam in se ipsa, non autem ea indiget, ὡς περιάπτῳ, id est, *ut appendice. lib.* 1. *Eth. c.* 8.

VIII. Bona Corporis, & Fortunæ, secundariò

cundariò tantum pertinent ad felicitatem: non enim faciunt ad illius eſſentiam, ſed ad integritatem. Vita enim beata illis indiget, vel ut inſtrumentis, vel ut ornamentis. Sanitas, robur, ſenſuum vigor, ingenium, indoles, libertas, amici, divitiæ, &c. ſunt inſtrumenta felicitatis. Impoſſibile enim eſt, aut certe difficile τὰ καλὰ πράττειν ἀχορήγητον ὄντα. Id eſt, *ut præclaras res gerat, cui nulla facultates ſuppetunt. lib.*1. *Eth. cap.*8. Nobilitas, honor, laus, gloria, bona fama, pulchritudo, εὐτεκνία, &c. ſunt felicitatis ornamenta. Καὶ γὰρ ταῦτα συνεπικοσμεῖν πέφυκε, καὶ ἡ χρῆσις αὐτῶν καλὴ καὶ σπουδαία γίγνεται). id eſt *hæc enim ornamento ſunt naturâ ſuâ, & eorum uſus eſt bonus. lib.*1. *Eth. cap.*10. Si quis his bonis deſtituatur, οὐκ ἔτι πάνυ εὐδαιμονικός. Id eſt, *non eſt ei facile felicitatem conſequi.* Felicitatis enim ſplendor in eo obſcuratur atque inquinatur. *lib.*1. *Eth. cap.*8.

IX. Felicitas eſt μόνιμόν τι καὶ μηδαμῶς εὐμετάβολον. Id eſt, *firmum quid, ac prope immutabile. lib.*1. *Eth.cap.*10. Firmitatem habet à virtute. ea enim humanorum bonorum eſt ſtabiliſſimum; ut etiam ipſas ſcientias vincat ſtabilitate. Nam non modo non poteſt eripi invitis, ſed nec oblivione amitti, διὰ τὸ συνεχέστατα ζῆν ἐν αὐτῇ τοὺς μακαρίους. Id eſt, *quia beati in eâ indeſinenter vivunt. lib.*1. *Eth. cap.*10. Cum ergo in virtute con-

ſiſtat

ſiſtat eſſentia felicitatis, ſequitur, neminem poſſe fieri miſerum, licet multis, & maximis corporis, & fortunæ malis urgeatur, quamdiu virtutem ſervat, atque ita ſe gerit, ut nihil committat viro bono indignum: Vir bonus enim utramque fortunam φέρει εὐσχημόνως, id eſt, *fert decenter.* καὶ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ἀεὶ πράττει τὰ κάλλιστα. id eſt, *ſemper ex iis quæ ſuppetunt, facit optimum. lib.* 1. *Eth. cap.* 10.

x. Etſi autem mutatio bonorum corporis ac fortunæ, non auferat felicitatis eſſentiam, detrahit tamen integritatem. Mala enim his bonis oppoſita, θλίβει, καὶ λυμαίνεται τὸ μακάριον, λύπας τε ἐπιφέρει καὶ ἐμποδίζει πολλαῖς ἐνεργείαις. Id eſt, *vitam beatam in anguſtias redigunt, & corrumpunt, & dolores inferunt, multaſque actiones impediunt. lib.* 1. *Ethic. cap.* 10. Quemadmodum autem abſciſſa manus non tollit humanitatem, ſed facit hominem mutilum; ita etiam, ſi quis bonis corporis, & fortunæ deſtitutus, cæterum ſit vir bonus, non deſinet eſſe felix, ſed felix erit felicitate mutilatâ. Si cui autem corporis, & fortunæ mala, animi conſtantiam, aliaſve virtutes excutiant, non tantum felicitati integritatem detrahunt, ſed & ejus eſſentiam minuunt.

xi. Quum Ariſtoteles felicitatem definit, ἐνέργειαν ψυχῆς λογικῆς κατὰ τὴν ἀρετὴν ἀρίστην καὶ τελειοτάτην ἐν βίῳ τελείῳ, id eſt, *operationem*

tionem animæ rationalis secundùm optimam & perfectissimam virtutem in vitâ perfectâ, lib. 1. *Eth. cap.* 7, solam essentiam felicitatis exprimit: quæ ad integritatem spectant, sequenti cap. addit. Per vitam perfectam intelligit vitam hominis adulti, in virtute jam justo tempore transactam; ut innuat, neque puerum posse felicitatem consequi, nec adultum brevi tempore ad felicitatem pervenire. Quoniam enim felicitas perfectum bonum est, debet esse ἐν τελείῳ, id est, *in eo, quod perfectum est.* Ergo non erit in puero, sed in viro; quoniam non puer, sed vir perfectus est: neque in tempore imperfecto, sed in perfecto. tale autem est tempus totius humanæ vitæ. *lib.* 2. *Magnor. Moral. cap.* 4. *& lib.* 2. *Eud. cap.* 1. Nam ut una hirundo non facit ver; sic neque dies unus, neque exiguum tempus efficit felicitatem. *lib.* 1. *Eth. cap.* 7.

XII. Nec tamen — *Vltima semper*
(ut voluit Solon)
Exspectanda dies homini est, ut nemo beatus
Ante obitum dici supremaq; funera possit.

Nam si quis, cùm diem suum obiit, dici potest fuisse felix: quidni potuerit dici felix esse, antequam obiret. *lib.* 1. *Eth. cap.* 10. Etenim rerum humanarum mutabilitas non facit mutabilem, nec conversio tollit felicitatem: nedum, ut possit efficere, ut

desinat

desinat felix fuisse, qui semel fuit felix.

XIII. Felicitas dividitur in speculativam & practicam. Nam ad duo nos natura genuit, ad contemplationem rerum, & ad actiones. *Seneca de otio sap.* Non sunt autem hæ species felicitatis, sed partes, ex quibus una hominis felicitas constituitur. Non enim vel θεωρίᾳ τῶν ὄντων, vel πράξει τῶν δεόντων homo in hac vita perfectè beatus efficitur, sed utraque simul juncta.

XIV. Felicitas speculativa consistit in optima, ac perfectissima virtutum intellectualium, nempe in sapientia: practica, in optima ac perfectissima virtutum moralium, nempe in justitia universali. Et quia universalis justitia omnes virtutes morales suo ambitu complectitur, nemo practicam felicitatem consequitur, nisi qui omnes virtutes morales prudentiæ beneficio, qua illæ inter se connectuntur, fuerit consequutus.

XV. Sapientiæ munus est contemplari res necessarias, & inter eas præcipuè Deum. Reliqua enim entia sunt veluti gradus, quibus hominis animus ad Dei contemplationem subvehitur. Nam τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ, id est, *quod de Deo naturaliter cognosci potest*, in creaturis expressum est. *Rom.* I.

XVI. Contemplatio Dei non consistit in superficiaria quadam opinione de illius natura, proprietatibus, ac providentia; sed in

 firmis-

firmiſſima, atque efficaciſſima quadam perſuaſione: cujus vis non in ſola mente hæret, ſed ad voluntatem etiam penetrat. Nam qui Deum novit ſincera & ab affectibus purgata mente, fieri non poteſt, ut is Deum pio, ac religioſo amore non proſequatur.

XVII. Igitur ſapientia hominem gemino vinculo cum Deo conjungit; *Cognitione, & amore.* Per cognitionem homo Deo aſſimilatur, ac quodammodo ἀποθεοῦται, ὅσον δυνατὸν ἀνθρώπῳ θείας μοίρας μεταλαχεῖν. Id eſt, *Deus fit, quantum quidem fieri poteſt, ut homo fiat particeps divinæ ſortis, ac conditionis. Hieroc. in comm. ad Aurea Carm. Pythag.* Anima enim intelligendo fit omnia. *lib. 3. de Anim. cap.* 4. Per amorem tam arctè cum Deo unitur, ut non in ſe, ſed in Deo vivere ac vigere videatur. Siquidem animus non tam eſt ubi animat, quam ubi amat. Ex amore naſcitur fiducia in Deum, animique gratitudo, & patientia in rebus adverſis.

XVIII. Ad divinam hanc ſapientiam nemo poteſt pervenire, niſi cujus animum virtus moralis expurgavit ἀπὸ τῆς ὑλικῆς ἀλογίας τῶν παθῶν, id eſt, *ab affectuum face rationi contrariâ.* Quamdiu enim homo ſenſuum arbitrio potiùs, quam ratione vivit, & brutorum inſtar affectibus ſuis ſervit, nunquam mentem à rebus ſenſibilibus ad Deum attollit:

tollit: aut si fortè de Deo, velut aliud agendo, in cura rerum humanarum cogitat, *ματαιοῦται ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτοῦ*, id est, *evanescit in suis cogitationibus*, *Rom. cap.* 1, affectibus mentem suo pondere deprimentibus, & veluti trabali clavo corpori affigentibus. Etenim summa vanitas est, & perniciosissima quædam ignorantia, arbitrari plus studii, curæque humanis rebus, quàm Deo impendendum esse. Hac vanitate atque ignorantia laborant, qui τῇ αἰσθήσει μᾶλλον ἢ τῷ λόγῳ προσέχουσι. Id est, *qui sensibus magis quàm rationi attendunt*. Quorum ἀσύνετον καρδίαν, id est, *stolidum cor*, affectuum caligo obscuravit. *Rom. cap.* 1.

XIX. Sicuti virtus moralis animum hominis ad divinam hanc sapientiam præparat, ita vicissim hæc sapientia virtutes auget. Quo enim quisque Deum cognoscit penitius, diligit ardentiùs, & colit religiosiùs, eo omnia officiorum genera præstat accuratiùs, quæ sibi quæque aliis hominibus debet ex virtutis præscripto. Qui enim Deum diligunt, non solùm virtutem colunt, quia id honestum est; sed etiam quia id Deo gratum esse sciunt, atque acceptum.

XX. Etsi autem agendo & contemplando ad felicitatem perveniatur; magis tamen ad felicitatem facit contemplatio, quàm praxis; sapientia, quàm virtus moralis. Etenim

contemplatio est operatio perfectissimæ facultatis in homine, nempe mentis, habetque præstantissimum objectum, nempe Deum. Præterea sapientia voluptates habet sinceriores, & stabiliores, quàm virtus moralis. Denique τὸ αὐταρκὲς, καὶ σχολαστικὸν, καὶ ἄτρυτον, id est, *à se dependere, quietum ac defatigationis expertem esse*, aliaque omnia, quæ felicitati solent tribui, sapientiæ magis conveniunt, vitæque speculativæ, quàm virtuti morali, aut vitæ practicæ. *lib. 10. Eth. cap. 7.*

XXI. Felicitas practica est felicitas τοῦ συνθέτου, id est, *totius hominis*: felicitas speculativa est χωρισμένη, id est, *animæ*, vel à corpore separatæ, vel corpore utentis πρὸς μέτρον τῆς χρείας, non abutentis πρὸς ἡδυπάθειαν. Ex quibus sequitur, ut felicitas practica hujus tantum vitæ sit, speculativa etiam futuræ, & quidem maximè. Etenim in futurâ vitâ nullis perturbationibus locus erit, nullisve commerciis, quæ virtute morali dirigenda sint, animâ secundùm omnes suas facultates in solo Deo occupatâ.

XXII. Felicitas speculativa in hâc vitâ admodum exigua est, & ferè nulla, in iis, qui solam naturam sequuntur ducem. Vis enim animæ à sensuum objectis ad res corporeas distrahitur, & in earum curâ defigitur, ut in divinis occupata, desinat in vanas speculationes,

tiones; quæ voluntatem non afficiunt. Atque hoc non in improbis solùm contingit, sed etiam in iis, qui morales virtutes colunt non negligenter. Cum enim Deus lucem inhabitet ἀπρόσιτον, id est, *inaccessam*, *1. Tim. 6.* nemo potest ad eum accedere, cujus mentem supernaturale lumen gratiæ, καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων, id est, *descendens à patre luminum*, non illustravit.

XXIII. Ubi autem mens divinitus illuminata agnoscit, quàm nihili sint res humanæ, & quàm minimè deceat, imò quàm non expediat, præ iis, Deum negligere, ejusque curam abjicere; tum incipit sese ad Deum convertere, eumque supra omnia amare, ac colere; sed incipit tantùm. Nam quia in hac vitâ gratuitum hoc lumen nemini obtingit perfectè, ut etiam ii, qui ceteris magis illustrati sunt, fateantur, se Deum ἐκ μέρους,, id est, *ex parte* tantùm, veluti δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, id est, *per speculum in ænigmate* cognoscere, *1. Corinth. 13*, sequitur etiam Dei amorem imperfectum esse. At in futurâ vitâ, ubi τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται, id est, *id, quod ex parte est, abolebitur*, Deum videbimus sicuti est, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, id est, *facie ad faciem*. Deum etiam amabimus unicè, & quantùm potest fieri, maximè.

XXIV. Verum enimvero ad tam sublimem felicitatis gradum non pertingit philoso-

losophia. Ea enim intra naturæ limites sese continet; supernaturale lumen non agnoscit. Et licet statuere possit hominis felicitatem, non solùm in exercitio virtutum moralium, sed etiam in hominis cum Deo conjunctione, hoc est, in Dei cognitione, & amore, & quidem præcipuè, consistere; viam tamen indicare non potest, quâ ad Deum eatur. Via, qua ad Deum, ac proinde ad vitam, & felicitatem æternam, itur, est Christus. *Ioan*. 14. *v*. 6. Christus non nisi ex Euangelio innotescit: Ethnicis, qui ex Philosophiâ felicitatem quærunt, Christus est stultitia; Iudæis, qui ex lege servari volunt, scandalum; τοῖς κλητοῖς, id est, *vocatis*, sapientia ac potentia Dei ad salutem. 1. *Corinth*. 1. *Rom*. 1. His ergo rebus Theologiæ relictis, Philosophis experiundum est, quâ viâ, & quousque ratio humana possit ad felicitatem eniti. Viam ad felicitatem speculativam delineat Philosophia speculativa, præsertim Metaphysica, de qua aliàs. nunc videndum est, quomodo perveniatur ad felicitatem Practicam ac civilem.

CAP.

CAP. V.

De eo, quod invitum, ac ſpontaneum eſt.

§. I.

VT autem intelligatur, quibus mediis ad eam felicitatis partem dicam, an gradum, qui felicitas civilis dicitur, perveniatur, quam Ethica conſequi annititur, prius agendum eſt de actionibus humanis, & affectibus, item de voluptate ac dolore, quæ ſunt actionum & affectuum comites, (quod ſecundo loco propoſuimus) tanquam de materia Philoſophiæ moralis, ut quæ in actionibus, & affectibus, ac proinde in voluptate ac dolore dirigendis, ac moderandis occupata eſt. *lib. 2. Eth. c. 2.* Qui enim agit id quod decet, iiſque animi affectibus concitatur, & eo modo, quo decet, quique iis rebus gaudet, ac dolet, quibus gaudendum ac dolendum eſt, næ ille felicitatem civilem conſecutus eſt.

II. Actionum humanarum differentiæ ſunt τὸ ἀκούσιον καὶ τὸ ἑκούσιον, id eſt, *invitum & ſpontaneum*. Etenim vel laus, vel vituperium, vel præmium, vel pœna τὸ ἑκούσιον: venia, vel miſericordia τὸ ἀκούσιον ſequitur. Ex quo efficitur, non eſſe prætereundam doctrinam περὶ τοῦ ἀκουσίου καὶ ἑκουσίου, id eſt, *de eo quod invitum ac ſpontaneum eſt*, morum Philoſo-

losophiam aggressis. *lib. 3. Ethic. cap. 1.*

III. Invitum dicitur bifariam; τὸ βίᾳ ἢ δι' ἄγνοιαν γινόμενον. Id est, *quod per vim aut per ignorantiam fit. lib. 3. Eth. cap. 1.*

IV. Vis, ut definiunt I. C^ti^, est majoris rei impetus, qui repelli non potest. *ff. De eo quod metus causa gestum est. l. 2.* Eadem vocatur necessitas, quia necessariò agit, aut patitur, quisquis vi ad agendum aut patiendum impellitur.

V. Violentum est οὗ ἡ ἀρχὴ ἔξωθεν τοιαύτη οὖσα, ἐν ᾗ μηδὲν συμβάλλεται ὁ πράττων καὶ ὁ πάσχων. Id est, *cujus principium extrà est, atque ejusmodi, nihil ut adjumenti adferat is, qui agit, aut patitur. lib. 3. Eth. cap. 1.*

VI. Qui vi cogitur, patitur. Quòd idem dicitur *agere* in tradita violenti definitione, id eo spectat, ut innuatur, eum, qui cogitur, eo adigi, ut instrumenti vicem subeat ad illud patrandum, ad quod κατ' οἰκείαν ὁρμὴν, id est, *proprio motu* nihil confert. Etenim corpus cogi potest; voluntas ut consentiat in id, ad quod corpus cogitur, nullâ vi adduci potest. Nam si voluntas consentit, hactenus non cogitur. Vnde sequitur, omnem necessitatem humanarum actionum quæ à vi est, contrariam esse voluntati.

VII. Invitum per ignorantiam dicitur, cùm ignorantia est causa actionis, non aliud quippiam, quod ignorantiam induxit; putà affe-

affectus aliquis; aut corporis, ut ebrietas; aut animi, ut ira, cupiditas. Qui enim aliquid irati, aut ebrii committunt, ignorantes quidem illud committunt, sed non per ignorantiam. In illorum enim potestate erat, ista ignorantia non laborare. *lib.* 3. *Eth. cap.* 1.

VIII. Cùm autem non omnis ignorantia actionem invitam faciat, paulo distinctiùs de ignorantia agendum est. Ac primò distribuenda est ignorantia in theoreticam & practicam. Ignorantia theoretica dicitur, cùm ignoratur an, quid, aut qualis res sit; practica, cùm ignoratur utrum bona sit an mala.

IX. Ignorantia speculativa sic hæret in intellectu, ut ejus vis ad appetitum, actionesve morales non transeat, nisi quatenus conjunctam habet ignorantiam practicam. Ex quo sequitur, τὸ ἀκούσιον non ex theoretica, sed ex practica tantùm ignorantia pendere.

X. Ignorantia practica alia est ἐν τῇ προαιρέσει, alia περὶ τὰ καθ᾽ ἕκαστα, ἐν οἷς, καὶ περὶ ἃ ἡ πρᾶξις. Hoc est, *circa singularia, in quibus & circa qua versatur actio.* Τὰ καθ᾽ ἕκαστα Aristoteli sunt, quæ Rhetores vocant περιστάσεις, id est, *circumstantias.* Circumstantiæ in singulis actionibus hæ ferè considerandæ sunt: τίς, τί, τίνι, περὶ τί, ἕνεκα τίνος, πῶς: quibus adde, ποῦ, καὶ ὅτε. Quæ omnes hoc versiculo comprehenduntur, *Quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando.* Id est,

persona agens, & patiens, sive objectum, locus, instrumentum, finis, modus, & tempus. Inter quas præcipuæ sunt objectum, & finis. *lib.3. Eth. cap.1.*

XI. Ab hisce circumstantiis pendet moralium actionum discrimen, hoc est, bonitas ac malitia moralis, atque utriusque gradus: ac proinde & gradus præmiorum, ac pœnarum, quæ nostris actionibus debentur: ut etiam I. Cti docent, *ff. de pœnis*, *l.16. § 1.*

XII. Ignorantia ἐν προαιρέσει vel est τοῦ καθόλου, vel τοῦ συμφέροντος. Ignorantia τοῦ καθόλου dicitur, quæ committitur in rebus absolutè judicandis; veluti cum quis bonum absolutè putat esse malum, vel contrà. Ignorantia τοῦ συμφέροντος ea est, quæ committitur, in rerum comparatione: veluti, cùm quis quod bonum esse novit, rei malæ, aut minùs bonæ postponit: aut quod novit esse malum, rei bonæ, aut minùs malæ præfert.

XIII. Cum ignorantia universali interdum theoretica ignorantia conjuncta est, interdum non est conjuncta: conjuncta est in iis, qui doctrinam de moribus, legesque vivendi, non tantùm ut pravas contemnunt, sed & falsas, & iniquas esse judicant. Conjuncta non est in iis, qui doctrinam morum, legesque, quarum veritatem, æquitatemque agnoscunt, notitiâ scilicet theoreticâ, affectuum caligine excœcati, contemnunt, &

tanquam si pravæ sint, rejiciunt, ob ignorantiam practicam.

XIV. I. C[tis] ignorantia dividitur in ignorantiam juris & in ignorantiam facti. *ff. de ig. Iu. & fact. l.* 1. Ius aliud naturale est, aliud legale. *lib.* 5. *Eth. cap.* 7. Ius naturale, est jus universale. jus legale, est jus particulare: I. C[ti] *civile* vocant. Ignorantia juris universalis pertinet ad ignorantiam τῆς καθόλου; ignorantia juris particularis, ut & ignorantia facti, ad ignorantiam circumstantiarum. Ignorantia τοῦ συμφέροντος à I. C[tis] non consideratur.

XV. Ignorantia ἐν προαιρέσει non est causa τοῦ ἀκουσίου, ἀλλὰ τῆς μοχθηρίας, id est, *inviti, sed vitii.* Nam & ipsa peccatum est, & per eam homines κακοὶ γίνονται, id est, *improbi fiunt. lib.* 3. *Eth. cap.*1. Ii enim, qui planè improbi sunt, ut intemperantes, laborant ignorantia τῆς καθόλου: qui ex parte tantùm mali sunt, ut incontinentes, peccant ignorantia τοῦ συμφέροντος. Peccata illa horrenda, quæ committuntur in Spiritum S. oriuntur ex ignorantia illa universali, quæ cum theoretica ignorantia non est conjuncta; quod genus ignorantiæ haud dubiè deterrimum est. Quid enim deterius cogitari potest, quàm doctrinæ, aut legis æquitatem agnoscere, & judicare tamen quovis potiùs modo, quàm secundùm eam vivendum esse. Hujus peccati

Chri-

Christus reos agit Pharisæos, *Mat.*12. qui divinã Euangelicæ doctrinæ veritatem mente theoretica agnoverant: eandem tamen judicabant oppugnandam esse, nulla alia causa, quam ipsius doctrinæ odio moti; quæ est ignorantia practica.

XVI. Ignorantia circumstantiarum vel affectata est, vel ex negligentia profecta, vel denique talis, quæ caderet etiam in virum prudentem ac circumspectum. Atque hæc postrema est ea ignorantia, quæ facit actionem invitam, si sit ἐπίλυπος, id est, *cum dolore ac pœnitentiâ conjuncta. lib.*3. *Eth. cap.*1. Actio quæ ex affectata, aut supina ignorantia proficiscitur, voluntaria censeri debet: quia in agentis potestate erat, non agere. Qui aliquid agit ex ignorantia non affectata quidem, aut supina, sed ἀλύπως tamen; is non ἄκων, sed οὐχ ἑκὼν agere dicendus est: id est, *non* quidem *invitus*, *sed* tamen *neque* volens. *lib.* 3. *Eth. cap.* 1.

XVII. Etsi autem, qui circumstantias ignorat, intendat actionem secundùm substantiam; agit tamen invitus, si factum sequatur pœnitentia, quia eam nõ intendit secundùm qualitatem ac differentiam moralem, quæ pendet à circumstantiis illis, quas ignorat.

XVIII. Ex declaratione τοῦ ἀκουσίου, facile liquet, ἑκούσιον esse, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐν αὐτῷ εἰδότι τὰ καθ᾽ ἕκαστα, ἐν οἷς ἡ πρᾶξις. Id est, *cujus principium*

cipium est in eo qui agit cum singularum circumstantiarum, in quibus actio consistit, cognitione. lib. 3. Ethic. cap. 1.

XIX. Cum quis agit ἑκὼν ἀέκοντί γε θυμῷ, id est, *volens nolente animo*; veluti cùm majoris mali metu, aut spe majoris boni ad agendum adducitur, actiones mediæ naturæ sunt, ac mixtæ vocantur. Nam partim actiones spontaneas, partim invitas similitudine referunt. Simpliciter enim, & in se considerata, invitæ sunt; quia pendent à causa externa, quæ voluntati agentis contraria est: verùm collatæ cum fine, aliisque circumstantiis, voluntariæ potiùs sunt, quàm invitæ, quia agens aliquid ad eas confert, etiam καθ' οἰκείαν ὁρμὴν, id est, *proprio impetu*.

XX. Verùm enimverò, quia actiones morales secundùm circumstantias potiùs, quàm secundùm substantiam æstimandæ sunt, actiones mixtæ pro spontaneis potiùs, quàm pro invitis habendæ sunt in Philosophia morali. *lib. 3. Eth. cap. 1.*

XXI. Fit autem, ut hujusmodi actiones interdum laudem mereantur; veluti cùm quis ἀντὶ μεγάλων καὶ καλῶν, αἰσχρόν τι, ἢ λυπηρὸν ὑπομένῃ: id est, *magnarum, atque honestarum rerum causâ, indecorum aliquid ac molestum subit:* interdum vituperium; veluti cùm quis ea facit, quæ sibi indecora sunt vel maximè, absque ullâ honestæ, aut non

magnæ

magnæ rei quaſi mercede. *lib.* 3. *Eth. cap.* 1.

XXII. Interdùm quædam neceſſitas ingruit, cui ferendæ impar eſt humana natura: à qua, ſi quis ſe impelli patitur ad ea agenda, quæ indecora ſunt, modò ſcelerata non ſint, non tam reprehenſione, quàm venia dignus eſt, & commiſeratione. *lib.* 3. *Eth. cap.* 1.

XXIII. Quæ cum ſcelere, aut improbitate conjuncta ſunt, ne extrema quidem vi, aut neceſſitate coactis facienda ſunt: quin moriendum potiùs eſt, quàm tale quid in ſe admittendum, quod cum virtute, aut officio viri boni pugnet. *lib.* 3. *Eth. cap.* 1.

XXIV. Actiones invitæ, moraliter indifferentes ſunt, hoc eſt, nec bonæ, nec malæ. Omnis enim actionum bonitas, ac malitia moralis ab animo æſtimanda eſt, non ab opere, aut eventu. Ex quo ſequitur, non invitas actiones, ſed ſpontaneas ad Philoſophiam moralem pertinere.

CAP. VI.

De Spontanearum actionum principiis.

§. 1.

ACtiones ſpontaneæ (πράξεις Ariſtoteles appellat) ſunt actiones imperatæ, hoc eſt, actiones ejuſmodi, quæ ab aliis actionibus, quas Philo-

Philoſophi elicitas appellant, ut à cauſis ſuis, ac principiis proficiſcuntur.

II. Actiones elicitæ, è quibus actiones ſpontaneæ proficiſcuntur, partim pertinent ad eam animæ partem, quæ per ſe ratione prædita eſt, partim ad eam quæ, cùm ſuâ naturâ rationis expers eſt, μετέχει μέντοι πῃ λόγου. Id eſt, *aliquo tamen modo rationis particeps ſit*. Atque hæ ſunt πάθη, id eſt, *affectus*, de quibus cap. ſequent.

III. Actiones elicitæ, quæ ad rationalem animæ partem ſpectant, vel ſunt intellectus, vel voluntatis. Actiones voluntatis ſequuntur judicium intellectus practici; nihil enim voluntas appetere, aut averſari poteſt, quod intellectus non indicavit, imo non judicavit appetendum, aut averſandum eſſe: & quicquid intellectus judicat appetendum, aut averſandum eſſe, id etiam voluntas appetit aut averſatur. Voluntas enim eſt potentia cæca: ideoque movetur quocumque ab intellectus practici judicio ducitur.

IV. Cùm autem voluntas moveatur ab objecto, prout ab intellectu apprehenditur, eique ut bonum aut ut malum proponitur; ſequitur voluntatem non appetere malum ſub ratione mali, nec averſari bonum ſub ratione boni. Bonum enim cum naturâ voluntatis congruit, malum pugnat. Et cùm intellectus in boni & mali diſcretione errare poſſit,

possit, sequitur, voluntatem interdum appetere quod revera bonum est; interdum, quod revera non est, sed apparet esse bonum: & interdum aversari, quod reverâ malum est; interdum quod malum esse videtur. *lib.* 3. *Eth. cap.* 4.

v. Actio voluntatis vel est βούλησις, vel προαίρεσις; illa finis, hæc mediorum est. *lib.* 3. *Eth. cap.* 2.

VI. Cùm autem nihil melius sit fine, imò nihil melius possit voluntati proponi, quam id quod sub ratione finis proponitur; sequitur, voluntatem in finem ferri, non quidem ἀκρίτως, ἀλλ' ἀπροβουλεύτως, id est, *non sine prævio judicio, sed sine præviâ deliberatione. lib.* 3. *Eth. cap.* 3.

VII. Iudicium intellectus practici vel absolutum est, vel comparatum; illud considerat res in se, atque in natura suæ, & decernit quid bonum sit, aut malum; hoc res cum aliis rebus, ac circumstantiis comparat, & decernit, quid melius sit ac deterius.

VIII. Absolutum judicium intellectus sequitur velleitas; comparatum, volitio. Sic enim Scholastici βούλησιν barbarè quidem, sed tamen appositè distinguunt. Velleitas est actio, qua voluntas fertur in finem sine proposito consequendi; quo modo appetere solemus ea, quæ aut fieri aut saltem per nos fieri non possunt, *lib.* 3. *Eth. cap.* 2. aliaque,

quæ

quæ voluntas in se quidem ut bona probat, non affectat tamen, quia cum majori malo, aut majoris boni dispendio videntur esse conjuncta. Volitio est actio, quâ voluntas fertur in finem cum proposito consequendi. Discrimen harum actionum his formulis exprimitur: *vellem, volo:* quarum illa velleitatis, hæc volitionis est.

IX. Cùm intellectus practicus aliquid judicat absolutè bonum esse, quod cum aliis collatum, judicat esse malum; aut cum aliquid judicat absolutè malum esse, quod judicat esse bonum cum aliis collatum: voluntas etiam velleitate quadam appetit, quod volitione aversatur, & aversatur velleitate, quod appetit volitione: quod videre est non solùm in incontinente, aliisque, quibus contingit illud Medeæ, *Video meliora, proboque, Deteriora sequor*, sed etiam in omnibus, quorum animus ab objectis disparibus distrahitur: in quâ distractione voluntas, quod appetit ut bonum, meliori rei postponit, aut quod odit, & aversatur ut malum, deteriori rei præfert.

X. Itaque quemadmodum judicium comparatum practici intellectus, perfectius est judicio absoluto, & ejus velut quædam correctio; ita volitio perfectior est velleitate. Etenim velleitas est actio suspensa, interdum etiam inhibita, à judicio comparato, & volitione

tione in aliud objectum tendente: volitio contra soluta est, plena, atq; imperio similis.

XI. Ex quo sequitur, προαίρεσιν, aliasque actiones, quæ circa media sunt occupatæ, non ex velleitate, sed ex volitione proficisci.

XII. Προαίρεσις vix potest satis significanter Latina voce explicari. Interpretes eam variè vertunt, *electionem, delectum, institutum, propositum, judicium, destinationem, consilium*: ex quibus omnibus vox *consilium* optimè videtur vim illius exprimere.

XIII. Cum προαίρεσις conjuncta est actio intellectus, media προαιρετὰ non solùm cognoscentis, & voluntati proponentis, ne feratur in incognitum; sed ea etiam inter se comparantis, & alia præ aliis eligentis: quod vel ex ipso nomine apparet. Quid enim aliud est προαιρετὸν, quàm τὸ πρὸ ἑτέρων αἱρετὸν, hoc est, *id quod præ alio eligitur*? Atqui eligi præ alio nihil potest ἄνευ λόγου καὶ διανοίας, id est, *sine ratiocinatione. lib. 3. Eth. cap. 3.*

XIV. Hæc διάνοια sive ratiocinatio circa media, vocatur βούλευσις, *consultatio*: ea autem definiri potest, hoc modo: Consultatio est inquisitio & collatio mediorum inter se, ut ex ceteris commodiora eligantur, & ad finem decernantur.

XV. Finitam consultationem sequitur προαίρεσις: quæ ex Aristotele definiri potest ὄρεξις βουλευτικὴ τῶν ἐφ' ἡμῖν. Id est, *earum rerum,*

rerum, quæ in nostrâ potestate sunt, appetitio, ex antecedente consultatione proficiscens. lib. 3. Eth. cap. 2. lib. 1. Mag. Mor. cap. 18.

XVI. Quamvis idem sit consultationis & προαιρέσεως objectum, nempe media, quæ in nostrâ, & nostrorum potestate sunt: (de fine enim, de rebus æternis, ac necessariis, de fortuitis, aliisque quæ non sunt in nostra potestate, nemo consultat, aut consilium capit, nisi sit fatuus. *lib. 3. Eth. cap. 3.*) aliter tamen media sunt consultationis, aliter προαιρέσεως objectum. Nam ἀφωρισμένον ἤδη τὸ προαιρετὸν, καὶ ἐκ τῆς βουλῆς προκριθέν. Id est, *objectum προαιρέσεως definitum jam est, & in consultatione prælatum. lib. 3. Eth. cap. 3.*

XVII. Hic ergo est ordo actionum τῶν κατὰ λόγον: Id est, *earum, quæ à ratione sunt:* Intellectus primum proponit finem, eundem voluntas appetit, & intendit, deinde cogitat intellectus de mediis, & cùm plura sese offerunt, institutâ comparatione, commodiora ceteris præponit, & voluntati proponit: ea voluntas cùm amplexa est, corporis membra commovet, ad consequendum finem propositum. In hujusmodi membrorum commotione consistunt πράξεις, sive actiones morales.

XVIII. Actiones elicitæ, quas diximus esse principia actionum spontanearum, sunt ἐφ' ἡμῖν, id est, *in nostrâ potestate.* Ex quo sequi-

sequitur, & πράξεις ipsas, & habitus, qui ex iis nascuntur, in nostrâ potestate esse, inque nostro arbitrio positū, ut probi simus æque, atque ut improbi. Quorum enim principia in nostrâ potestate sunt, ea ipsa sunt in nostrâ potestate. *lib.3. Eth.cap.5.* Actiones elicitas esse principia τῶν πράξεων jam dictum est: & πράξεις esse principia, & causas habituum, virtutesque & vitia consuetudine parari, demonstrabitur *cap.12.*

XIX. Hanc agendi facultatem Græci vocant αὐτεξουσίαν, Latini, liberum arbitrium. Quid enim aliud est liberum, sive αὐτεξούσιον esse, ac dominum suarum actionum; quàm agere, & non agere, quicquid, quantum & quando lubet, præeunte consilio?

XX. Hominem esse αὐτεξούσιον, ἁπλῶς necessarium est. Duorum enim alterutrum oportuit, ἢ ἄλογον γενέσθαι τὸν ἄνθρωπον, ἢ λογικὸν ὄντα αὐτεξούσιον εἶναι. Id est, *aut rationis hominem expertem esse, aut, si ratione sit præditus, liberum habere arbitrium.* Qui enim ratione præditus est, οὐ μόνον κατανοεῖ ὡς ἔχει τὰ ὄντα, ἀλλὰ καὶ βουλεύεται περὶ τῶν πρακτέων, ἵνα τὸ προκριθὲν ἐν τῇ βουλῇ ἕληται, καὶ ἑλόμενος πράξῃ. Id est, *non solum contemplatur ea quæ sunt, sed etiam deliberat de iis quæ fieri debent, ut quod in consilio prælatum est ceteris, eligat, & agat, quod elegit. Nemes. de nat. hom. c.41.* Etenim deliberationes, consilia,

addo

addo etiam hortationes, laudes, reprehensiones, leges, præmia, pœnæ, & id genus omnia, frustra sunt, si πράξεις, si virtutes, & vitia, & quicquid ex actionibus nascitur, non sit in nostrâ potestate. *lib. 3. Eth. cap. 5.*

XXI. Potestas nostri arbitrii sese non extendit ad actionum eventus, sed ad actiones tantùm, & ad ea quæ ex actionibus necessariò sequuntur. Nam hoc quidem in nostrâ potestate est, ut bonæ famæ, valetudini, divitiis studeamus: ut autem bene audiamus, bene valeamus, ditescamus, non est arbitrii, aut potestatis nostræ. Hæc enim pendent ab externis causis, quæ non sunt in nostrâ potestate. *Nemes. cit. loc.*

XXII. Objici solet adversus liberum arbitrium, actiones uniuscujusque & studia esse talia, qualis est vitæ finis; bona, si bonus; mala, si malus. Finem non eligi, sed appeti ἀπροβουλεύτως καὶ ἀπροαιρέτως, id est, *sine praviâ deliberatione ac consilio*; ac proinde nõ posse non appeti, quod finis rationem habere videtur. Non esse in nostrâ potestate, ut quod nobis proponitur, finis rationem habere aut non habere videatur, cùm non simus κύριοι τῆς φαντασίας. Id est, *cum non sit in nostrâ potestate, quæ species nobis offeratur.* Verùm hæc nullius momenti sunt. nam τῷ ποιοί τινες εἶναι, τὸ τέλος τοιόνδε τιθέμεθα. Id est, *prout affecti sumus, finem proponimus.* Quocirca cùm unus-

unusquisque sibi sit causa τῆς ἕξεως, à qua scilicet error circa finem proficiscitur, καὶ τῆς φαντασίας πως ἔσται αὐτῷ, hoc est, *in causa erit, cur sibi illud potius, quam aliud finis rationem habere videatur. lib.3. Eth cap.6.*

XXIII. Solet etiam objici, improbos, hoc est, eos qui longiori consuetudine habitum peccandi sibi pepererunt, non posse aliter quàm malè agere. Consuetudo enim est velluti altera natura, quam frangas citius, quam corrigas, vt ait Quinctilianus, ubi in pravum induruit. Quales autem sunt habitus, tales actiones inde prodire necesse est. Vt ergo non est in potestate improborum, ut improbi non sint, aut, ut esse desinant, si forte vellent; ita etiam non videtur in eorum potestate esse, ut aliter agant, quam malè. quo videtur effici, ut improbi in peccando non sint αὐτεξούσιοι. Verum & hæc objectio frivola est. Nam id omne in nostra potestate est, cujus principia in nostra potestate sunt, ut ante dictum est: principia habituum sunt actiones qualescumq;, & habitus vicissim sunt principia actionum sibi similium, boni bonarum, mali malarum, ut ostendetur, cap.12. Quocirca, qui sua sponte ea egit, quibus improbus evasit, sponte sua profectò improbus est, & sua sponte peccat, etsi non possit non peccare: præsertim cum ignorare non potuerit, ἐκ τοῦ ἐνεργεῖν περὶ ἕκαστα, τὰς ἕξεις γίγνεσθαι.

Id

Id eſt, *ex actionibus, quæ in ſingularibus verſantur, habitus naſci. lib. 3. Eth. cap. 6.*

XXIV. Quomodo liberum arbitrium conſiſtat cum divina providentia, ſemper viſum fuit explicatu difficillimum. Stoici, ut providentiam aſſererent, omnia fato ſubjecerunt, & ab ineluctabili cauſarum ſerie pendere contenderunt. Peripatetici, ut liberum arbitrium tuerentur, ſingulares actiones, & quicquid in noſtra poteſtate poſitum eſt, divinæ providentiæ ſubeſſe negaverunt. Chriſtiani providentiam cum libero arbitrio ſociant, humanaſque actiones, tam ſingulas quàm univerſas, decreto, ſcientiæ, & gubernationi divinæ ſubjiciunt: & in iis tamen liberum arbitrium rectè collocant. Deus enim, ut eſt ſapientiſſimus, ſecundas cauſas gubernat, ſingulas ſecundùm naturæ ſuæ modum: neceſſarias, ut neceſſariò, liberas, ut liberè operentur, & quidquid ex actionibus ſequi debet, liberè producant.

CAP. VII.

De Affectibus in genere.

§. I.

SIc de principiis ſpontanearum actionum, quæ ſpectant ad rationalem animæ partem; ſequuntur ea, quæ per-

pertinent ad partem animæ ratione destitutam, nempe πάθη, sive affectus: qui etiam inter causas & principia nostrarum actionum censendi sunt. Horum naturam vel imprimis debet Ethica interpretari. In iis enim edomandis & dirigendis præcipue versatur, sicuti medicina in curandis morbis. Affectus enim morbi, atque ægritudines animi sunt, si rationis fræno non coërceantur.

II. Commodùm autem auspicabimur affectuum doctrinam à definitione, deinde singulas definitionis partes seorsim excutiemus, & probabimus, sicubi Philosophi inter se non consentiunt. Definiri potest affectus hoc modo: Affectus est motio appetitus sensitivi, cum non naturali mutatione corporis, ab objecto bono, vel malo, à phantasia proposito, & æstimato, ad illud consequendum, hoc vitandum.

III. In hac definitione genus est motio. Affectus enim non sunt naturales animæ facultates; non habitus consuetudine parati; sed naturalis facultatis functiones, ac motiones, ex quibus habitus morales, virtutes scilicet, ac vitia, nascuntur. Aristoteles autem non solum δυνάμεις, ἕξεις καὶ πάθη, sic discernit passim, ut confundi non possint, *lib. 2. Eth. cap. 5. lib. 1. Mag. mor. c. 7. & lib. 2. Eud cap. 2.* sed etiam affectus appellat μεταβολὰς, *lib. 2. Rh. cap. 1.* & ἐνεργείας, *lib. 3. de anima, cap. 7.*

IV. Dif-

IV. Differentia generi in definitione addita, complectitur ſubjectum, objectum, & finem. Subjectum, ſeu ſedes affectuum eſt *facultas appetens*. Cum enim ad quemlibet affectuum tres diſtinctæ motiones concurrant; (nam & facultas cognoſcens, intellectus ſcilicet, aut ſenſus, movetur ab objecto; & facultas appetens, à judicio facultatis cognoſcentis; & cor reliquumque corpus non naturali mutatione afficitur ab appetitu, ſpiritibus & ſanguine, nunc ad extremas corporis partes ſeſe effundentibus, nunc ad interiora recurrentibus) in ſecunda motione affectus propriè, & formaliter, ut loquuntur, conſiſtunt: prima motio eſt affectuum fons, & origo: tertia, effectum quoddam, ac *σύμπτωμα* conſequens.

V. Errant igitur Stoici, qui affectus pravas opiniones eſſe & judicia, ac proinde ad cognoſcentem, non ad appetentem facultatem pertinere volunt, quemadmodum ex Cicerone colligitur, qui affectus omnes ex Stoicorum opinione definit *opiniones*; ægritudinem, opinionem mali præſentis; metum, mali impendentis; lætitiam, boni præſentis; libidinem, boni venturi. *lib.* 4. *Tuſc.* Quanquam, ſi Stoici affectus opiniones appellant ac judicia, quia ex prævia opinione ac judicio facultatis cognoſcentis oriuntur, ut quidam eorum ſententiam interpretan-

tur, rectè sentiunt hac in parte de affectibus, sed impropriè loquuntur. Quanquam & ipse Aristoteles sic loquitur *lib.* 4. *Ethic. cap.* 6. cum metum definit προσδοκίαν κακοῦ, id est, *exspectationem mali.* Metus enim non est ipsa exspectatio mali, sed est affectus, qui oritur ex mali exspectatione.

VI. Quicquid sit de sententia Stoicorum, quod affectus sint motiones appetitus, sic potest demonstrari: In appetitu id δίωξις est καὶ φυγή, id est, *persecutio & fuga*, quod est κατάφασις καὶ ἀπόφασις, id est, *affirmatio & negatio*, in facultate cognoscente. *lib.* 6. *Eth. cap.* 2. Atqui affectus non consistunt in affirmatione aut negatione; sed in persecutione aut fuga: tendunt enim in objectum sub ratione boni aut mali, non sub ratione veri aut falsi. Deinde facultas cognoscens in cerebro residet, appetitus in corde: quocirca cùm cor potiùs afficiatur, quàm cerebrum, si affectus vehementiùs concitantur; sequitur, in appetente potiùs, quàm in cognoscente facultate affectus ponendos esse.

VII. Motiones appetitus sunt ex earum genere, quas Philosophi immanentes vocant: quæ in ea facultate recipiuntur ut in subjecto; à qua manant, ut à causa efficiente. Ex quo sequitur, affectus non esse meras passiones, sed ex passionibus, & actionibus simul mistos. Passiones enim sunt, non solùm

qua-

quatenus appetitus movetur ab objecto cognito, sed etiam quatenus idem appetitus suum ipsius actum in se recipit, (quod pati Philosophi appellant) totumque corpus spirituum adminiculo, non naturali mutatione afficitur. quatenus autem appetitus ab objecto cognito excitatus, affectus in seipso ciet, ac producit, eatenus affectus actiones dicendi sunt. Hæc enim productio quædam actio est haud dubiè. Verumtamen quia perpessiones in affectibus manifestiores sunt, quàm actiones; solent affectus πάθη, hoc est, passiones potiùs appellari quàm actiones. Quanquam non est eadem omnium affectuum ratio. Nam qui rationem vel antevertunt, vel evertunt, præcipuo quodam jure passiones appellari merentur. ab iis enim ducitur, & rapitur quodammodo noster animus. Qui rationem sequuntur, eique se ducendos permittunt, magis videntur ad actionum naturam accedere.

VIII. Appetitus hominis dividitur in λογιστικὸν & ἀλόγιστον. *lib.*1. *Rhet. cap.*10.id est, *in rationalem, & rationis expertem*.quorum ille residet ἐν τῷ λογικῷ, hic ἐν τῷ ἀλόγῳ. *lib.* 3. *de Anima*, *c.*9. Ille voluntas, hic appetitus absolutè nuncupatur: *lib.*3. *de Anima*, *cap.*10. vel etiam appetitus sensitivus. quia, ut voluntas rationem, ita hic sensum sequitur. In utro duorum affectus collocandi sint,

non difficile eſt explicare. De ſententiâ Ariſtotelis non poteſt eſſe dubium. Is enim & locis citatis, & multis aliis, appetitum ἄλογον diſtribuit in *ἐπιθυμίαν καὶ θυμόν. lib. 2. Top. cap. 7. & lib. 4. Top. cap. 5.* & ad has duas claſſes omnes omnino affectus reducit, ut ſequentib. capp. patebit.

IX. Hæc ſententia optimâ ratione nititur. Omnes enim animi affectus conjuncti ſunt cum corpore. Ἅμα γὰρ τούτοις πάσχει τι τὸ σῶμα. Id eſt, *ſemper enim cum his corpus aliquid patitur. lib. 1. de Anim. cap. 1.* Ipſa nempe experientia docet, quoties animus affectu turbatus eſt, ſpiritus variè agitari, moveri ſanguinem, concuti cor, ac ſæpe totum corpus. At voluntas immaterialis eſt & inorganica. Itaque motâ voluntate corpus non neceſſariò movetur, niſi cũ eâ ſimul moveatur appetitus ſenſitivus. Non poteſt ergo voluntas eſſe ſedes affectuum propriè dictorum.

X. Quod homo pluribus affectibus obnoxius eſt, quàm bruta, non inde eſt, quod in homine ſint affectus duplicis generis; alii in voluntate, alii in appetitu ſenſitivo: ſed quòd alii à ſolo ſenſus judicio, alii à ratione, mediante ſenſu, excitentur. Concipit enim ratio multas voluptates, & dolores, ad quos appetendos aut averſandos ſenſitivum appetitum miniſterio phantaſię excitat. Hujuſmodi affectus homini peculiares ſunt; reliqui,

qui

qui à ſolo ſenſu oriuntur, cadunt etiam in bruta, ut §. 14.& ſeq. plenius oſtendemus.

XI. Non eſt tamen diffitendum, quin in voluntate ſit aliquid affectibus ἀνάλογον. Nam ſicuti appetitus ſenſitivus movetur à judicio ſenſus, ita etiam movetur voluntas à judicio rationis. Hujuſmodi motiones, ſi quis velit affectus nominare, non erit multum repugnandum, modo caveatur, ne motiones appetitus ſenſitivi,& voluntatis confundantur.

XII. Appetitus omnis ex ſe cæcus eſt: ideoque nihil perſequitur ut bonum, nihil fugit ut malum, ſi facultate cognoſcente non excitetur, ac dirigatur. Non ſufficit autem ad concitandos affectus, ut objectum appetitui à cognoſcente facultate proponatur, & indicetur; ſed requiritur præterea, ut illud cenſeatur, & judicetur, ſitne bonum, an malum; non quidem abſolutè,& in ſe, ſed comparatè, ac nobis. Quemadmodum enim, ſi quis res horribiles, puta leones, videat depictos, aut etiam res jucundas, non commovetur tamen: ita etiam animus non afficitur ſolâ objecti boni aut mali perceptione, ſed tum demum, ſi judicium, atque æſtimatio accedat. *lib.3. de Anima, cap.3.*

XIII. Judicium hoc atque æſtimatio, à qua affectus proximè excitantur, eſt actio ſenſus interni: quem alii phantaſiam, alii æſtimativam, aut cogitativam vocant. Objecta

æstimanda proponuntur phantasiæ; vel ab externis sensibus, vel etiam ab intellectu. Multi enim affectus sunt in homine, qui ab ejusmodi objectis excitantur, quæ non incurrunt in sensus externos, ut cupiditas honoris, zelotypia, & id genus alii.

xiv. Cum objecta æstimantur à phantasia, vel concurrit ad illam æstimationem ratio, vel non concurrit: concurrit ratio non solùm ad æstimandas eas res, quæ non incurrunt in sensus externos, sed etiam ad multas alias, quæ ab externis sensibus apprehenduntur, & phantasiæ offeruntur.

xv. In hoc concursu, vel consentit ratio cum phantasiâ, vel ab eâ dissentit. Si ratio cum phantasiâ consentit, animus sine ullâ hæsitatione amplectitur objectum bonum, aut repudiat malum, firmiterque in proposito persistit. Si ratio & phantasia dissentiunt, oritur inde incertitudo animi & fluctuatio quædam, quæ non prius componitur, quàm vel ratio affectum phantasiæ judicio excitatum superavit, vel se ab affectu occœcatam judicio phantasiæ subjecit.

xvi. Itaque cùm Aristoteles *lib.*1. *Rhet. cap.*1. affectus esse dicit, per quos homines immutati διαφέρουσι τὰς κρίσεις, id est, *non eodem modo de iisdem rebus judicant*, id non potest de omnibus affectibus intelligi, sed de iis tantùm, quæ concitantur ab ejusmodi rebus,

rebus, de quibus aliter ratio, aliter ſenſus judicare ſolet. Hujuſmodi enim affectus revera ſunt in animo, quod color in oculo. Itaque ſicuti ictericis omnia videntur eſſe flava, quia oculus flavo colore ſuffuſus eſt: ita omnia bona videntur iis, qui animum habent affectu concitatum, quæ iſti affectui conſentanea ſunt; aut mala, quæ eidem ſunt diſſentanea. Cùm ratio non concurrit ad æſtimationem objectorum, oriuntur inde affectus ἄλογοι, quales ſunt in pueris & brutis, (nam & his affectus tribuendi ſunt, quicquid contra contendant Stoici,) quales etiam ſunt affectus, qui rationis judicium antevertunt.

XVII. Affectus ſeſe exerunt in infantibus, & conſuetudine invaleſcunt, ante rationis uſum. Atque hæc cauſa eſt, cur homines, ſi ſibi permittantur, potiùs κατὰ πάθος, quam κατὰ λόγον vitam inſtituant. Non tamen hinc efficitur, ut affectus in noſtra non ſint poteſtate. Magna quidem vis eſt affectuum, ſed tanta tamen non eſt, ut actiones noſtras efficiant invitas. Quî enim invita ſit ea actio, quæ cum voluptate conjuncta eſt? Atqui voluptatem adfert, quicquid geritur ex cupiditate, *lib.* 3. *Eth. cap.* 1. vel etiam ex ira, *lib.* 2. *Rhet. c.* 2. Deinde, quæ cupiditate aut ira adducti facimus, non minus vitare poſſumus, quam quæ peccamus κατὰ λογισμὸν, cùm

τὰ ἄλογα πάθη non sint minùs ἀνθρώπινα, id est, *in hominis potestate*, quàm ipse λογισμός. *lib.* 2. *Eth. cap.* 1.

XVIII. Quod attinet ad affectus illos, qui rationem antevertunt, actionesque, quæ ex iis fluunt; etsi minùs sint spontaneæ, quàm ceteræ; hactenus tamen in nostra potestate sunt, ut peccati rationem habeant, si sint contra rectæ rationis dictamen. Nam id saltem est in nostra potestate, ita comparatum habere animum à consuetudine, ut à nullo objecto moveri possit ad aliquid agendum, nisi consulta prius ratione.

XIX. Affectus ergo non pendent à corporis temperamento, ut videtur Galenus credidisse. Non enim est in nostra potestate, quod in solidum pendet à corporis temperamento. Deinde quàm multi fuerunt non mali temperamenti, pessimis affectibus obnoxii? quàm multi temperamenti pravitatem sic correxerunt bona consuetudine, ut non fuerint nisi bonis ac moderatis ducti affectibus? Denique si temperamentum foret causa nostrorum affectuum, non foret locus virtutibus, aut vitiis: rectéque vivendi præcepta, non à Philosophis, sed à Medicis petenda forent. Interim fatendum est, alios ad hos, alios ad illos affectus à natura procliviores esse: quæ proclivitas haud dubiè temperamento adscribenda est; ita tamen,

ut

ut curâ atque institutione facilè possit immutari.

XX. Objectum affectuum est bonum & malum in genere. Nam cum affectus, non à sensu solum, sed etiam à ratione oriantur, (ut supra §.13. & sequentib. dictum est) non solum bonum jucundum, & malum triste; sed etiam bonum honestum, & utile, & malum turpe, ac damnosum, affectus concitare possunt in homine jam rationis compote. Affectus puerorum, & brutorum, ut & illi, qui rationem antevertunt, versantur solùm circa bonum jucundum, & malum triste.

XXI. Finis affectuum proximus est consequi bonum, & vitare malum propositum: remotus, salus, & incolumitas animalis; quæ duabus rebus conservatur, boni necessarii consecutione, & mali propulsatione.

XXII. Ex quo sequitur, affectus non esse toto genere malos, (ut Stoici videntur existimasse) sed tantùm quoad excessum, & defectum. Nam quî malum sit, quod à naturali facultate proficiscitur? quodque tendit in bonum, atque in ipsam adeo salutem animalis? Aut natura frustra homini concessit appetitum sensitivum, vel etiam perperam, aut motiones appetitus sensitivi, id est, affectus, non sunt omnino in malis numerandi. Præterea potentiùs haud dubiè ferimur in optatos fines affectuum beneficio, consequi-

quimur eos perfectiùs, & fruimur jucundiùs, si affectibus non abutamur quidem, sed utamur, ut famulis rectæ rationis. Denique amor & odium ita per universam vitam, omnesque nostras actiones diffusa sunt, ut sine his vita nostra ne vitalis quidem sit, nedum ut felix esse possit.

XXIII. Hæc rectè Peripatetici. Cùm Stoici universum genus affectuum damnant, verbis longiùs, quàm opinione, & sententiâ à Peripateticis recedunt. In quolibet enim affectu duo distinguunt, φαντασίαν, quâ mēs hominis primâ statim specie rei objectæ movetur, & vi quadā pellitur, & συγκατάθεσιν, quâ eadem mens cognitam phantasiam assensione sua approbat, καὶ ἐπιδοξάζει. Illam aiunt involuntariam, ideoq; neque bonam, neque malam esse, & in sapientem etiam cadere; hanc dicunt esse voluntariam, malam, & non nisi in stulto reperiri. *A. Gell. lib.* 19. *cap.* 1. Præterea distinguunt Stoici inter πάθος & ἀπάθειαν. Πάθος Cicero *perturbationē* interpretatur; ἀπάθειαν, *constantiam*. Πάθος ex Stoicorum sententiâ est aversa à rectâ ratione, & vehemens contra naturam animi commotio; ἀπάθεια, commotio animi placida, constans, & secundùm rationem. Perturbationū faciunt quatuor partes, duas ex opinatis bonis, libidinem & lætitiam; & totidem ex opinatis malis ortas, metum & ægri-

ægritudinem. Hisce quatuor perturbationibus tres opponunt species constantiarum; libidini, voluptatem; lætitiæ, gaudium; metui, cautionem. ægritudini nullam affectionem laudabilem opponunt: nolunt enim sapientis animum præsentis mali opinione affici. *Cicer. lib.* 4. *Tusc quæst.*

XXIV. Non damnant ergo Stoici totos affectus, sed in iis solas συγκαταθέσεις: atque has non omnes, sed eas solum, quæ rectæ rationi adversantur. in quo re ipsa non dissident à Peripateticis. Videtur ergo omne discrimen in eo positum: quod Stoici sapientem ob præsens malum nullo modo moveri velint, Peripatetici concedant moderatè moveri posse. Qua in re Stoicorum opinio, non modo regulis Christianæ religionis, sed ipsi adeo humanitati adversa est. Pleraque officia è vitæ societate sublata sint, si hæc Stoicorum indolentia vitam semel occupaverit. Sed parùm metuendum videtur ne hac in parte nimis simus Stoici, si quidem hanc opinionem ipsa praxis satis refellit. Quotus enim quisque fuit ex eorum numero, quos Stoici sapientes fuisse confitentur, qui ita ad omne malum obduruerit, ut non levissimè fuerit commotus? De subitis illis animi motibus, quomodo sint aut non sint in nostra potestate, sententiam nostram diximus §. 18.

CAP.

CAP. VIII.

De Affectibus in specie.

§. I.

ACtum est de affectibus in genere; sequitur singulorum affectuum in specie consideratio, quatenus ea conducit ad virtutum moralium naturam & munus facilius & accuratius intelligendum.

II. Aristoteles revocat omnes affectus ad duo genera: alios enim ponit ἐν τῷ ἐπιθυμητικῷ, id est, *in appetitu concupiscente*; alios ἐν τῷ θυμικῷ, id est, *in appetitu irascente*: illi ἐπιθυμία, hi θυμὸς generali quadam appellatione nuncupantur, quasi *cupiditatem siue concupiscentiam, & animositatem aut animi vigorem dicas. lib. 2. de Anim. cap. 3. & lib. 3. cap. 9. lib. 1. Rhet. cap. 10. lib. 2. Prior. cap. ult.* Interdum tamen ἐπιθυμία καὶ θυμὸς adhibentur, ad significandos duos affectus particulares, à ceteris omnibus affectibus, ad duo illa capita pertinentibus, distinctos, desiderium scilicet, & iram propriè dictam. *lib. 2. Eth. cap. 5. lib. 1. de An. cap. 1. §. 12. & 14.*

III. Quid inter hæc duo genera affectuum discriminis intercedat, Aristoteles, quod sciam, nusquam disertè tradit. Piccolhomineus statuit, affectus facultatis concupiscen-

piſcentis verſari circa ea, quæ ad ſenſus, & ad corpus pertinent, & guſtum tactumve voluptate quadam aut dolore afficiunt: tum etiam circa inſtrumenta, quibus illa comparantur, veluti circa divitias: affectus appetitus iraſcentis, circa ea, quæ ad animum magis ſpectant; qualia ſunt honor, gloria, victoria, beneficia, injuria, & id genus alia. *Grad.* 1. *c.* 10.

IV. Sed hæc ſententia non eſt ut defendi poſſit. Nam appetitus concupiſcens, & iraſcens, non ſunt facultates re ipſa, ſed ſola ratione, differentes. Vna enim eademque facultas eſt, quæ ἐπιθυμία & θυμὸς nuncupatur, idemque eſt utriuſque objectum, ſed aliter atque aliter conſideratum. Deinde illa boni & mali ad corpus & animum pertinentis diſtinctio locum non habet in brutis animantibus: in quibus tamen affectus θυμικοὺς æquè ac ἐπιθυμητικοὺς reperiri certum eſt.

V. Thomas hæc duo genera affectuum ſic diſtinguit, ut ſtatuat affectus ἐπιθυμητικοὺς verſari circa bonum vel malum ſimpliciter & abſolutè ſpectatum; τοὺς θυμικοὺς, circa bonum vel malum arduum: hoc eſt, circa bonum obtentu, & malum vitatu difficile. *part.* 1. 2. *quæſt.* 23. *art.* 1. Quæ ſententia aperta eſt, & ad ſingulorum affectuum naturam inveſtigandam ſatis accommodata.

VI. Iam vero quot ſint ſpecies affectuum, & quæ ſpecies ſingulis generibus tribuendæ ſint,

ſint; non eſt ita facile declaratu. Ariſtoteles quidem varios affectus enumerat, ut videre eſt *lib.2.Eth.cap.5. & lib.2.Rhet.* ſed certum numerum nuſquam deſignat, nec ſpecies enumeratas ad ſua genera reducit, nedum ut juſti numeri, quod requiri videtur, adferat probationem. Nos igitur Thomæ ſententiam proponemus, & ſi quid in illa deſiderari videatur, id deinde adjiciemus.

VII. Thomas undecim omnino ſpecies affectuum enumerat; In appetitu concupiſcente ponit amorem, odium, deſiderium, fugam, ſive averſationem, lætitiam, & triſtitiam: in appetitu iraſcente, ſpem, deſperationem, audaciam, ſive confidentiam, metum, & iram. *Ibid. art.* 4.

VIII. Hunc undenarium affectuum numerum hoc modo colligit. Appetitum, ait, vel circa bonum verſari, vel circa malum: eumque à bono trahi, à malo pelli. In hac tractione tria diſtinctè conſiderari poſſe: primò, inclinationem ad objectum conſequendum, aut vitandum; ſecundò, motum ipſum, qui inclinationem ſequitur: tertiò, quietem in objecto jam præſenti. Amorem eſſe, cùm appetitus inclinatur ad conſequendum bonum; cùm ad bonum movetur, deſiderium; cùm illud conſequitur, in eoque quieſcit, gaudium. Contra, odium gigni, cùm animus inclinatur ab objectum malum vitandum;

cùm

cùm à malo repellitur, fugam; cùm in malum incidit, in eoque detinetur, triſtitiam. Ideoque amorem & odium eſſe in animo noſtro, quod gravitas & levitas in elementis: deſiderium & fugam, quod adſcenſus & deſcenſus: gaudium, quod quies naturalis: triſtitiam, quod quies violenta. *Ibid.*

IX. In appetitu iraſcente non eſſe affectum qui inclinet animum ad objectum expetendum aut averſandum; non etiam affectum quietis in objecto præſenti. Inclinationem enim præcurrere, & præſupponi in appetitu concupiſcente: & quietem, quæ motum appetitus iraſcentis ſequitur, ad concupiſcentiam pertinere. Appetitum enim iraſcentem non commoveri, niſi quoties difficultas quædam aut impedimentum concupiſcenti appetitui objicitur: idque vel ab objecto bono, vel à malo fieri. objectum bonum debere futurum eſſe: bonum enim præſens, quando præſens eſt, non habere difficultatem, ſive impedimenta. Bonum futurum, ſi exiſtimetur acquiri poſſe, ſpem concitare; ſin minùs, deſperationem. Objectum malum vel futurum eſſe, atque imminere, vel adeſſe. Malum imminens, ſi conſideretur ut ſuperabile, audaciam gignere; ſi ut inſuperabile, metum. Si malum conſideretur, ut præſens, iram parere. *Ibid.*

X. Hæc Thomæ de numero affectuum ſenten-

sententia, ejusque probatio, ingeniosa quidem est, sed non satis accurata. Nam primò amorem & odium non rectè dicit esse in animo nostro, quod gravitas & levitas est in elementis. Nam gravitas & levitas non sunt motus elementorum, sed principium à quo motus est, sive inclinatio ad motum: At omnes affectus motiones sunt, ut dictum est §. III. cap. præcedent. ac proinde amor quoque & odium debent esse motiones, non inclinatio ad motum, ut Thomas videtur voluisse. Hac quoque de causâ non potest lætitia comparari cum naturali quiete elementorum, nec tristitia cum quiete contra naturam, quia quies cum affectus naturâ pugnat. Est enim motui contraria. Deinde amor & odium non videntur esse species affectuum à desiderio & fuga distinctæ, sed potiùs desiderio & fugæ subordinatæ, sicuti misericordia, invidia & multi alii affectus, subordinantur tristitiæ. Quare, si amor & odium enumerentur ut species proximæ affectus ἐπιθυμητικοῦ, causa non est, cur misericordia, invidia, & multi alii, de quibus postea, non debuerint ut proximæ species recenseri.

XI. Mihi præ cæteris placet sententia Stoicorum, qui quatuor tantum affectus statuunt, sive genera affectuum. Objectum enim appetitus, à quo affectus concitari solet, vel ut bonum considerari potest, vel ut malum:

malum: atque utrumque vel ut futurum ſive abſens, vel ut præſens. Circa bonum abſens verſatur deſiderium; circa præſens, lætitia; circa malum abſens, ſive imminens, fuga; circa præſens, triſtitia.

XII. Hi quatuor affectus pertinent ad appetitum concupiſcentem; ſuntque omnium affectuum ſimpliciſſimi, primi, & communiſſimi, ad eoſque reliqui omnes revocari poſſunt, tanquam quædam ſubordinatæ ſpecies. Naſcitur autem hæc ſpecierum varietas, vel ex objectis ſimplicium affectuum multiplici conſideratione variatis; ut, χάρις, id eſt, *gratia*, κακοθυμία, id eſt, *malignitas*, amor, odium, ἐπιχαιρεκακία, miſericordia, nemeſis, invidia, zelus, zelotypia, pudor, pœnitentia, aliæque multæ ſpecies affectuum ἐπιθυμητικῶν: vel ex difficultate atque impedimentis ad objectum appetitus concupiſcentis abſolutè ſimpliciterque ſpectatum accedentibus; ut affectus θυμικοὶ, ſpes ſcilicet, deſperatio, audacia, metus, & ira.

XIII. Deſiderium, (ut ſingulorum affectuum deſcriptionem adferam) eſt affectus, quo expetimus bonum, quod nobis deeſt: Fuga, quo nolumus atque averſamur malum, quod nobis imminet. Lætitia eſt affectus, quo concitatur animus à bono præſenti: triſtitia, quo movetur animus à malo præſenti.

XIV. Ad

XIV. Ad desiderium revocatur gratia, & amor: ad fugam, malevolentia, aut malignitas & odium. Χάρις ἐστὶ καθ᾽ ἣν ὁ ἔχων λέγεται χάριν ὑπουργεῖν δεομένῳ, μὴ ἀντί τινος, μηδ᾽ ἵν᾽ αὐτῷ τῷ ὑπουργοῦντι, ἀλλ᾽ ἵν᾽ ἐκείνῳ τι. Id est, *Gratia est, per quam, qui habet, dicitur gratificari indigenti; non ut aliquid pro eâ sibi reddatur, aut utilitas ex eo obveniat; sed solùm, ut illi, cui gratificari vult, aliquid boni contingat. lib. 2. Rhetor. cap. 7.* Breviùs sic: Gratia est desiderium alteri benefaciendi, non sui commodi causâ, sed tantùm, ut alteri benefaciat. Malignitas contra est desiderium malefaciendi ei, qui nihil mali intulit.

XV. Φιλεῖν Aristoteli est, τὸ βούλεσθαί τινι ἃ οἴεται ἀγαθὰ, ἐκείνου ἕνεκα, ἀλλὰ μὴ αὐτοῦ, καὶ τὸ κατὰ δύναμιν πρακτικὸν εἶναι τούτων. Id est, *Amare est velle alicui, quæ putat bona, idque illius, non sui ipsius causâ, & paratum esse ad ea pro viribus efficienda. lib. 2. Rhet. cap. 4.* Amor ergo est affectus, quo alicui optamus quæ bona putamus, eaque pro viribus efficere studemus, non nostri, sed illius causa, quem diligimus. Odium amori contrarium est, ideoque definiri potest affectus, quo alicui optamus, quæ mala putamus, eaque pro viribus efficere studemus. Atque hæc quidem propria quædam & stricta amoris & odii acceptio est, quâ personæ solummodo dicuntur amari, & odio haberi. Aliàs hæc voca-

vocabula latiùs ſumuntur : & amor quidem pro deſiderio fruendi eo, quod nobis videtur eſſe bonum: odium pro affectu, quo abhorremus ab fruitione ejus, quod videtur nobis eſſe malum.

XVI. Ad lætitiam pertinet ἐπιχαιρεκακία. ad triſtitiam, miſericordia, nemeſis, invidia, zelus, zelotypia, pudor, pœnitentia. Ἐπιχαιρεκακία eſt lætitia quam quis percipit ex alienis malis. Ἔλεός ἐστι λύπη τις ἐπὶ τῷ φαινομένῳ κακῷ φθαρτικῷ καὶ λυπηρῷ τοῦ ἀναξίου τυγχάνειν, ὃ κἂν αὐτὸς προσδοκήσειε παθεῖν, ἢ τῶν αὐτοῦ τινα, καὶ τοῦτο, ὅταν πλησίον φαίνηται. Id eſt, *Miſericordia eſt triſtitia* ſive dolor *quidam conceptus ob malum quod videtur perniciem aut moleſtiam allaturum ei, qui iſto malo indignus eſt, & quod ipſe putet ſe pati poſſe, aut ſuorum quempiam, ac imprimis cum malum videtur imminere. lib.2. Rhet. c.8.* Brevius, Ἔλεός ἐστι λύπη ὡς ἐπὶ ἀναξίως κακοποιοῦντι. *Diog. Laërt. in Zenone.* Quod Cicero ſic expreſſit: Miſericordia eſt ægritudo ex miſeriâ alterius injuriâ laborantis. *lib.4. Tuſc. quæſt.*

XVII. Νέμεσίς ἐστι λύπη ἐπὶ ταῖς ἀναξίαις εὐπραγίαις. id eſt, *Indignatio eſt dolor ob alterius felicitatem, qui eâ indignus eſt. lib. 2. Rhet. cap. 9.* Φθόνος ἐστι λύπη τις ἐπὶ εὐπραγίᾳ φαινομένῃ τῶν εἰρημένων ἀγαθῶν ἐπὶ τοὺς ὁμοίους, μὴ ἵνα τι αὐτῷ, ἀλλὰ δι' ἐκείνους. Id eſt, *Invidia eſt dolor quidam ob proſperitatem, quæ appa-*

apparet in iis bonis quæ dicta sunt, erga similes, non ut aliquid boni accedat invidenti, sed propter illos quibus invidetur. lib. 2. Rhet. cap. 10. Vel, ut Cicero, Invidentia est ægritudo suscepta propter alterius res secundas, quæ nihil noceant invidenti. *lib.* 4. *Tusc. quæst.*

XVIII. Ζῆλός ἐστι λύπη τις ἐπὶ φαινομένῃ παρουσίᾳ ἀγαθῶν ἐντίμων, καὶ ἐνδεχομένων αὐτῷ λαβεῖν, περὶ τοὺς ὁμοίους τῇ φύσει, οὐχ' ὅτι ἄλλῳ, ἀλλ' ὅτι οὐχὶ καὶ αὐτῷ ἐστιν. Id est, *Æmulatio est dolor quidam ob bona honorata, quæ alius habere videtur, quæque ipse etiam adipisci potest, existens inter eos qui sunt naturâ similes, non quod alius illa habeat, sed quod ipse non habeat. lib 2. Rhet. cap. 2.* Ζηλοτυπία λύπη τις ἐστὶν ἐπὶ τῷ ἄλλῳ παρεῖναι, ἃ καὶ αὐτὸς ἔχει. Id est, *Zelotypia est dolor quidam ex eo susceptus, quod alteri quoque sit, quod ipse habet. Diog. Laërt in Zen.*

XIX. Αἰσχύνη λύπη τις ἐστὶ καὶ ταραχὴ περὶ τὰ εἰς ἀδοξίαν φαινόμενα φέρειν τῶν κακῶν, ἢ παρόντων, ἢ γεγονότων, ἢ μελλόντων. Id est, *Pudor sive verecundia, est dolor quidam & animi perturbatio, quæ fit ob mala vel præsentia, vel præterita, vel futura, quæ infamiam adferre videntur. lib. 2. Rhet. cap. 6.* Pœnitentia est dolor ob admissa peccata. Atque hi sunt affectus ἐπιθυμητικοί.

XX. Inter affectus θυμικοὺς primum locum obti-

obtinet ſpes, quæ nihil aliud eſſe videtur, quàm deſiderium boni difficilis, quod, quia videtur obtineri poſſe, conjunctum eſt cum lætitiâ. Deſperatio, ſpei contraria, eſt deſiderium boni difficilis, quod, quia videtur obtineri non poſſe, conjunctum eſt, cum triſtitiâ.

XXI. Audacia eſt deſiderium aggrediendi mali difficilis, conjunctum cum certa opinione ſalutis. Φόβος ἐστὶ λύπη τις ἢ ταραχὴ ἐκ φαντασίας μέλλοντος κακοῦ, ἢ φθαρτικοῦ ἢ λυπηροῦ. Id eſt, *Metus eſt dolor quidam aut perturbatio ex opinione impendentis mali, quod vel perniciem vel moleſtiam adferre poſſit. lib. 2. Rhet. cap. 5.* Breviùs, Metus eſt fuga mali, quod videtur eſſe intolerabile.

XXII. Ὀργή ἐστιν ὄρεξις μετὰ λύπης τιμωρείας φαινομένης, διὰ φαινομένην ὀλιγωρίαν εἰς αὐτὸν, ἢ εἰς αὐτοῦ τινα, μὴ προσηκόντως. Id eſt, *Ira, eſt conjuncta cum dolore cupiditas ſperatæ ultionis, propter apparentem contemtum, quo quis ſe, aut quenquam ſuorum, contrà quàm oportuit, affectum eſſe exiſtimat. lib. 2. Rhet. c. 2.* Stoicis ira eſt ἐπιθυμία τιμωρείας τοῦ δοκοῦντος ἠδικηκέναι οὐ προσηκόντως. *Diog. Laërt. in Zenon.* Quod Cicero ſic expreſſit: *Ira eſt libido puniendi ejus qui videatur læſiſſe injuria. lib. 4. Tuſc. quæſt.*

XXIII. In hiſce affectibus duplex contrarietas ſpectanda eſt, altera in objectis, altera

altera in terminis. Ratione objectorum contraria sunt in appetitu concupiscente, desiderium & fuga, lætitia & tristitia, gratia & malignitas, amor & odium; in appetitu irascente, spes & metus, audacia & desperatio. Ratione terminorum opponuntur spes & desperatio, metus & audacia. Quod enim in spe est terminus, ad quem animus sperando movetur, id est terminus à quo animus in desperatione repellitur. Simili modo de audaciâ & metu judicandum est. Hanc posteriorem oppositionem, appetitus concupiscens non admittit: quia bonum, quatenus bonum est, non potest esse terminus à quo, nec malum quà malum terminus ad quem in appetitione; hoc est, animus non potest repudiare bonum, quà bonum, sive ab eo repelli; nec appetere malum quà malum, sive ab illo trahi. Non potest ergo appetitus concupiscens, qui circa bonum & malum absolutè versatur, accedere ad idem, & recedere ab eodem objecto. Bonum autem arduum potest esse terminus ad quem, quatenus est bonum; & terminus à quo, quatenus est arduum, & insuperabile. Similiter & malum arduum potest esse terminus à quo, quà malum; & terminus ad quem, quatenus arduum quidem est, sed tamen superabile. Potest ergo appetitus irascens, qui versatur circa bonum aut malum arduum, accedere ad idem

idem, & recedere ab eodem objecto. *Thom. cit. loco, art.* 2.

XXIV. Iræ, quæ versatur circa malum præsens, nihil contrarium est; neque ratione objecti; (quia bonum præsens, quod malo præsenti contrarium est, non habet difficultatem;) neque ratione accessus, & recessus. Nam præsenti malo vel succumbit, & hoc pertinet ad tristitiam; vel resistit, atque hoc iræ proprium est. *Ibid. art.* 3. Aristoteles iræ opponit πραΰνσιν, eamque definit κατάστασιν ἢ ἠρέμησιν τῆς ὀργῆς. Id est, *remissionem & sedationem iræ. lib.* 2. *Rhet. cap.* 3. Sed non videtur iræ remissio ab ira discrepare specie, nedum ut illi contraria sit.

CAP. IX.

De Voluptate & Dolore.

§. I.

Philosophia moralis non solùm circa actiones humanas, & affectus, sed etiam circa voluptatem, & dolorem occupata est. Etenim in voluptate & dolore, non solùm mediocritas servanda est, sicut in actionibus, & affectibus: verùm & danda est opera, ut iis rebus gaudeamus, & doleamus, & eo modo, quibus, & quomodo gaudendum, & dolendum est.

eſt. Tum cavendum eſt, ne voluptatis illecebris ad turpes, atque improbas actiones illiciamur, & doloris aculeis ab honeſtis actionibus deterreamur. *lib.* 2. *Ethic. cap.* 3. *lib.* 2. *Eud. cap.* 4.

II. Vt autem naturam τῆς ἡδονῆς καὶ λύπης, id eſt, *voluptatis & doloris*, accuratè tradamus, obſervandum eſt, hæc vocabula trifariam accipi: Ac primò pro eo, quod voluptatem, & dolorem adfert. Hoc ſenſu dicitur *lib.* 3. *Eth. cap.* 11. temperantia, & fortitudo peculiari jure περὶ τὰς ἡδονὰς καὶ λύπας verſari. id eſt, περὶ τὰ ἡδέα καὶ λυπηρὰ, ut ipſe ſeſe Philoſophus interpretatur. Aliàs omni virtuti morali tribuitur, verſari περὶ τὰς ἡδονὰς καὶ λύπας. *lib.* 2. *Ethic. cap.* 3. Secundò ſumuntur pro affectibus quibus animus movetur. Hoc ſenſu accipitur ἡδονὴ *lib.* 6. *Top. cap.* 6. quo loco dicuntur χαρὰ, τέρψις, εὐφροσύνη eſſe nomina τῆς ἡδονῆς, idemque prorſus ſignificare; cùm tamen χαρὰ inter affectus recenſeatur. *lib.* 2. *Ethic. cap.* 5. *& lib.* 1. *de Anim. cap.* 1. Tertio uſurpantur pro affectione animi, quæ motum ſequitur: quæ quidem ipſa affectus non eſt, ſed comes eſt affectuum. ut *lib.* 2. *Rh. cap.* 1. *lib.* 2. *Eud. cap.* 2. *& lib.* 2. *Ethic. cap.* 5. Quibus locis affectus hac notâ deſcribuntur, οἷς ἕπεται ἡδονὴ ἢ λύπη. Id eſt, *quæ comitatur voluptas & dolor.*

III. Voluptas hac tertia acceptione definitur

nitur τελείας ἐνεργείας ἐπιγινόμενον τέλος. Id est, *perfectæ operationis finis aut perfectio extrinsecus accedens. lib.* 10. *Ethic. cap.* 4.

IV. Ex qua definitione colligitur, voluptatem proximè non proficisci à facultate naturali, non etiam ab habitu; sed à facultatis naturalis aut habitus operatione. Ideoque voluptatem non esse ipsam operationem facultatis naturalis, aut habitus, sed perfectionem quæ cum operatione conjuncta est, eamque perficit; non quidem ut causa efficiens, quomodo objectum sensus dicitur sensum perficere, cùm eum ad sentiendum impellit; non etiam ut habitus, id est, ut causa formalis & interna, quomodo dicitur sanitas efficere, ut quis sit sanus; sed ut finis quidam, qui quidem per se non intenditur, sed tamen qui actionē perfectam, quæ ab agente intenditur, perpetuò comitatur, sicut pulchritudo florentem ætatem. *lib.* 10. *Eth. c.* 4. Nemo enim bene operatur, ut voluptatem percipiat; sed voluptatem percipit, quia bene operatur.

V. Quemadmodum voluptas actionem perficit, ὡς τέλος ἐπιγινόμενον, ita actionis internam perfectionem præsupponit, eamque sequitur: sicut dolor comitatur actionem imperfectam. Est autem actio perfecta ἡ τοῦ ἄριστα διακειμένου πρὸς τὸ κράτιστον τῶν ὑπ' αὐτήν. Id est, *quæ editur à facultate optimè dispositâ,*

E *mini-*

minimèq; impeditâ, & tendit in objectum in suo genere præstantissimum. lib. 10. *Eth. c.* 4. Sic ex visione voluptatem percipimus, cùm & illæsa est, ac non impedita videndi facultas, & res pulchra est, quam intuemur.

VI. Imperfecta actio, ex quâ dolorem nasci diximus, ea est, quæ vel à læsâ aut impeditâ facultate proficiscitur, aut quæ versatur circa objectum, quod facultati non respondet. Sic ex visione dolorem capimus, cùm vel ex oculis laboramus, vel cùm rem horridam, & obscœnam intuemur.

VII. Mensura voluptatis & doloris, est sensus aut intellectus, quatenus appetitui præest. Quamdiu ergo τὸ αἰσθητὸν, καὶ τὸ νοητὸν ᾗ οἷον δεῖ, καὶ τὸ κρῖνον, ἢ θεωρῶν, ἔσται ἐν τῇ ἐνεργείᾳ ἡ ἡδονή. Id est, *Quamdiu objectum sensus, aut intellectus talia sunt, qualia debent esse, atque ipse etiam sensus atque ratio, voluptas erit cum actione conjuncta. lib.* 3. *Eth. cap.* 4.

VIII. Voluptas, ut ex dictis colligitur, requirit proportionem objecti, & facultatis cognoscentis: eâ sublatâ, voluptas tollitur, eique dolor succedit. Hinc petenda est ratio, cur voluptas non possit esse perpetua, sed quæ prius voluptatem adferunt, postea fastidium pariant & dolorem; nimirum, quia homines ἀδυνατοῦσι συνεχῶς ἐνεργεῖν, id est, *nequeunt assiduam operationem perferre.* Delassantur enim, exhaustis & consumptis spiritibus,

ritibus, quorum adminiculo ſuis operationibus incumbunt. Hinc fit, ut cogitatio, & animi attentio remittatur, & voluptas langueſcat primum, obrepente ſatietate, deinde planè ceſſet, & in faſtidium ac dolorem deſinat. *lib.10. Eth. cap.4.*

IX. Hinc etiam intelligitur cur trahat ſua quemque voluptas; & quæ his voluptatem, aliis adferant dolorem: nimirum, quia non omnes eodem modo affecti diſpoſitiq; ſunt, non eadem poſſunt omnibus eſſe convenientia. *lib.10 Eth. cap. 5.*

X. Voluptates inter ſeſe ſpecie diſtinguuntur, ſicut functiones, cum quibus ſunt conjunctæ. Unicuiq; enim actioni quædam voluptas συνοικεῖος, id eſt, *propria ac familiaris eſt*, à quâ augetur & promovetur. μᾶλλον γὰρ ἕκαστα κρίνουσι, καὶ ἐξακριβοῦσι οἱ μεθ' ἡδονῆς ἐνεργοῦντες. Id eſt, *meliùs judicant & accuratiùs tractant ſingula, qui cum voluptate agunt.* Sic Geometræ evadunt excellentes, qui ſtudiis Geometricis delectantur: & in Muſicis: aliiſque diſciplinis, eodem modo ſe res habet. *lib.10. Eth. cap. 5.* Atqui quæ propria ſunt rebus ſpecie differentibus, ea ſpecie quoque diſcrepare neceſſe eſt. Quemadmodū ergo ſenſio, ſpecie differt à cogitatione: ita etiam ſpecie differt voluptas, quæ ex ſenſione, ab eâ, quæ ex cogitatione, percipitur.

XI. Specifica voluptatum differentia, vel

inprimis liquet ἐκ τοῦ τὰς ἀφ' ἑτέρων ἡδονὰς ἐμποδίους εἶναι ταῖς ἐνεργείαις. Id est, *ex eo, quod voluptates ortæ ex aliis actionibus, alias quaslibet actiones impediant*. Ex. gr. si quis sit, qui tibiâ canente delectetur, eum difficile erit, orationi, quæ tum fortè habetur, tibiâ canente attendere. Idemque contingit, cum quis duabus simul rebus vacat. Ea enim actio, quæ jucundior est, alteram elidit: idque tanto magis, quanto illius voluptas major fuerit, quàm alterius. Διὸ χαίροντες ὁτῳοῦν σφόδρα, οὐ πάνυ δρῶμεν ἕτερον· καὶ ἄλλα ποιοῦμεν, ἄλλοις ἠρέμα ἀρεσκόμενοι. Id est, *Propterea, cum re quapiam vehementer capimur, nihil ferè aliud agere possumus: at cum eâ parum delectamur, alia ferè agere solemus*. Nam planè, sicuti proprius dolor, ita peregrina voluptas animum impedit, quo minùs attentè aliis quibuslibet actionibus vacet, & ex iis voluptatem capiat: sed dispari tamen modo. Nam proprius dolor animum violenter abstrahit, peregrina voluptas blande avocat ab aliis functionibus, & retrahit ad suas. Quoniam igitur, ἡ μὲν οἰκεία ἡδονὴ ἐξακριβοῖ τὰς ἐνεργείας, καὶ χρονιωτέρας, καὶ βελτίους ποιεῖ, αἱ δ' ἀλλότριαι λυμαίνονται. δῆλον ὡς πολὺ διεστᾶσι. Id est, *Quoniam propria voluptas actiones accuratiores, stabiliores, & meliores efficit, & alienæ voluptates actiones impediunt, sequitur voluptates plurimum differre. lib. 10. Eth. cap. 5.*

XII. Voluptas variè dividitur: Ac primò in voluptatem animi, & voluptatem corporis.

XIII. Voluptas animi, animo propria est; & mente sic percipitur, ut ad corpus nullo modo pertineat: voluptas corporis sensu percipitur; ideoque ad animum ita spectat ut corpus etiam afficiat: sensus enim corporei sunt. Contingit interdum (inquit Xenophō) δι' αὐτῆς τῆς ψυχῆς ἥδεσθαι ἢ λυπεῖσθαι. id est, *ipso animo voluptatem percipere, aut dolorem.* interdum κοινῇ καὶ διὰ τῆς ψυχῆς καὶ διὰ τοῦ σώματος, id est, *pariter animo & corpore.* Illa animi; hæc sensus voluptas est.

XIV. Voluptas corporis totiplex est, quot sunt sensus. Alia enim visu, alia auditu, alia aliis sensibus percipiuntur. Ex his voluptates ex gustu & tactu brutis etiam conveniunt, ceteræ sensuum voluptates in bruta non cadunt, πλὴν κατὰ συμβεβηκός, id est, *nisi per accidens:* quatenus scilicet horum sensuum voluptates memoriam refricant, aut imaginationem concitant voluptatum ad gustum & tactum pertinentium. *lib. 3. Ethic. cap. 10.*

XV. Secundò dividitur voluptas in communem ac naturalem, & propriam atque adventitiam. *lib. 3. Eth. cap. 11.* Voluptas communis dicitur, quam omnia animantia naturaliter, ac sine delectu expetunt, ac percipiunt ex usu nutrimenti ac Veneris cujuslibet,

bet, ad conservationem sui, tum in individuo, tum in specie. Voluptas propria est, quam quodq; animal suo judicio sibi deligit, ex hoc aut illo nutrimento aut Venere. De qua dicitur, Trahit sua quemque voluptas.

XVI. Quot modis unum oppositorum dicitur, tot modis dicitur & alterum: quocirca eodem modo dolor dividi potest; primò in dolorem animi & corporis; secundò in dolorem communem & proprium.

XVII. Voluptas eodem modo æstimanda est, atque operationes, ex quibus oritur. Quocirca cum actiones aliæ bonæ sint, atq; eligendæ, aliæ malæ, ac fugiendæ, aliæ οὐδέτεραι; etiam voluptatum aliæ bonę atque honestæ, aliæ malæ atque inhonestæ, aliæ denique mediæ cujusdam conditionis censendæ sunt. *lib. 7. Eth. cap. 13. & lib. 10. cap. 5.*

XVIII. Quod quædam voluptates inhonestæ sint, quædam mediæ conditionis, hoc est, neque honestæ neque turpes, per se satis notum: quod quædam honestæ sint ac bonæ, & à viro bono eligendæ, sequentibus argumentis contra Platonicos ostenditur. Primò, quia dolor voluptati contrarius est: at dolor malus est, vel ἁπλῶς, vel quatenus impedit honestas actiones. Ergo voluptas bona est, aut simpliciter, aut ex parte. Secundò, quia beata vita cum voluptate conjuncta est: at si omnis voluptas mala esset, beatum non tantùm

tantùm non ἡδέως, ἀλλὰ καὶ λυπηρῶς vivere necesse esset. *lib.* 7. *Eth. cap.* 13. Tertiò quia omnes, non bestiæ solùm, sed homines etiam, voluptatem expetunt. Quartò, quia voluptas alia bona auget. majus enim bonum virtus est cum voluptate, quàm si sola sit, & voluptate destituta. *lib.* 10. *Ethic. cap.* 2.

XIX. Voluptates animi non solùm sunt præstantiores, quàm voluptates corporis; sed etiam ἁπλῶς bonæ sunt, cùm voluptates corporis tantùm sint bonæ secundum quid, atque ex parte. Etenim voluptates corporis mediocritate probantur; excessu vitiosę sunt: at voluptates animi modum non habent; sed quo majores, eo præstantiores sunt. Deinde voluptates corporis alicui defectui corporis medentur; ideoque cum dolore conjunctæ sunt: at voluptates animi incorporeæ sunt, ac sinceræ, & ab omni dolore immunes. Atque hac de causa stabiliores sunt, & minùs satietati ac fastidio obnoxiæ. *lib.* 7. *Eth. cap.* 14.

XX. Causæ cur à vulgo corporis voluptates præferantur voluptatibus animi, ex multis hæ sunt. Primò, quia putantur corporis doloribus mederi, eosque quamtumvis magnos expellere. Secundò, quia vulgus, quod sensu magis viget, quàm mente, nullas alias voluptates percipere potest, præter voluptates corporis, quæ sensus feriunt. *lib.* 7. *Eth. cap.* 14.

 XXI. Hæc

XXI. Hæc ferè sunt quæ Aristoteles de voluptate & dolore disputat. Platonici paulo aliter de voluptate philosophantur. Etenim Plato de voluptate differit in Philebo. Ex quo dialogo talem definitionem collegit Aristoteles. Voluptas est γένεσις εἰς τὴν φύσιν αἰσθητή, id est, *ortus in naturam, qui fit cum sensu. lib. 7. Eth. cap. 11.* Similiter cum *lib. 1. Rhet. cap. 11.* voluptatem definit, κίνησίν τινα τῆς ψυχῆς καὶ κατάστασιν ἀθρόαν καὶ αἰσθητὴν εἰς τὴν ὑπάρχουσαν φύσιν, id est, *motionem animæ & restitutionem subitam ac sensibilem in statum naturæ convenientem,* non ex sua, sed ex Platonis sententia, loqui censendus est. Ceterùm Plato per γένεσιν, κίνησιν, & κατάστασιν εἰς τὴν φύσιν, intelligebat ἀναπλήρωσιν τῆς ἐνδείας τῆς φύσεως, id est, *repletionem deficientis naturæ.* Adjecit autem vocem *cum sensu*, quia multæ motiones sunt, quibus naturæ defectus atque indigentia restauratur, quæ tamen non sunt conjunctæ cum sensu, ut concoctio, accretio, &c. *Aspasius in cap. 3. lib. 7. Eth.*

XXII. Ex hisce colligebant Platonici, voluptatem esse imperfectam: quia omnis motus imperfectus est, & actus entis in potentia. *lib. 7. Eth. cap. 11. & lib. 10. cap. 3.*

XXIII. Hæc Aristoteles rejicit, atque refellit. Ac primò docet, voluptatem non esse *motum:* quia motui competit celeritas & tarditas, voluptati non competit. Ἡσθῆναι μὲν

γὰρ

γάρ ἐστι ταχέως, ἢ βραδέως, τοῦτ' ἔστι, μεταβάλλειν εἰς τὴν ἡδονήν· ἐνεργεῖν δὲ κατ' αὐτὴν, λέγω δὲ ἥδεσθαι, ταχέως οὐκ ἔστι. Id est, *fieri potest, ut quis celeriter aut tardè voluptate perfundatur, id est, ad voluptatem traducatur: at voluptate frui celeriter non contingit. lib. 10. Eth. cap. 3.* Deinde docet voluptatem non esse *ortum aut expletionem naturæ deficientis.* Expletio enim corporis affectio est, molesta illa quidem & cum dolore conjuncta: non est ergo voluptas ipsa expletio: Verum, cum fit expletio, fieri potest ut aliquis voluptate afficiatur: sicuti afficitur dolore cùm exinanitur. *lib. 10. Eth. cap. 3.* Præterea non omnes voluptates cum expletione conjunctæ sunt, sed eæ tantùm, quæ ex alimentis percipiuntur: voluptates animi, & nonnullæ earum, quæ ad corpus pertinent, etiam tum percipiuntur, cum natura nihil desiderat: idque sine ullo dolore, aut cupiditate prævia. *lib. 7. Eth. cap. 11. & lib. 10. cap. 3.*

XXIV. Præterea falsum est, voluptatem imperfectam esse ac per partes, ut motus, acquiri. Quin est ὅλον τι, ἢ ἀμέριστον, id est, *totum quid atque impartibile*: ideoque ἀθρόως, id est, *momento temporis* percipitur. Etenim κατ' οὐδένα χρόνον λάβοι τις ἂν ἡδονὴν, ἧς ἐπὶ πλείω χρόνον γινομένης τελειωθήσεται τὸ εἶδος. Id est, *Nullo tempore fieri potest, ut quis voluptatem percipiat, cujus forma cum produ-*

ctione temporis perficitur. Nimirum, ὅτι τῆς ἡδονῆς ἐν ὁτῳοῦν χρόνῳ τέλειον τὸ εἶδος. Id est, *quia voluptatis forma in quolibet tempore perfecta est. lib. 10. cap. 4.* Est quidem alia voluptas aliâ diuturnior aut major: totâ tamen voluptate semper fruitur, quisquis fruitur.

CAP. X.

De virtutibus intellectualibus, præcipue de Prudentia.

§. I.

ACtum est de fine, & objecto moralis Philosophiæ; supersunt media, quibus propositus finis acquiri debet. Virtus scilicet, & Amicitia. de quibus deinceps agendum est.

II. Virtus, & ἀρετή, unde dicta sint, dictum est *cap. 2. §. 2.* Virtus hoc loco non sumitur pro quâlibet rei qualitate, aut efficaciâ; sed pro habitu, qui subjectum in quo est, (animum scilicet hominis) εὖ ἔχον ἀποτελεῖ, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ εὖ ἀποδίδωσιν. Id est, *bene affectam reddit, & opus ejus rectum, ac perfectum dat. lib. 2. Eth. cap. 6.*

III. Virtutes dividuntur in διανοητικὰς & ἠθικάς, id est, *intellectuales & morales. lib. 2. Eth. cap. 1. & lib. 6. cap. 1.* Quarum illæ, mentem; hæ, appetitum regunt, ac perficiunt.

lib.

lib. 1. *Eth. cap.* 13. Per mentem autem intelligo partem illam animæ, quæ immortalis eſt. Errat enim Picolhomineus, quum virtutes dianoëticas in phantaſia recipi, & in memoria ſervari docet. *grad.* 5. *cap.* 6.

IV. Operationes mentis duæ ſunt, quæ virtute diriguntur, κατάφασις καὶ ἀπόφασις, id eſt, *affirmatio & negatio*: quibus totidem operationes appetitus reſpondent, δίωξις καὶ φυγὴ, id eſt, *appetitio & fuga*. Quemadmodum autem virtus intellectualis mentem diſponit, ut nihil affirmet, niſi verum, nihil neget, niſi falſum; ita diſponit virtus moralis appetitum, ut nihil proſequatur niſi bonum, nihil averſetur niſi malum. *lib.* 6. *Eth. cap.* 2.

V. Virtus moralis non poteſt exerceri ſine virtute dianoëtica. Appetitus enim noſter ex ſe cæcus eſt. quare indiget duce ratione, quæ objecta cenſeat, & bonum eſſe dictet, quod bonum eſt, & malum, quod malum eſt: quæque mediocritatem, in qua moralis virtus poſita eſt, in qualibet actione definiat, & ad varias circumſtantias accommodet.

VI. Virtutes dianoëticæ ſunt quinque: νοῦς, ἐπιστήμη, σοφία, τέχνη, καὶ φρόνησις. Id eſt, *intelligentia, ſcientia, ſapientia, ars, & prudentia. lib.* 6. *Eth. cap.* 3.

VII. Mentis partes duæ ſunt, τὸ ἐπιστημονικὸν, καὶ τὸ λογιστικόν. *lib.* 6. *Eth. cap.* 1. Sive, quod eodem redit, τὸ θεωρητικὸν, καὶ τὸ πρακτικόν.

Mens

Mens enim theoretica, ad ſciendum; practica, ad ratiocinandum, ac deliberandum valet. Ad partem theoreticam pertinent intelligentia, ſcientia & ſapientia: ad practicam, ars & prudentia. Mens theoretica verſatur circa ea, quorum principia aliter ſe habere nequeunt; practica, circa illa quæ hoc vel illo modo poſſunt evenire. *lib. 6. Eth. cap.* 3. Illius finis; & perfectio, eſt ſola veritas; hujus, veritas ὁμολόγως ἔχουσα τῇ ὀρέξει τῇ ὀρθῇ, id eſt, *quæ congruit cum appetitu recto*, quæque ad actionem refertur. *lib. 6. Eth. cap.* 2.

VIII. Intelligentia eſt habitus aſſentiendi principiis ſine demonſtratione. *lib. 6. Eth. cap. 6.* Scientia eſt habitus demonſtrativus. *Ibid. cap.* 3. hoc eſt, cognitio rerum neceſſariarum per cauſas, ac principia. *lib. 1. poſt. cap.* 2. Sapientia eſt rerum præſtantiſſimarum ſcientia, cum intelligentia conjuncta. *lib. 6. Eth. cap. 7.* Ars eſt habitus μετὰ λόγου ἀληθοῦς ποιητικός, id eſt, *cum rectâ ratione effectivus.* Ἔστι γὰρ πᾶσα τέχνη περὶ γένεσιν, καὶ τὸ τεχνάζειν, καὶ θεωρεῖν, ὅπως ἂν γένηταί τι τῶν ἐνδεχομένων καὶ εἶναι, καὶ μὴ εἶναι. Ideſt, *Omnis enim ars in rei productione occupata eſt; idque molitur & ſpectat, ut aliquid fiat eorum, quæ eſſe poſſunt, & non eſſe. lib. 6. Eth. cap.* 4.

IX. Sed de his ſatis; de prudentia accuratiùs agendum eſt. Ea enim ſola ad moralem ſpectat Philoſophiam. Intelligentia, ſcientia

&ſa-

& ſapientia Philoſophiam theoreticam conſtituunt, & media ſunt ad felicitatem theoreticam: ars omninò ad philoſophiam non pertinet, quia hominis animum nullâ felicitatis parte imbuit, (quod tamen philoſophiæ munus eſt) ſed tantùm circa inſtrumenta vitæ occupata eſt.

x. Prudentia, dicta quaſi providentia, Ciceroni eſt rerum expetendarum fugiendarumque ſcientia. Ariſtoteli eſt ἕξις ἀληθὴς μετὰ λόγου πρακτικὴ περὶ τὰ τῷ ἀνθρώπῳ ἀγαθὰ καὶ κακά. Id eſt, *habitus cum ratione verâ conjunctus, ad agendum idoneus, in iis occupatus, quæ homini bona, vel mala ſunt. lib. 6. Eth. c. 5.*

xi. In hac definitione genus eſt, *habitus cum ratione verâ*: quod nihil aliud eſt, quàm *virtus intellectualis.* Nam ratio ad intellectum, ſive mentem pertinet, & veritas mentis perfectio eſt, quæ virtutem facit.

xii. Differentia petita eſt à fine, & objecto. Finis prudentiæ indicatur, cùm dicitur habitus practicus: idque non quia in praxi conſiſtit, ut juſtitia, temperantia, & ceteræ virtutes morales; ſed quia ad praxim ordinatur, eamque dirigit. Spectat enim veritatem cum recto appetitu, & actione conjunctam. Hac parte diſtinguitur prudentia ab intelligentia, ſcientiâ & ſapientiâ: quarum perfectio veritas eſt, & finis θεωρία.

xiii. Objectum prudentiæ ſunt ea omnia, quæ

quæ *homini bona vel mala* ſunt, hoc eſt, quorum recta, vel prava electione, aut fuga, homo probus, vel improbus conſtituitur: uno verbo *τὰ πρακτά*. Hac parte diſcernitur prudentia ab arte, quæ verſatur circa *τὰ ποιητά*. Quid inter *πρᾶξιν*, & *ποίησιν* diſcriminis ſit, dictum eſt *cap.* 1. §. 7. Sunt & alia inter prudentiam, & artem diſcrimina. Ac primò, quòd artis ſit aliqua virtus, prudentiæ non ſit: hoc eſt, quòd artifex poſſit eſſe bonus, & malus; prudens, non niſi bonus. Secundò, quòd in arte excuſatius ſit (verba ſunt Senecæ, *Epiſt.* 95.) voluntate peccare, quàm caſu; in prudentia, maxima culpa ſit ſponte delinquere. *lib* 6. *Eth. cap.* 5.

XIV. Officium prudentiæ eſt *καλῶς βουλεύσασθαι περὶ τὰ αὑτῷ ἀγαθὰ καὶ συμφέροντα, οὐ κατὰ μέρος, οἷον ποῖα πρὸς ὑγίειαν ἢ ἰσχύν· ἀλλὰ ποῖα πρὸς τὸ εὖ ζῆν ὅλον*. Id eſt, *bene conſulere in iis, quæ ſibi bona & utilia ſunt; non ſingulatim, quænam, verbi gratia ad bonam valetudinē, aut robur; ſed univerſè, quæ ad bene beatéque vivendum conducant. lib.* 6. *Eth. cap.* 5.

XV. Conſilium vir prudens init, non tam de univerſis, quàm de ſingulis. Vniverſalia enim vivendi præcepta, & leges, magis certæ ſunt, ac definitæ, quàm ut conſultationem requirant. Quomodo autem ſingulæ actiones ad normam virtutis componendæ ſint, longè obſcuriſſimum eſt propter maximam

mam circumſtantiarum varietatem, à quibus actionis rectitudo, aut pravitas dependet. Hic igitur conſilio opus eſt.

XVI. Capto conſilio, decernit prudentia, vel bonum præ malo, vel majus bonum præ minore, vel minus malum præ majore eligendum. Minus enim malum habet rationem boni. Hæc electio ſolùm habet locum in malo triſti; malum turpe nunquam prudens eligit, ne quidem ſi minus ſit: quia ſuæ poteſtatis eſt utrumque malum evitare, nullamq; turpitudinem, ne minimam quidem, admittere.

XVII. Prudentia dividi poteſt in Ethicam (Ariſtoteles eam vocat τὴν περὶ αὑτὸν ὂν εἶναι, id eſt, *qua verſatur circa ſe ſolum.*) Oeconomicam & Politicam. Ethica prudentia dicitur, quâ quiſque ſibi privatim bene conſulit; Oeconomica, quâ bene conſulit familiæ; Politica, quâ bene conſulit univerſæ civitati, καὶ τοῦ ἀρίστου τῶν πρακτῶν στοχάζεται, id eſt, *collineat* ad id, *quod factu optimum eſt. lib. 6. Eth. cap.* 8. Tres hæ prudentiæ ſpecies, non ſubjecto ſive re, ſed τῷ εἶναι, id eſt, *eſſentiâ* ac ratione diſcernuntur. *Ibid.* Unus enim habitus eſt, quo ſingulis, & familiæ, & civitati conſulitur; quia idem bonum eſt ἑνὶ καὶ πόλει, id eſt, *uni & urbi. lib. 1. Eth. cap. 1.*

XVIII. Prudentia politica dividitur in architectonicam, & practicam: illa generales leges

leges condit, ac canones, quibus civitas regenda est; unde & νομοθετικὴ, id est, *legislatoria* dicitur: hæc civitatem regit secundum conditas leges, & ψηφίσματα, id est, *decreta* facit ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα, id est, *de singulis factis*. Unde & politica κατ' ἐξοχὴν dicitur, servato nomine communis generis. *lib.6 Eth.cap 8.* Politica subdividitur in δικαστικὴν & βουλευτικήν. quarum hæc in rebus gerendis; illa, in præmiis, ac pœnis decernendis, & litibus dijudicandis, occupata est. *lib.6. Eth.cap.8.*

XIX. Prudentia cum virtute morali necessariò conjuncta est. Hinc duo sequuntur. Primò, Neminem posse esse virum bonum ac verè probum, sine prudentiâ. Οὐ γὰρ μόνον ἡ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον, ἀλλὰ καὶ ἡ μετὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἕξις, ἀρετή ἐστι. Id est, *Virtus enim non solùm rectæ rationi consentaneus, sed etiam cum rectâ ratione conjunctus habitus est. lib. 6. Eth. cap. 3.* Quin imò prudentia est veluti ἀρχιτέκτων cæterarum virtutum. ὡς γὰρ αὕτη προστάξει, οὕτως αἱ ἀρεταὶ, καὶ οἱ κατ' αὐτὰς πράττουσι. Id est, *ut enim ipsa præscripserit, ita virtutes, & qui iis præditi sunt, agunt. lib.1. Mag. Moral. cap.35.* Etenim vis virtutis consistit in rectâ προαιρέσει. Atqui προαίρεσις non potest esse recta sine prudentiâ. *lib.6 Eth cap.13.* Est enim ὄρεξις βουλευτική. Id est, *appetitio cum deliberatione. lib.6. Eth.cap.2.* Et καλῶς βουλεύεσθαι, id est, *rectè deliberare*, est munus prudentiæ. *lib. 6. Eth.*

*Eth.cap.*5. Secundò ſequitur, neminem poſſe eſſe prudentem ſine virtute morali. Prudens enim debet ad optimum finem vitam ſuam, omneſque actiones dirigere. At unuſquiſque finem ſibi proponit ſtudiis ſuis ac moribus conſentaneum; bonus, bonum: malus, malum. *lib.*3. *Eth.cap.*5. Vitioſitas enim pervertit judicium rationis, καὶ διαψεύδεσθαι ποιεῖ περὶ τὰς πρακτικὰς ἀρχάς, id eſt, *efficit ut de principiis actionum* (hoc eſt, de fine) *falſum judicet. lib.*6. *Eth.cap.*12. Ex quibus liquet, κατά τε τὴν φρόνησιν, καὶ τὴν ἠθικὴν ἀρετὴν ἀποτελεῖσθαι τὸ ἔργον. id eſt, *prudentiâ & morali virtute opus virtutis abſolvi.* Virtus enim τὸν σκοπὸν ποιεῖ ὀρθόν, id eſt, *ſcopum* (agenti propoſitum) *rectum facit*; prudentia, τὰ πρὸς τοῦτον, id eſt, *media ad hunc ducentia. lib.*6. *Eth.cap.*12.

XX. Vulgò quatuor recenſentur comites prudentiæ, σύνεσις, δεινότης, εὐβουλία, καὶ γνώμη, id eſt, *perſpicacitas, ſolertia, rectitudo conſilii, & ſententia*: ſed videntur σύνεσις & δεινότης inter cauſas potiùs prudentiæ, εὐβουλία & γνώμη inter effecta numerandæ.

XXI. Perſpicacitas eſt naturalis facultas judicandi de mediis. Differt ergò à prudentia non ſolum nomine, quòd à natura ſit, prudentia uſu acquiſita: ſed etiam, quod judicet tantùm de iis, eaque approbet, quæ prudentia excogitavit, aut præcepit agenda aut omittenda. *lib.*6. *Eth.cap.*10. Perſpicacitati oppo-

opponitur ἀσυνεσία, id eſt, *ſtoliditas*, quæ & ipſa à natura eſt. Solertia eſt facultas naturalis, media celeriter conſequendi, & ad ſcopum applicandi. *lib.* 6. *Eth cap.* 13.

XXII. Hæ duæ cauſæ remotæ ſunt: cauſa proxima prudentiæ ſunt præcepta, & experientia. Præcepta ſuppeditant cognitionem univerſalium; experientia, ſingularium. *lib.* 6. *Eth. cap.* 8. Vtraque in prudente requiritur; ſed experientia præcipuè. *lib.* 6. *Eth. cap.* 7. *& lib.* 1. *Met. cap.* 1. Hæc cauſa eſt cur juvenes fieri nequeant aut difficulter fiant prudentes. *lib.* 1. *Eth. cap.* 3. *& lib.* 6. *cap.* 8. Experientia ex memoria gignitur. multæ enim ejuſdem rei memoriæ, unius experientiæ vim efficiunt. *lib.* 1. *Met. cap.* 1. Sub experientia comprehenduntur exempla, quorum obſervatio vel imprimis facit ad prudentiam.

XXIII. Vt conſilium rectum ſit, (hoc enim ſonat εὐβουλία) requiritur, ut & finis bonus ſit, & media legitima: tum etiam, ut nec præceps ſit, nec nimis lentum. *lib.* 6. *Ethic. cap.* 9. Γνώμη definitur ἡ τοῦ ἐπιεικοῦς κρίσις ὀρθή, id eſt, *rectum æqui & boni viri* (de aliorum dictis aut factis) *judicium*. Vir bonus & æquus hic dicitur, qui συγγνωμικὸς eſt, hoc eſt, *facilis ad ignoſcendum*, quòd per ignorantiam & infirmitatem commiſſum eſt. *lib.* 6. *Eth cap.* 11.

XXIV. Cum prudentia pugnat; I, Imprudentia; II, παρὰ μέτρον φρονεῖν; III, πανουργία.

Impru-

Imprudens vocatur, qui, vel occaſiones rerum gerendarum negligit, vel nimiâ affectuum vehementiâ, ac feſtinatione arripit, ſine debitâ deliberatione. παρὰ μέτρον φρονεῖν dicitur, qui ſollicitam, & anxiam deliberationem inſtituit de rebus nihili. πανοῦργος ſive verſutus appellatur, qui pravum finem ſibi propoſitum habet, vel pravis mediis aſpirat, etiam ad finem bonum.

CAP. XI.

De natura moralis virtutis in genere.

§. I.

Explicata virtute intellectus, quantum quidem inſtituto noſtro ſufficit, de virtute morali porro agendum eſt; idque vel ſecundùm eſſentiam abſolutam, vel ſecundùm gradus perfectionis, aut imperfectionis. De virtute abſolutè agendum eſt prius in genere; deinde de ſingulis virtutibus in ſpecie.

II. Virtus moralis definitur ἕξις προαιρετικὴ ἐν μεσότητι οὖσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὡρισμένῃ λόγῳ, καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὁρίσειεν. Id eſt, *habitus cum conſilio conjunctus, inque mediocritate conſiſtens, quæ penes nos, ac judicio viri prudentis definita eſt. lib. 2. Eth. cap. 6.* Vel pleniùs hoc modo. Virtus moralis eſt habitus

tus appetitus sensitivi cum consilio conjunctus, inque eâ mediocritate affectuum, & actionum, nec non voluptatis atque doloris consistens, quæ ad nos relata, & viri prudentis judicio definita est.

III. Genus virtutis est *habitus* προαιρετικός. Τρία ταῦτα περὶ τὴν ψυχὴν ὑπάρχει, δύναμις, πάθος καὶ ἕξις. Ἡ μὲν δύναμις, ἀρχὴ καὶ ὕλη τοῦ πάθους· τὸ δὲ πάθος, κίνησίς τις τῆς δυνάμεως· ἡ δὲ ἕξις ἰσχὺς καὶ κατασκευὴ τῆς δυνάμεως ἐξ ἔθους ἐγγινομένη. Id est, *Tria sunt in animo, facultas, affectus, & habitus. Facultas est principium & materia affectus; affectus, motio quædam facultatis; habitus, robur & conformitas facultatis consuetudine parta. Plut. de virt. Mor.* Ad horum unum virtutes & vitia referenda sunt. Non referuntur autem ad affectus, aut facultates. Nam à virtutibus boni denominantur, qui iis præditi sunt, à vitiis mali; ob illas laudantur, ob hæc vituperantur: at à facultatibus, aut affectibus, nec bonus quispiam, nec malus nominatur. Facultates enim à naturâ sunt, & indifferenti modo se habent ad probitatem & improbitatem. Et affectibus commovemur; non sumus, neque dicimur tales. Relinquitur ergò, virtutem esse habitum. *lib. 2. Eth. cap. 5. lib. 1. Magn. Mor. cap. 7. lib. 2. Eud. cap. 2.*

IV. Additur προαιρετικός: non quia virtus ejusve propria functio in nudâ προαιρέσει consistit;

ſiſtit; ſed quia non poteſt exerceri ſine prævia προαιρέσει.

v. Differentia virtutis moralis petita eſt à materiâ & formâ. Materiæ nomine intelligitur ſubjectum & objectum. Nulla enim alia materia tribui poteſt accidentibus.

vi. Subjectum virtutis haud dubiè eſt appetitus: verùm cùm appetitus ſit geminus, alter rationalis, alter ἄλογος, (ille voluntas, hic appetitus ſenſitivus dicitur) in utro duorum virtus moralis ſita ſit, ſatis ancipiti controverſiâ diſputatur. Rationes enim pro utraque parte adferri poſſunt admodum ſpecioſæ. Urgentiores tamen eæ videntur eſſe, quibus appetitui ſenſitivo virtutes morales aſſeruntur; quarum hæ ſunt præcipuæ.

vii. Primò virtus verſatur in edomandis affectibus, ut poſtea videbimus. Eſt enim habitus quo πρὸς τὰ πάθη εὖ ἔχομεν, id eſt, *bene ſumus in perturbationibus affecti. lib. 2. Eth. cap. 5.* ſive, quod eodem redit, quo affectus noſtri rationi obediunt. *lib. 2. Eud. cap. 1.* At affectus in appetitu ſenſitivo ſunt, non in voluntate; ut docuimus *cap. 7. §. 9.* Ergò & virtutes morales. Hoc argumento demonſtrat Ariſtoteles contra Platonem, virtutes non eſſe ſcientias: ſi enim virtutes eſſent ſcientiæ, inquit, eſſent ἐν τῷ διανοητικῷ τῆς ψυχῆς μορίῳ, id eſt, *in rationali animæ parte:* atq; ita tolleretur, καὶ τὸ ἄλογον ψυχῆς μέρος, καὶ πάθος

καὶ

καὶ ἦθος. Id est, *pars animæ ratione carens, & affectus, & mores. 1. Mag. Moral. cap. 1.* Secundò, virtus debet in ea animi parte collocari, quæ potest à ratione dissidere: at voluntas semper sequitur rationem: unde appetitus rationalis appellatur; nec ab eâ unquam dissidet, nisi cum ratio dissidet à se ipsa, ut ostendimus *cap. 6. §. 10.* Tertiò, igniculi & semina virtutum sunt in appetitu sensitivo. Nam etiam in pueris sese exerunt ante usum rationis. At virtutes, & eorum rudimenta, in diversis subjectis collocare, absonum planè atque absurdum est.

VIII. Quod autem Scotus *lib. 3. sent. dist. 33. quæst. 1.* colligat, virtutem non esse in appetitu sensitivo, quia est habitus προαιρετικός, qui versatur circa bonum honestum, cujus actus sit laudabilis, & homini peculiaris; non satis solidum est. Nam appetitus sensitivus dupliciter considerari debet: nempe, vel quatenus à ratione separatus est; ut fit in brutis: vel quatenus cum ratione conjunctus est, ab eâque regi potest; ut fit in homine. Si priori modo consideretur, fatendum est, ei neque προαίρεσιν, neque honestatem, neque laudem convenire, neque ejus actum homini proprium ac peculiarem esse. At si consideretur idem, quatenus ratione dirigitur, jam & προαίρεσις illi convenit & honestas, ejusque actio laudabilis, & homini ita pro-

pria

pria ac peculiaris esse potest, ut in bruta non cadat. Quoties enim appetitus sensitivus rationis consilio paret, causa non est, cur illius actio minùs dicatur προαιρετικὴ, quàm actio ipsius volũtatis. Imò actio appetitus sensitivi ab actione voluntatis non discrepat, cum appetitus sensitivus sequitur consiliũ rationis.

IX. Thomas à communi virtutum conditione excipit justitiam, eamque tribuit voluntati: sed repugnante ratione. Etenim justitia nihil aliud est, quàm universa virtus moralis, licet τὸ εἶναι non sit idem. Nam absolute considerata, virtus dicitur; in ordine ad alium, justitia. *lib. 5. Eth. cap. 1.* Hæc distinctio in ratione potiùs, quàm in re consistit. Quare fieri non potest, ut, cùm in appetitu sensitivo sint ceteræ virtutes, justitia ponatur in voluntate. Aristoteles tantùm duo genera virtutum facit, intellectuales & morales: illas ponit ἐν τῷ λογιστικῷ, has ἐν τῷ ἀλόγῳ. *lib. 1. Mag. Mor. cap. 1. & 5. lib. 2. Eud. cap. 1.* Tertiam sedem non agnoscit. Aut ergo justitia sita erit ἐν τῷ ἀλόγῳ, aut erit inter virtutes intellectuales numeranda. Falsum autem est, quod à Thoma adfertur, bonum alienum excedere proportionem appetitus sensitivi; ac proinde justitiam, quæ versatur circa bonum alienum, ad voluntatem, non ad appetitum sensitivum pertinere. Nam certè, si spectetur appetitus sensitivus,

tivus, quatenus in homine rationis imperio ſubjectus eſt, ac ſedes ceterarum virtutum conſtituitur, vel ab ipſo Thoma, non minùs ad alienum bonum à ratione, quâ ducitur, excitari, atque impelli poteſt, quàm ad proprium. Quod autem definitionem juſtitiæ ad ſuæ ſententiæ ſtabilimentum adducit, non admodum firmum eſt. Nam cùm à I. C^tis^ juſtitia definitur, conſtans & perpetua *voluntas* ſuum cuique tribuendi, *ff. de Iuſtit. & I. l.* 10. aut ab Ariſtotele, habitus quo homines propenſi ſunt ad res juſtas gerendas, quoque res juſtas gerunt, & gerere volunt. *lib.* 5. *Eth. cap.* 1. voluntas non opponitur appetitui ſenſitivo, ſed deſignat ſolummodo, juſtitiam non poſſe ſine voluntate, aut renitente voluntate exerceri. Atque hoc non eſt juſtitiæ peculiare, ſed omnibus virtutibus moralibus commune.

x. Quum in appetitu ſenſitivo virtutes morales ponimus, civiles, atque Ethicas, non Theologicas virtutes intelligimus. Aliam enim harum rationem eſſe, facile agnoſcimus. Caritas enim manet in altera vita, 1 *Cor. cap.* 13. in qua non erit locus appetitui ſenſitivo, ſaltem non ante reſurrectionem.

xi. Præterea concedimus, in voluntate eſſe quoſdam habitus virtutibus moralibus analogos, qui ex prudentia, ut effecta ex ſuis cauſis, immediatè profluunt; quique ſic ſe habent

habent ad prudentiam, ſicut actiones voluntatis ſe habent ad actiones intellectus practici. Hi habitus voluntatem quidem perficiunt ut ſubjectum, non dirigunt, aut determinant ut objectum. Voluntatem enim ab intellectu practico determinari, alibi dictum eſt. At virtutes morales non ſolùm appetitum ſenſitivum perficiunt ut ſubjectum, ſed dirigunt etiam, ac determinant ut objectum; eumque rationi ſubjiciunt, ac reddunt morigerum, tametſi natura ſua ſequatur dictamen phantaſiæ. Morales ergo virtutes inſunt appetitui ſenſitivo ut ſequatur rationem: at habitus illi virtutibus ἀνάλογοι, inſunt voluntati, quia ſequitur rationem.

XII. Sic de ſubjecto: Objectum virtutis ſunt affectus, quos in appetitu ſenſitivo reſidere demonſtravimus *cap. 7. §. 10.* & πράξεις, quæ ex affectibus oriuntur, *lib. 2. Eth. cap. 6.* Item voluptas & dolor, quæ παντὶ πάθει, καὶ πάσῃ πράξει, καὶ πᾶσι τοῖς ὑπὸ τὴν αἵρεσιν παρακολουθεῖ, id eſt, *omnem affectum, omnem actionem, imò omnia, quæ ſub electionem veniunt, comitatur. lib. 2. Eth. cap. 3.*

XIII. Hæc eſt materia virtutis moralis. jam de forma dicendum eſt. Forma virtutis eſt mediocritas, hoc eſt, medium inter nimium & parum, ſive inter exceſſum & defectum. Nam ſi artes inter nimium & parum medium ſervant; ſi opera, quæ ſcitè affabré-

que facta sunt, hoc nomine commendantur, ὅτι οὔτε ἀφελεῖν ἐστιν, οὔτε προσθεῖναι, ὡς τῆς μὲν ὑπερβολῆς καὶ τῆς ἐλλείψεως φθειρούσης τὸ εὖ, τῆς δὲ μεσότητος σωζούσης, id est, *quod nihil illis detrahi aut addi possit, excessu & defectu operis perfectionem corrumpente, eamdemque mediocritate conservante?* quidni virtus moralis, quæ omni arte ἀκριβεστέρα καὶ ἀμείνων ἐστὶ, τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστική; Id est, *qua omni arte limatior & melior est, sagittarii more medium ceu scopum petat ac feriat? lib. 2. Eth. cap. 6.*

XIV. Mediocritas hæc præcipuè servanda est in affectibus, & actionibus. *lib. 2. Eth. cap. 6.* Si enim in his nihil fuerit peccatum, non peccabitur in voluptate aut dolore. Qui enim appetit, & aversatur, agit, & omittit quod debet, & quomodo debet, is voluptatem, aut dolorem non percipit, nisi ex quibus rebus, & quomodo percipere debet.

XV. Primùm ergo servanda est mediocritas in affectibus. Etenim ἐν παντὶ συνεχεῖ καὶ διαιρετῷ ἔστι λαβεῖν, τὸ μὲν πλεῖον, τὸ δ᾽ ἔλαττον, τὸ δ᾽ ἴσον. Id est, *in omni re continuâ ac divisibili, & plus, & minus, & æquale sumere possumus.* Atqui affectuum divisibilis quædam latitudo est. Ergo in affectibus excessus locum habet, defectus, & mediocritas. *lib. 2. Eth. cap. 6.* Affectus non esse toto genere malos, *cap. 7. §. 22.* contra Stoicos probavimus. Quare non debet virtus affectus

ctus abolere, ſed moderari, & regere, ut inter exceſſum, & defectum conſiſtant. Non eſt ergo virtus *ἀπάθεια ἢ ἠρεμία*, id eſt, *vacuitas à perturbatione; aut animi quies*, ut Stoici voluerunt, ſed *συμμετρία* potiùs affectuum, ac mediocritas. *lib. 2. Eth. cap. 3.*

XVI. In actionibus etiam latitudo quædam eſt, atque extenſio, aut potiùs in rebus, circa quas actiones humanæ ſunt occupatæ, veluti in pecuniâ, honore, periculis, nutrimento, &c. In his ergo exceſſus etiam eſt, defectus, & mediocritas: quorum illum, & iſtum virtus fugere debet, hanc ſervare. Hæc igitur eſt mediocritas, ſervare modum, tum affectu in animo, tum eventu, & actionibus in rebus externis. Verbi gratia, modeſtia ita regit animum, ut nec immoderatos honores affectet, nec admittat.

XVII. Omne medium eſt inter duo extrema. Ergo & virtus erit inter duo extrema vitia, quorum utrumque quidem, virtuti contrarium eſt, alterum in exceſſu, alterum in defectu. *lib. 2. Eth. c. 6.* Sed tamen *πλείων ἐναντιότης ἐστὶ τοῖς ἄκροις πρὸς ἄλληλα, ἢ πρὸς τὸ μέσον.* Id eſt, *major extremorum inter ſe pugna eſt, quàm cum medio. lib. 2. Eth c. 8.* Pugna autem extremorum cum medio inæqualis eſt. Interdum enim exceſſus, interdum defectus magis cum medio pugnat. *lib. 2. Eth. cap. 8.*

XVIII. Verumenimvero non omnis affectus aut actio medium admittit. Quædam enim *ὧν αὐθὺς ὠνομάσται συνειλημμένα μετὰ φαυλότητος*, id est, *quorum nominibus ſtatim vitium eſt implicatum*, ut invidia, impudentia, adulterium, furtum, &c. Alia ipſa ſtatim appellatione bona ſunt, ut nemeſis, pudor, zelus, jejunium, eleemoſyna. Atque hujus quidem rei hæc eſt ratio, quòd hæc vocabula non nudos affectus, aut nudas actiones ſignificent: ſed affectus & actiones cum circumſtantiis conjunctas, in quibus bonitas aut malitia moralis poſita eſt. Itaque ſicut in extremis non eſt medium, & in medio non eſt extremum; ita etiam in illis quæ per ſe mala ſunt, non poteſt ſervari modus, neque in aliis, quæ per ſe bona ſunt, modus tranſiri. *lib. 2. Eth. cap. 6.*

XIX. Virtus bifariam ſpectari poteſt: nempe vel *κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ τὸν λόγον τὸν τί ἦν εἶναι λέγοντα*, id eſt, *ſecundùm eſſentiam ac definitionem*, vel *κατὰ τὸ ἄριστον καὶ τὸ εὖ*, id eſt, *ſecundùm præſtantiam ac perfectionem.* Si virtus ſpectetur ſecundùm eſſentiam, medium eſt inter extrema vitia, quæ ſibi invicem opponuntur ut extremum extremo; virtuti, ut extrema medio: ſi verò ſpectetur ſecundùm perfectionem, extremum eſt, & duo vitia alterius extremi rationem habent. *lib. 2. Eth. cap. 6.*

XX. Præ-

XX. Præterea, virtus considerari potest, vel κατὰ τὸ ποιὸν vel κατὰ τὸ ποσόν. Id est, *vel ratione qualitatis, vel ratione quantitatis.* Ratione qualitatis divisibilis est, & sensim crescit, prout altiùs in animo hominis desigitur, eumque magis firmat in proposito bene agendi. Quare non sunt audiendi Stoici, quibus μήτε ἀρετῆς ἀρετὴ ὑπερέχει, μήτε κατόρθωσις κατορθώσεως. Id est, *nec virtus virtute major est, neque rectè factum rectè facto. Plut. de Stoic. cont.* Ratione quantitatis consistit in indivisibili medio, à quo quicquid recedit, peccatum est. Τὸ μὲν γὰρ κατορθοῦν, μοναχῶς ἐστι· τὸ δ' ἁμαρτάνειν, πολλαχῶς. Id est, *rectè facere unotantùm modo contingit; peccare, multis modis. lib. 2. Eth. cap. 6.* Nam τὸ μὲν ἀγαθὸν μονοειδές· τὸ δὲ κακὸν πολυειδές. Id est, *bonum uniforme, malum multiforme. 1. Mag. Mor. cap. 25.* Hæc tamen indivisibilitas, non mathematicè, sed ethicè considerari debet: hoc est, cum aliquâ qualicunq; latitudine. Nam ὁ μικρὸν τοῦ εὖ παρεκβαίνων οὐ ψέγεται, ἀλλ' ὁ πλέον. Id est, *non reprehenditur qui paululum deflectit à perfectione, sed qui longè. lib. 2. Eth c. 9.*

XXI. Ab indivisibili virtutis medio interdum longiùs receditur, interdū minùs longè. Quare iterum errare Stoicos necesse est, cùm peccata volunt esse paria. Peccatorum inæqualitas pendet à diversitate circumstantiarum: ab his enim actionum qualitatem,

ac discrimen morale pendere, dictum est *cap. 5. §. 11.* Nam graviùs haud dubiè peccatum est, patrem deliberato consilio, & studio nocendi, quàm justo dolore stimulatum, peregrinum interficere.

XXII. Medium virtutis ἢ καθ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, ἢ πρὸς ἡμᾶς, id est, *vel ex ipsa re, vel ex relatione ad nos*, dijudicandum est. Illud vocatur medium rei, hoc medium personæ sive medium rationis. Medium rei est, quod æqualiter distat ab extremis: sic sex dicimus esse medium inter duo, & decem. Medium rationis est quod unicuique convenit; quodque neque nimium, neque parum est. Medium rei unum est, & omnibus idem: medium rationis varium & mutabile. Utrumque medium pendet à proportione. Medium rei pendet à proportione Arithmeticâ; medium rationis à proportione Geometricâ. In proportione Arithmeticâ servatur æqualitas excessus; ut inter 2. 4. 6. In proportione Geometricâ servatur similitudo rationum: ut inter 2.4.8. Illic enim quaternarius numerus tot unitatibus superat binarium, quot à senario superatur; hic, quaternarius toties continet binarium, quoties ab octonario continetur.

XXIII. Virtutes morales positæ sunt in medio rationis, non in medio rei: idque propter duas causas. Prima est, quia virtus inæquali

æquali intervallo distat ab extremis, ita ut cum altero majorem, cum altero minorem affinitatem habeat. Verbi gratia, liberalitas propiùs accedit ad prodigalitatem, quàm ad avaritiam; & sic de ceteris. Secunda causa est, quia virtus se debet ad varias circumstantias accommodare, & nunc ad unum, nunc ad alterum extremum propius accedere. Ab hac communi lege excipienda est justitia: ea enim non in simplici, sed in analogico sive proportionali medio consistit. Medium enim justitiæ non pendet à proportione, sed ipsum est proportio quædam, ut suo loco dicemus.

XXIV. Medium virtutis in qualibet actione, viri prudentis consilio definiendum est. Quod sic non est intelligendum, ac si in qualibet actione viri prudentis consilium foret exspectandum: sed hoc eo spectat, ut indicetur, modum cujuslibet actionis, rectæ rationis dictamine, quam prudentes semper sequuntur, definiendum esse.

CAP. XII.

De causâ efficiente virtutis moralis.

§. I.

Explicata est definitio virtutis moralis: agendum est porrò de causa efficiente; idque eo magis, quia de ea non uno modo sentiunt Philosophi. Tum etiam utilis est hæc doctrina ad naturam, & vim virtutis accuratè, ut debet fieri, intelligendam. Quare expensis primùm dissentientium Philosophorum sententiis, quid de ortu ac causa virtutis sentiendum sit, ex Aristotele docebimus.

II. Galenus virtutum & vitiorum causam videtur constituere corporis temperamentum; quia nimirum animi mores temperamentum corporis sequuntur. Stoici videntur existimasse, virtutes esse à natura, easque hominum animis innasci; vitia esse contra naturam, eaque parari prava consuetudine, ad quam alii aliorum exemplo seducuntur. Socrates volebat, virtutes ἐπιστήμας esse. *lib.* 1. *Mag. Moral. cap.* 1. aut φρονήσεις. *lib.* 6. *Eth. cap.* 13. aut etiam λόγους. *lib.* 1. *Mag. Mor. c.* 35. Quibus loquendi modis significare voluit, virtutes ad mentem pertinere, ac proinde doctrina & institutione parari.

III. Hæ sententiæ habent quidem aliquid

veri,

veri, ut postea videbimus, sed nulla earum *τὴν κυρίαν αἰτίαν*, id est, *proximam ac præcipuam causam*, quæ hic quæritur, assignat.

IV. Temperamentum proxima virtutis, & vitiorum causa esse non potest. Nam etsi vitiosum & morbidum temperamentum hominum mores secum ferè trahat, (copiosa enim & accensa bilis, furorem; & nimia pituita, fatuitatem adfert.) temperamentū tamen sanum, homines ad hos aut illos animi motus ac mores disponit tantùm ac inclinat, non trahit necessariò. Sæpe enim consuetudine mutàntur mores, non mutato temperamento; & sæpe mutatur temperamentum, non mutatis moribus. Tum temperamentum in nostrâ non est potestate; at mores in nostro sunt positi arbitrio, ut docuimus *cap. 6.*

V. Sed neque à naturâ virtus est. Nam primò, quicquid à naturâ est, immutabile est: at mores, assuefactione mutantur. Nam qui bonus erat & probus, improbus sæpe fit consuetudine vivendi, & contrà. Secundò, quæcunque à naturâ nobis obveniunt, *τὰς δυνάμεις τὰς τούτων πρότερον κομιζόμεθα, ὕστερον δὲ τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν.* Id est, *horum prius facultates accipimus, deinde functiones obimus.* Neque enim ex iteratâ sæpe sensione sensum accipimus, *ἀλλ' ἀνάπαλιν ἔχοντες ἐχρησάμεθα, οὐ χρησάμενοι ἔσχομεν.* Id est, *sed contrà,*

cùm sensum haberemus, eo usi sumus. non adepti sumus eum, quia usi sumus. At virtutes consequimur, ἐνεργήσαντες πρότερον, id est, *postquam exercuimus priùs, quæ virtutis sunt.* Tertiò, legislatores solent homines præmiis ad virtutes incitare, pœnis à vitiis deterrere; frustrà, si virtutes, & vitia à naturâ proficiscuntur, non ab arbitrio nostro. *lib. 2. Eth. cap. 1.*

VI. Sed nec institutioni aut doctrinæ virtus in solidum tribuenda est. Etenim πρὸς ἀρετὰς τὸ εἰδέναι μικρὸν, ἢ οὐδὲν ἰσχύει. Id est, *ad virtutes comparandas scientia sive doctrina parum aut nihil valet. lib. 2. Eth. cap. 4.* Non flectit enim voluntatē, nec subigit affectus. Etsi enim intellectus de rebus appetendis & fugiendis edoctus, verè quidem judicet, cùm eas absolutè considerat, hallucinatur tamen sæpe, cùm easdem cum omnibus circumstantiis confert, & ad actionem destinat. Atque hic error ab affectu est. Nam qui affectibus ducitur, non audit dehortantes à vitiis; nec rationes, aut pręceptorum momenta intelligit. Non priùs ergo prodest doctrina, quàm animus auditoris ita excultus est moribus, ut possit rectè gaudere, & dolere. *lib. 10. Eth. cap. 9.*

VII. Hic affectus non nisi consuetudine subigitur: ex quo sequitur, consuetudinem κυρίαν αἰτίαν εἶναι τῆς ποίας γενέσεως τῆς ἕξεως.

Id

Id est, *præcipuam ac proximam causam esse morum:* sicut Aristoteles docet, *lib.* 2. *Eth. cap.* 1. & 2.

VIII. Consuetudo, quam Græci ἔθος vocant, nihil aliud est, quàm crebra moralium actionum repetitio. Actionibus virtutes effici, vel ipsa docet experientia. Vt enim fabricando, fabri; ita τὰ δίκαια καὶ σώφρονα πράττοντες, id est, *justas ac temperatas actiones exercendo*, justi ac temperantes fiunt. *lib.* 2. *Eth. cap.* 1. Idem evincit vocis etymon: virtus enim ἠθικὴ dicta est ἀπὸ τοῦ ἔθους, à consuetudine, voce in uno tantùm elemento mutata. *lib.* 2. *Eth. cap.* 1.

IX. Numerus actionum, quibus virtus generatur, non potest definiri. Plures enim vel pauciores requiruntur, prout animus ad virtutem magis est aut minùs dispositus: prout etiam actiones validiores sunt aut minùs validæ. Actionum enim paucitatem valor & attentio facilè compensat.

X. Actiones, quibus virtus comparatur, debent constare certa quadam mediocritate inter excessum & defectum: quæ à mediocritate recedunt, virtutem corrumpunt potiùs, & vitium generant. *lib.* 2. *Eth. cap.* 2.

XI. Medium in actionibus & affectibus consequi, summæ difficultatis est. Facile est irasci, & pecuniam erogare: at difficile est irasci, & pecuniam erogare, cui, quantum, quan-

quando, quamobrem, & quomodo oportet. *lib. 2. Eth. cap. 9.*

XII. Quare hæc tria præcepta studiose servanda sunt. Primò, quandoquidem τῶν ἄκρων, τὸ μὲν ἐστιν ἁμαρτωλότερον, τὸ δ' ἧττον, id est, *extremorum alterum majus peccatum est, alterum minus:* si quis medium accurare non possit assequi, τὰ ἐλάχιστα ληπτέον τῶν κακῶν, id est, *minima malorum eligenda sunt*, & maximè declinandum ab eo vitio, quod virtuti maximè adversatur: *l. 2. Eth. cap. 9.* sic tamen hæc regula servanda est, ut non accidat illud, *Incidit in Scyllam cupiens vitare Charybdin.*

XIII. Secundò, longissimè recedendum est ab eo vitio, ad quod naturâ sumus procliviores, atque ex quo plus voluptatis percipimus. Πολὺ γὰρ ἀπάγοντες τοῦ ἁμαρτάνειν, εἰς τὸ μέσον ἥξομεν. Id est, *cùm longissimè à peccato recedimus, ad id quod medium est, veniemus:* eo nempe modo quo ligna distorta flexione recta fiunt. *lib. 2. Eth. cap. 9.*

XIV. Tertio, in omni negotio voluptas, & quicquid jucundum est, nobis debet esse suspectum. Οὐ γὰρ ἀδέκαστοι κρίνομεν αὐτήν. Id est, *in eâ judicandâ nimium nobis tribuimus. lib. 2. Eth. cap. 9.* Non est ergò committendum, ut nostras actiones voluptate aut dolore metiamur, & licitum putemus omne id, quod jucundum nobis est; & illicitum, quod injucundum.

XV. Actio-

XV. Actiones non tantùm causæ sunt, sed & effecta virtutum. Nam ἐκ τοῦ ἀπέχεσθαι τῶν ἡδονῶν, γινόμεθα σώφρονες· καὶ γενόμενοι, μάλιστα δυνάμεθα ἀπέχεσθαι αὐτῶν. Id est, *abstinendo à voluptatibus, tẽperantes efficimur: & temperantes effecti, voluptates maximè possumus aspernari.* Eodẽ modo se res habet in aliis virtutibus.

XVI. Inter actiones quæ virtutem efficiunt, ac formant; & eas, quæ virtutem formatam consequuntur, non exiguum discrimen est. Nam quæ virtutem antecedunt, eventu quidem bonæ sunt, non animo: at quæ virtutem consequuntur, & eventu & animo bonæ sunt. Qui enim virtute præditus est, sciens agit, & προαιρούμενος, hoc est, *capto consilio*, & voluntate firmâ, ac constanti: qui virtute nondum est præditus, eadem quidem agit, sed non eodem modo & animo. *lib.2.Eth.cap.4.*

XVII. Utrùm habitum virtutis quis adeptus sit, nec ne, ex voluptate & dolore, quæ nostras actiones sequuntur, judicari potest. Si quis enim ex virtutis actionibus capit voluptatem, certum est, eum hominem virtute præditum esse: at si quis ob honestas actiones contristetur, is habitum sibi nondum peperit. *lib.2.Eth.cap.3.* Sunt alia multa signa vel crescentis, vel perfectæ virtutis, quæ accuratè recensentur à *Plut. li. de suo in virtute profectu cognoscendo.*

XVIII. Con-

XVIII. Consuetudo, quam præcipuam virtutis causam esse diximus, naturam præsupponit, & doctrina atque institutione dirigitur. Tribus ergo rebus boni fiunt. Hæc tria sunt, φύσις, ἔθος, καὶ λόγος, id est, *natura, consuetudo, & ratio sive institutio & doctrina. lib. 7. Pol. cap. 13.* Natura incipit, doctrina dirigit, consuetudo absolvit.

XIX. Per naturam non tam ipsæ facultates naturales intelligendæ sunt, quàm naturæ quædam prærogativa, quam εὐφυΐαν Philosophus, *lib. 3. Eth. cap. 5.* & virtutem naturalem, *lib. 6. Eth. cap. 13*, appellat. Hanc naturæ prærogativam respiciens, docet, virtutes μὴ παρὰ φύσιν, ἀλλὰ πεφυκόσιν ἡμῖν δέξασθαι αὐτὰς ἐγγίγνεσθαι. Id est, *non prater naturam, sed sic affectis inesse, ut ad eas suscipiendas apti simus naturâ. lib. 2. Eth. cap. 1.* & τὰ ἤθη, id est, *virtutes morales*, id est, dispositiones quasdam ad virtutem, natura nobis inesse. *lib. 6. Eth. cap. 13.*

XX. Εὐφυΐα comprehendit corpus bene temperatum; item sagax ingenium, acre ac solidum judicium, fidelem memoriam, bonam indolem, aliasque dotes naturales, quæ ex bene temperato corpore ferè consequuntur. item semina virtutum, hoc est, generalium propositionum, ad discrimen honesti atque inhonesti spectantium, notiones.

XXI. Institutio alia est practica, alia speculativa,

lativa. Institutio practica primò in pueris, deinde in adultis adhibenda est. Pueri inde à teneris ad honestatem & virtutem educandi sunt. Bona enim educatio magnum habet ad virtutem generandam momentum. Nam etsi pueri non sint virtutum, aut vitiorum capaces, quamdiu pueri sunt: utile tamen est ac necessarium, ut iis rebus assuescant, in quibus virtus consistit. Nam

Quo semel est imbuta recens servabit odorē
Testa diu.

XXII. Utile est etiam in pueris excitare laudabiles quosdam affectus, pudorem, zelum, gloriæ cupiditatem, & id genus alios; quibus ceu frænis ac stimulis quibusdam ad officium faciendū adigantur. Etsi enim virtute præditi, his adminiculis non indigeant, ut qui solo virtutis amore virtuti student: in juvenibus tamen, aliisque qui ad virtutem formandi sunt, valde commendantur. *lib. 4. Eth. cap. 9.*

XXIII. Adulti præceptis instituendi sunt, & exemplis. Præcepta sunt exemplaria, & normæ formandæ vitæ: exempla non solùm sunt normæ vivendi, sed & stimuli, quibus animus impellitur ad studium virtutis, & à peccatis deterretur.

XXIV. Institutio speculativa spectat Philosophiam theoreticam: quæ licet toto genere diversa sit à Philosophiâ practicâ, utilissima

lissima tamen est ad virtutis studium. Primò quia de multis agit, quorum cognitio in practicâ Philosophiâ est necessaria, ut de fine, de animâ, ejusque facultatibus. Secundò, quia judicium format, & magna magni, parva parvi æstimare facit. Tertiò, quia animum abducit à rebus corporeis. Quartò denique quia multa suppeditat argumenta, quæ nos ad virtutem invitant.

CAP. XIII.

De Pietate.

§. I.

EXplicata est virtus moralis in genere: sequuntur species. Neque enim unica tantum virtus est, ut ex Stoicis antiquioribus quidam existimarunt, sed plures, eæq; specie differentes. Differentia virtutis petenda ab objecto: objectum vel internum est, vel externum: internum sunt affectus: externum, personæ, erga quas, & res, in quibus virtus exercetur.

II. Ex objecto externo dividitur virtus in pietatem & probitatem: pietas, erga Deum est; probitas, erga homines. Neque enim hic pietas pro φιλοστοργίᾳ sumitur, sed pro εὐσεβείᾳ. Atque hoc sensu inter virtutes morales censetur, & ad civilem beatitudinem dirigitur.

tur: quia & ipsa in affectu posita est; quæ virtutum est materia, & mirificè conducit ad reliquos affectus moderandos. Probitas iterum in varias species subdividitur, ut *cap. seq. dicemus*.

III. Virtutes dupliciter considerari possunt: nempe, vel quatenus inchoatæ, vel quatenus absolutæ atque perfectæ sunt. Si virtutes inchoatæ sunt atque imperfectæ, unaquæque potest sine aliis consistere: at perfecta virtus in nullo reperiri potest, qui non sit omnium virtutum corona stipatus. Adeo necessariò virtutes omnes, si perfectæ sint, inter se connexæ sunt. Idque vinculo prudentiæ. Nam neque virtus esse perfecta potest sine prudentia; neque prudentia sine virtute. Ex quo sequitur, ut ipsæ quoque virtutes, cum perfectæ sunt, necessariò copulatæ sint.

IV. Pietas est virtus Deum religiosè, ritèque colendi. Quid autem sit Deum ritè colere, non ex Aristotelis, qui admodum parcè pietatem interpretatus fuit, sed ex Pythagoricorum, Platonicorum aliorumque humanæ sapientiæ consultorum scriptis, qui plura de pietate tradiderunt, delineandum est, quantum id allucente rationis nostræ face, ac naturali lumine fieri potest.

V. Pietatem, aut saltem religionem qualemcunque ipsa natura hominum animis inserit. Hæc enim communis notio, Deum esse,

esse, ubivis gentium se exerit, & religionis studium tam vehemens producit, ut homo, quamvis ægerrimè se aliis submittit, lapidem potiùs colat aut lignum, quàm ut prorsus sit sine religione.

VI. Pietas, religioque nascitur ex numinis prævia notitia: & prout hæc notitia, vel vera est, vel falsa, ita quoque religio vel pietas est, vel superstitio, atque idololatria. Quare cùm Apostolus gentiles reos agit temeratæ pietatis, iisque justam damnationem denuntiat, hæc duo conjungit: τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ, id est, *quod de Deo cognosci potest*, inter ipsos manifestum est; &, ἐσκοτίσθη, id est, *obtenebratum est*, desipiens eorum cor: ut innuat, & Deum non posse ritè coli, sine vera notitia, & ideo non fuisse ritè cultum à gentibus, quia animi pravitas notitiam de Deo corruperat.

VII. Tria sunt potissimum in Deo agnoscenda, ex quibus intelligi potest, illi jus competere exigendæ ab hominibus pietatis, & religionis; ὑπεροχὴ, id est, *eminentia*, bonitas, & justitia.

VIII. Quod Deo pietatem deberi dicimus ob eminentiam, ex iis, quæ in natura & ordine mundi, in homine, atque in societate humana conspiciuntur, firmo argumento comprobatur. primum enim videmus in hac visibili natura imperfectiora perfectioribus inser-

inſervire, elementa, miſtis corporibus; miſta corpora, plantis; plantas, animantibus; animantia, & cetera omnia, homini. Deinde ἡ μὲν ψυχὴ τοῦ σώματος ἄρχει, δεσποτικὴν ἀρχήν· ὁ δὲ νοῦς τῆς ὀρέξεως, πολιτικὴν καὶ βασιλικήν. Id eſt, *Animus in corpus herile imperium obtinet: mens in appetitum, politicum ac regium.* Præterea mas naturâ ſuâ prȩſtantior eſt fœmina: ideoque ille, imperare; hæc, parêre debet. Poſtremò, qui ceteris hominibus tanto inferiores atque deteriores ſunt, quantò beſtiæ deteriores ſunt homine, corpus animo, appetitus mente, aut fœmina mare; hi natura ſunt eorum ſervi, iiſque melius eſt aliorum imperio ſubeſſe. *lib. 1. Polit. cap. 5.* Quæ cùm ita ſint, an non homines fateri debent, neceſſe eſſe, ſibique utiliſſimum, ut ſapientiſſimo & optimo Deo ſerviant, hoc eſt, eum piè ac religioſè colant? Ipſe Epicurus, qui, quamvis doceret Deum οὔτε πρᾶγμα ἔχειν, οὔτε παρέχειν, id eſt, *neque ipſum habere negotii quicquam, neque aliis exhibere*, judicavit tamen, ut Cicero retulit *lib. 1. de Nat. Deor.* tam eximiam eſſe, ac præſtantem Deorum naturam, ut ea debeat ipſa per ſe ad ſe colendam allicere ſapientem.

IX. Bonitas Dei ac beneficentia, quàm multas & urgentes cauſas ſuppeditat religionis? Deus nos fecit, nos conſervat, nos fovet ac gubernat; & omnia fecit, conſervat, fovet,

fovet, ac gubernat in nostrum usum. Summa erit ingratitudo, horum beneficiorum magnitudinem non agnoscere.

x. Consideratio divinæ justitiæ hoc modo pietatem excitat. Pietas justitia quædam est (*ut ait Cicero l.*1. *de nat. Deor.*) adversus Deos: dicamus nos, adversus Deum. Ex quo sequitur, injustum esse eum, ac proinde justas pœnas exspectare à justo Deo, qui pietatis debitum, hoc est, religiosum cultum ei non persolvit.

xi. Cultus Dei aut internus est, & in animo consistit; aut externus, atque etiam corpore exercetur.

xii. Cultus internus constat amore, & timore sive reverentiá. Amandus est Deus, quia ipse optimus est, ipsumque summum bonum, & omnia bona nobis largitur: timendus, quia omnia novit, omnia pervidet, providet, ac regit.

xiii. Timere ac revereri Deum, nihil est aliud, quàm omni studio cavere, ne peccatis nostris eum offendamus, ejusque iram in nos provocemus. Pertimescite Deos ô filii, (inquit Cyrus apud Xenophontem *l.* 8. *Cyrop.*) ut nihil impii, nihil nefarii committatis, vel deliberetis.

xiv. Cultus externus est precatio: de qua Cicero, *lib.* 2. *de nat. deor.* Cultus deorum optimus est, idemque castissimus, & san-

ſanctiſſimus, pleniſſimuſque pietatis, ut eos ſemper purâ, integrâ, incorruptâ, & mente & voce veneremur. In quibus verbis, ſi pro *Deorum*, Dei ſcripſiſſet, quid poſſet Chriſtianus deſiderare?

XV. Precationis ſpecies ſunt, petitio & gratiarum actio. Petendum eſt à Deo non ſolùm, ut bona nobis neceſſaria largiatur, ſed etiam, ut delinquentibus nobis ignoſcat, & mala, quæ ob peccata nobis imminent, avertat. Hæc deprecatio dicitur.

XVI. Non quælibet à Deo petenda ſunt, ſed ea, quæ & ἁπλῶς bona ſunt, & nequeunt nobis malè cedere. *lib. 5. Eth. cap. 1.* Verùm quia ipſi ferè ignoramus, quid nobis utile ſit, aut inutile; aut generalis formula inſtituenda eſt; qualis eſt illa veteris poëtæ apud Platonem *Alcib. 2.* Ζεῦ βασιλεῦ, τὰ μὲν ἐσθλὰ καὶ εὐχομένοις καὶ ἀνεύκτοις ἄμμι δίδου· τὰ δὲ δεινὰ καὶ εὐχομένοις ἀπάλεξον. Id eſt, *Iupiter rex, optima quidem & voventibus & non voventibus nobis tribue: mala etiam à voventibus averte.* Neque aliter Deos precabatur Socrates, quàm ut bona largirentur, quòd illi optimè ſcirent, cujuſmodi res eſſent bonæ. *Xenoph. lib. 1.* ἀπομν. Aut petendum, ut ea ſentiamus, loquamur, & agamus, quæ & ipſi Deo grata ſunt; nobis, amicis, ac Reip. ſalutaria, & honorifica. *Xenoph.* Ἱππάρχ.

XVII. Gratias eſſe Deo agendas pro acceptis

ceptis beneficiis, & ratio facilè dictat, & Ethnici crediderunt. Si luscinia essem, inquit Epictetus, facerem quod luscinia: cum autem homo sim, quid faciam? laudabo Deum, nec cessabo unquam. In Rom.Rep. frequentissimum erat Diis supplicationem decerni, quoties res feliciter cessissent, aut urbs esset ab imminente calamitate liberata.

XVIII. In deprecatione ab Ethnicis adhibita ferè fuêre sacrificia quædam, aut lustrationes, quibus iratum numen censebant placari. Hæc enim opinio omnium hominum animis infixa est, delictis offendi, & irasci numen: ex hac irâ sequi calamitates, tum publicas, tum privatas: Deum victimis placari, & calamitatem averti, si rectè instituantur. Quæ quidem arguunt, rectè illos existimasse, non posse solis precibus, sine ullâ satisfactione placari numen: sed veram rationem satisfaciendi, & usum sacrificiorum ignorarunt.

XIX. Pietas non prima tantum virtutum est, sed & dux ceterarum & fundamentum. Maxima enim illius vis est ad homines in officio continendos: nam qui ratione moveri non possunt, religione tamen moventur. Pietate autem sublatâ, inquit Cicero, fides etiam, societas humani generis, & unà excellentissima virtus justitia (imo omnis probitas) tollitur. *lib.1. de Nat. Deor.*

XX. Pie-

xx. Pietati in excessu opponitur δεισιδαιμονία sive superstitio: in defectu, impietas.

xxi. Superstitiosi dicuntur, qui nimis anxia cura omnia à numine, imò omnia pro numine, metuunt, & quidlibet comminiscuntur ad placandum numen, quod semper sibi iratum esse existimant: quare semper idololatria, & ἐθελοθρησκεία, cum superstitione conjuncta est. *vid. Plut.* περὶ δεισιδαιμ.

xxii. Impii contra dicuntur, qui nullo pietatis ac religionis sensu tanguntur, quia censent, vel non esse Deum, vel non affici cura rerum humanarum.

xxiii. Hæc ferè ex philosophis hauriri possunt de pietate præcepta: quæ, quàm mutila sint, præ iis quæ in S. Litteris de pietate præcipiuntur, cuivis Christianorum facile est intelligere. Quî enim potuerint illi pietatem rectè docere, quorum alii plures Deos habuerunt, alii unum quidem Deum professi sunt, sed qualis ille sit, non noverunt, ne quidem quantum satis est ad pietatem. Omnes ergo patrias religiones præ ceteris commendantes, à vero modo colendi Deum quàm longissimè aberrarunt. Quidni? nam animalis homo non capit ea quæ sunt Spiritus Dei. 1 *Cor.* 2. 14.

xxiv. Est tamen aliquod operæ pretium in Philosophorum libris annotare, & excerpere, quæ illi de pietate ac religione præceperunt,

perunt, ut intelligamus, quàm longè, imò quàm non longè possit homo in pietatis ac religionis doctrinâ progredi, sine supernaturali lumine. Si in maximis illis hominibus scintillæ fuerunt, imò umbra tantùm pietatis, quid statuendum erit de nobis, quàm, ipso Deo Doctore opus esse, & illius Spiritu, qui nos ducat in omnem veritatem?

CAP. XIV.

De Fortitudine.

§. I.

FVit pietas; sequitur probitas. quæ complectitur omnes virtutes, quibus hominis officia, vel erga se ipsum vel erga alios homines continentur, atque gubernantur.

II. Cicero quatuor facit virtutum familias, Prudentiam, Iustitiam, Fortitudinem, & Temperantiam. Ex harum enim partium aliqua oritur, quicquid inter homines honestum est. *lib.* I. *off.* Vulgò virtutes hæ vocantur Cardinales. Ex his prudentia præest dirigendæ rationi, versaturque in veri perspicientiâ solertiaque. Reliquæ præsunt appetitui. Appetitus, vel circa nostra versatur, vel circa aliena. Cùm circa nostra versatur, dirigitur à Fortitudine vel Temperantia; ab illa, in

in rebus adversis, & ingratis; ab hac, in rebus secundis & jucundis, cùm versatur circa aliena, dirigitur à Iustitia.

III. Hæc divisio non est quidem contemnenda; sed tamen quia non satis liquet, qua ratione reliquæ virtutes ad has familias referri debeant, quia etiam prudentia cum virtutibus moralibus confunditur, tutiùs erit Aristotelem sequi, qui singulas virtutes recenset, & suo ordine explicat.

IV. Etsi non magnopere laborandum sit de ratione ordinis, quem Aristoteles servavit in virtutibus enumerandis, videtur tamen aliqua illius ratio reddi posse non incommoda. Virtus enim vel nos dirigit in ordine ad nos ipsos, vel in ordine ad alios, hoc est, efficit ut nihil faciamus, quod sit nobis ipsis inconveniens, vel aliis noxium. Virtus, quæ nos dirigit in ordine ad nosmet ipsos, vel circa affectum versatur, vel circa conversationem. Affectus virtute dirigendi precipuè tres sunt, metus, cupiditas, & ira. Circa metum versatur fortitudo. Cupiditas vel in voluptatibus cernitur, vel in divitiis, vel in honore. Circa cupiditatem voluptatum versatur temperantia: circa divitias & sumtus mediocres, liberalitas; circa magnos, magnificentia: circa honores magnos, magnanimitas, circa mediocres modestia. Circa iram versatur mansuetudo. In conversatione vel veritas

G specta-

ſpectatur, vel jucunditas: veritatem ſpectat veracitas: jucunditatem, in ſeriis ac tota vita, comitas: in jocis, urbanitas. In ordine ad alios nos dirigit juſtitia: atque ea vel univerſalis, vel particularis: illa nos dirigit ad bonum publicum totius civitatis; hæc, ad bonum privatum ſingulorum civium.

v. Fortitudo hoc loco non eſt virtus corporis, quam robur latinè nuncupamus, ſed animi. Græci ἀνδρείαν vocant ἀπὸ τοῦ ἀνδρὸς, id eſt, *à viro*. Hæc enim virtus viro ferè peculiaris eſt, & rarò cadit in fœminas. Pendet enim à temperamento ſicco, & calido, & corde compacto, ſolido, ac ſpirituoſo, quæ rara ſunt in fœminis.

vi. Fortitudo eſt virtus ſervans mediocritatem in metu & fiducia.

vii. Differentiæ ſpecificæ virtutum, ab objecto, ut dictum eſt, petendæ ſunt, vel interno, vel externo. In hac definitione objectum internum expreſſum eſt, metus & fiducia. Objectum externum eſt τὸ φοβερὸν, καὶ τὸ θαῤῥαλέον. Id eſt, *quod metum incutere, aut confidentiam adferre ſolet*. Circa utramque verſatur fortitudo: ſed præcipuè circa metum. Metus enim verſatur circa mala; fiducia, circa bona. Atqui difficilius eſt, ideoque fortitudini magis conſentaneum, τὰ λυπηρὰ ὑπομένειν, ἢ τῶν καλῶν ἀπέχεσθαι. Id eſt, *res moleſtas ferre, quàm à ſecundis abſtinere*: *l*. 3. *Eth*. *c*. 9.

viii. Quic-

VIII. Quicquid metum incutit, malum esse debet. Et quamvis omne malum ita comparatum sit, ut metum incutere possit, fortitudo tamen in omni malorum genere non conspicitur. *lib.3 Eth. cap.6.*

IX. Mala sunt duorum generum: quædam inhonesta, quædam tristia. Mala inhonesta dicuntur peccata, & quæcunque ex peccatis nascuntur, nostrâve culpâ contrahuntur. Hæc vir bonus haud dubiè metuere debet. Qui enim ea contemnit, tantùm abest ut fortis sit, ut improbus potiùs, atque impudens debeat appellari. *lib.3. Eth. cap.6.* Hæc caussa videtur fuisse quibusdam ex antiquis, ut fortitudinem φόβον ψόγου, καὶ δέος ἀδοξίας definirent; id est, *metum reprehensionis & timorem infamiæ.* Nam qui timidi sunt adversus leges, confidentes sunt adversus hostes: καὶ τὸ παθεῖν ἥκιστα δεδίασιν οἱ μάλιστα φοβούμενοι τὸ κακῶς ἀκοῦσαι. Id est, *minimè metuunt mala pati, qui maximè metuunt malè audire. Plut. in Agid.*

X. Malorum tristium quædam sunt ὑπὲρ ἄνθρωπον, quædam κατ' ἄνθρωπον. Ὑπὲρ ἄνθρωπον dicuntur, quæ humanam conditionem ac vires superant, ut prodigia, terræ motus, inundationes; & id genus alia. Sed neque in his est occupata fortitudo: nam quia neque sibi gloriam pariunt; neque cuiquam utilitatem adferunt, qui horum malorum mole

opprimuntur, necesse est ab omnibus ea metui, qui sanæ mentis sunt. & insani, imò etiam athei sunt, qui hisce malis intrepidè se objiciunt. *lib.3. Eth. cap.7.*

XI. Mala tristia κατ' ἄνθρωπον dicuntur, quæ, etsi hominem terrere possunt, humanas tamen vires non superant: atque hæc iterum vel leviora sunt, ut jactura pecuniæ, morbus, exilium; vel graviora, ut pericula, mors. Hæc omnia quidem viro forti intrepidè ferenda sunt, si suâ sibi culpâ non obveniant: qui tamen in levioribus illis ἄφοβον se præstat, si nihil aliud accedat, non fortitudinis, sed aliarum potiùs virtutum, puta liberalitatis, modestiæ aut mansuetudinis, laudem hoc nomine meretur: sicut ex adverso avari, ambitiosi, aut iracundi sunt, qui ea supra modum metuunt. Vera enim fortitudo in maximis tantùm malis conspicitur. *lib.3. Eth. cap. 7.* Non tamen in omnibus: sunt enim quædam, etiam ἐκ τῶν κατ' ἄνθρωπον, quæ sine improbitate, atque impietate non possunt contemni; ut ignominia, ac contumelia, quæ nobis ac nostris immerentibus infertur: item calamitas aut excidium patriæ, eversio religionis, & id genus alia.

XII. Malorum omnium maximum, ac terribilissimum est mors: nempe si ea in se consideretur: si verò consideretur in ordine ad vitam futuram, cujus respectu hæc nostra

ſtra vita mera mors eſt, ne in malis quidem numeranda eſt. Mors in ſe terribilis eſt, quia τὸ πέρας eſt, id eſt, *extremum*, atque ultima linea rerum ad civilem vitam pertinentium. Nam τῷ τεθνεῶτι οὐδὲν ἔτι δοκεῖ, οὔτε ἀγαθὸν οὔτε κακὸν εἶναι. Id eſt, *mortuo nihil reliquum videtur eſſe* (ex iis ſcilicet quæ civilem felicitatem ſpectant) *neq; bonum, neq; malum. lib. 3. Eth. c. 6.* Fortitudo igitur præcipuè conſiſtit in mortis periculis adeundis, ac ſuſtinendis.

XIII. Sed cum mors multis modis obvenire poſſit, ut in bello, ex naufragio, ex morbo, ex ſupplicio, aut alio aliquo modo; fortitudo maximè relucet in periculis ac morte bellicâ: quæ quia pro religionis, pro libertatis, pro patriæ, parentum, ac liberorum defenſione oppetitur, pulcherrima eſt, atque honeſtiſſima. *lib 3. Eth. cap. 6.* Huc referri debet mors eorum qui injuſtè damnati ob profeſſionem veræ religionis, magno animo mortem ferunt, ut martyres.

XIV. In ceteris mortis, ac periculorum generibus, ut in tempeſtate, in morbis, vir fortis ἀδεὴς quidem, id eſt, *ſine metu* eſt, etiam tum, cum de ſalute ſuâ deſperat, verumtamen τὸ θάνατον τοιοῦτον δυσχεραίνει, id eſt, *ægrè fert, talem ſibi mortem oppetendam eſſe*, quæ nec aliis utilitatem adfert, nec ſibi gloriam. *lib. 3. Eth. cap. 6.*

XV. Officium viri fortis eſt, intrepidè ad-

ire, & constanter sustinere pericula: sed ea solùm, quæ honesta sunt, hoc est, quæ Reip. vel facto, vel exemplo sunt profutura, & ipsi laudem ac gloriam paritura qui ea adit, idque prudenter, hoc est, ubi, quando, & quomodo, decet; atque honestatis tantùm causâ. *lib. 3. Eth. cap. 7.*

XVI. Ex hoc theoremate multa consequuntur. Ac primò, non esse fortes, qui sibi ipsis desperatione quadam ac vitæ tædio violentas manus inferunt. Non enim fortium virorum est, ut ait Curtius, odisse vitam, sed contemnere mortem. Quin potiùs timidi sunt, qui magnitudine mali imminentis deterriti, in voluntariâ morte mali quærunt aut remedium aut compendium. Præterea injurii sunt in Remp. quam aliquo membro defraudant, quum se inutili ac non necessariæ morti dedunt. *lib. 3. Eth. cap. 7.* Sed quid si magistratus aliquem damnet ad αὐτοχειρίαν? Legi naturæ potiùs parendum est, quam magistratui, id quod naturæ contrarium est, præcipienti.

XVII. Inter αὐτοφόνους damnandi non videntur nautę, qui igne in pulverem tormentarium conjecto, se ipsos simul cum hostibus occidunt, si publicâ autoritate muniti sint, nullaque appareat spes victoriæ, & patriæ, cui militant, bonum potiùs spectent, quod in ruinâ hostium cõsistit, quàm malum, quod in

in hostium potestatem venientibus perferendum foret.

XVIII. Secundò sequitur, non esse fortes qui duello congrediuntur; neque ignavos, qui provocati, duello sese non sistunt: in quo, vincere non est utile Reip. vinci etiam damnosum. In hoc numero non sunt censenda duella, quæ ex publico pacto ad bellorum compendium inducuntur. Nam etsi non satis videatur tutum, belli fortunam uni alterive committere; si tamen ita consultum videatur iis, penes quos est summa potestas, non sunt fortitudinis laude fraudandi, qui ejusmodi duella aggrediuntur, & pro viribus sustinent.

XIX. Tertiò sequitur, non esse verè fortes, sed tantum κατ' ὁμοιότητα, qui nulla habita, aut etiam posthabita ratione honestatis, pericula subeunt, ac sustinent, aut gloriæ studio, probrive, ac pœnæ metu, quæ fortitudo civica dicitur; ac ira, libidine, aliove affectu concitati, quæ fortitudo διὰ θυμὸν aut διὰ πάθος appellatur. Multo minùs eos, quos vel rei militaris peritia, vel certa spes victoriæ, vel ignorantia periculi in aggressu facit confidentiores. Hi enim omnes pericula contemnunt, non quia honesta sunt, sed quia existimant, ea sibi parum aut nihil nocitura. Ideoq; si fortè intelligunt pericula esse opinione sua majora, animum despondent,

& fugiunt, nisi necessitate quadam adigantur ad pugnandum, aut spe destituantur sibi per fugam consulendi. *lib.* 3. *Eth. cap.* 8.

XX. Quartò sequitur, non esse fortes qui stipendii præcipuè causa aut spe prædæ militant, causa belli susque deque habita. Etenim causa bellum licitum facit, & honestum: quare qui lucrum præcipuè spectant, iis finis non potest esse honestus, ideoque nec ipsi fortes sunt. Ejusmodi tamen milites utilissimi in bello sunt; quia prompti paratique sunt ad pericula subeunda, καὶ τὸν βίον πρὸς μικρὰ κέρδη καταλλάττονται. Id est, *vitam exiguo quæstu permutant. lib.* 3. *cap.* 9.

XXI. In adeundis ac sustinendis mortis periculis, vir fortis non vacat omni metu, instar furiosorum, & mente captorum, qui pericula contemnunt, quia non cognoscunt: sed ἀνέκπληκτός ἐστιν ὡς ἄνθρωπος. Id est, *imperterritus est ut homo. lib.* 3. *Eth. cap.* 7. Pericula enim illi, ᾗ μὲν ἄνθρωπος, φοβερά· ᾗ δ' ἀνδρεῖος, οὐ φοβερά, ἀλλ' ἠρέμα, ἢ μηδαμῶς. Id est, *quà homo est, terribilia sunt; quà fortis, aut parùm terribilia sunt, aut nullo modo. lib.* 3. *Eud. cap.* 1. Etenim mors & vulnera viro forti per se quidem molesta sunt, invitoque accidunt; imò mors tanto magis invito accidit, quanto melior est, ac beatior, eoque vitâ dignior: nam μεγίστων ἀγαθῶν ἀποστερεῖται εἰδώς. Id est, *maximis bonis novit se spoliari.*

Quia

Quia tamen finis fortitudinis ipsâ honestate jucundus est, non tantùm illa constanter fert, sed etiam lætatur conscientiâ suorum factorum, & gloriæ factis suis debitæ. *lib 3. Eth. cap. 9.* Et in hoc elucet excelsus animus, quod cùm molestum ducat tot bonis spoliari, non detrectet tamen pericula aut mortem ipsam boni publici causa adire.

XXII. Pericula vel subita sunt, vel prævisa: utrobique quidem fortitudine est opus: attamen ἀνδρειοτέρου εἶναι δοκεῖ τὸ ἐν τοῖς αἰφνιδίοις ἄφοβον, καὶ ἀτάραχον εἶναι, ἢ ἐν τοῖς προδήλοις. Id est, *fortitudinis laudem magis mereri videtur is, qui in repentinis metu vacuum atque imperterritum se præstat, quàm qui in prævisis.* Ea enim animi constantia, quæ minus habet præparationis, magis est ab habitu. *lib. 3. Eth. cap. 8.*

XXIII. Fortitudini duplex excessus opponitur, & duplex defectus; alter in metu, alter in fiduciâ. Defectus in metu proprio nomine caret, docendi causâ vocari potest ἀναλγησία, id est, *indolentia:* excessus in metu appellatur δειλία: eodemque nomine significatur defectus in fiduciâ; Latinè *timiditas* dicitur, & *ignavia:* excessus in fiduciâ vocatur θράσος, id est, *audacia. lib. 3. Eth. c. 7.* Quanquam cùm de affectibus agitur, audacia non vitiosum habitum, sed speciem affectus denotat, ut suo loco diximus.

XXIV. Ignavi ac meticulosi, aut metuunt quæ metuenda non sunt, aut nimis metuunt, quæ metuenda sunt mediocriter. Ideoque vel detrectant omne periculorum genus; vel, si quæ subeunt, non ferunt satis constanter; sed fugiunt, ac deserunt officium. Ἀνάλγητοι planè nihil metuunt, ne illa quidem, quæ metuere, vel non est turpe, vel etiam honestum. Audaces temere sese in pericula conjiciunt, idque ut fortes esse videantur, cùm non sint. Quare etiam arrogantes sunt: & quia in omnibus non possunt imitari virum fortem, sæpe inceptum deserunt: unde & θρασύδειλοι vocantur, hoc est, *audaces simul & ignavi. lib.* 3. *Eth. cap.* 7.

CAP. XV.

De Temperantia.

§. I.

Temperantia, Græcis σωφροσύνη dicitur, quasi σώζουσα τὴν φρόνησιν, id est, *conservans prudentiam*. Voluptas enim & dolor corrumpunt τὰς περὶ τὸ πρακτὸν ὑπολήψεις, id est, *opiniones, quæ spectant id, quod sub actionem cadit*. Nam cùm animus voluptate, aut dolore correptus est, non cernit finem, cujus gratia αἱρεῖσθαι πάντα δεῖ καὶ πράττειν. Id est, *omnia eligen-*

eligenda & agenda sunt. lib. 6. Eth. cap. 5. quod certè insigne argumentum est imprudentiæ. Quare cùm temperantia voluptatem, doloremque moderetur, ne possit mentis judicium pervertere, meritò *custos prudentiæ* nuncupatur.

II. Temperantia est virtus servans mediocritatem in expetendis, & fruendis iis rebus, quæ gustum tactumve aliqua voluptate afficiunt.

III. Differentia temperantiæ petita est, partim ab objecto interno, partim ab externo: objectum internum est cupiditas; externum, voluptas, aut potiùs ea quæ voluptatem adferunt. Temperantia enim non eo tantùm modo, quo reliquæ virtutes, voluptatem spectat, nempe quatenus comes est affectuum & operationum nostrarum; sed etiam, quatenus animo proposita, sui consequendi, ac fruendi cupiditatem in illo excitat.

IV. Temperantia non solùm circa voluptatem, sed etiam circa dolorem occupata est, hoc est, circa ea quæ dolorem adferunt. Nec tamen hac in parte cum fortitudine convenit. Nam fortitudo versatur circa dolorem ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τῶν λυπηρῶν, id est, *quum ingruunt molestiæ:* temperantia, ἐπὶ τῇ ἀπουσίᾳ τῶν ἡδέων, id est, *quum non obtingunt res jucundæ. lib. 3. Eth. cap. 11.*

V. Tem-

v. Temperantia non verſatur circa omnes voluptates promiſcuè. nam περὶ τὰς ἡδονὰς ψυχικὰς, οὔτε σώφρονες, οὔτε ἀκόλαστοι, λέγονται. Id eſt, *qui animi voluptatibus deditiſunt, neque temperantes, neque intemperantes appellantur. lib. 3. Eth. cap.* 10. Nimirum, quia hæ voluptates non ſunt exceſſu vitioſæ, ſed quo majores, eo meliores, ut 9. cap. dictum eſt. Quod ſi cui interdum noxiæ ſunt, (veluti ſi quis præ nimio ardore diſcendi res mathematicas, alia quædam negligat magis neceſſaria) fit id haud dubiè per accidens.

vi. Non verſatur etiam temperantia per ſe circa voluptates, quæ ex viſu, auditu atque odoratu percipiuntur. Nam ne ii quidem, qui hiſce dediti ſunt, per ſe temperantes dicuntur aut intemperantes. *lib.* 3. *Eth. cap.* 10. Neque etiam exceſſus hic cavendus eſt, quaſi per ſe vitioſus ſit; ſed hactenus tantùm, ne impediat actiones eas, quæ per ſe bonæ ſunt, & ſine culpa non poſſunt omitti.

vii. Relinquitur ergo, temperantiam ſolùm verſari circa voluptates eas, ὧν καὶ τὰ λοιπὰ ζῶα κοινωνεῖ. Id eſt, *quæ nobis cum reliquis animantibus communia ſunt*. Nimirum quæ ex guſtu, & tactu percipiuntur. *lib.* 3. *Eth. cap.* 10. Hæ enim, quia ſerviles ſunt, ac belluinæ, ipſo exceſſu per ſe vitioſæ ſunt, ideoque virtute moderandæ.

viii. Circa voluptates ex viſu, auditu, ac tactu,

tactu, temperantia versatur per accidens, quatenus scilicet memoriam refricant, aut spem faciunt earum voluptatum, quæ ad gustum aut tactum directè spectant. *lib.* 3. *Eud. cap.* 2. Nam etiam belluæ voluptatem ex hisce sensibus hoc modo percipiunt: per se non item. *lib.* 3. *Eth. cap.* 10.

IX. Gustus sapores judicat, tactus percipit ac fruitur. Quare videtur temperantia circa tactum magis, quàm circa gustum versari. *lib.* 3. *Eth. cap.* 13. Imò videtur τῇ μὲν δόξῃ περὶ δύο τῶν αἰσθητῶν, περί τε τὸ γευστὸν, καὶ τὸ ἁπτόν· τῇ δ' ἀληθείᾳ, περὶ τὸ ἁπτόν. Id est, *opinione quidem esse circa objecta duorum sensuum, gustus & tactus, sed revera circa objectum tactus. lib.* 3. *Eud. cap.* 2. Intemperantes enim οὐ πάνυ χαίρουσι τῇ κρίσει τῶν χυλῶν, ἢ οὐχ᾽· ἀλλὰ τῇ ἀπολαύσει, ἣ γίνεται πᾶσα δι' ἁφῆς. Id est, *non admodum delectantur saporum judicio, aut planè non; sed fruitione, quæ tota in tactu efficitur.* Ideoque Philoxenus quidam sibi optabat collum haud minus longum, quàm collum gruis, ὡς ἡδόμενος τῇ ἁφῇ, id est, *quia delectabatur tactu. lib.* 3 *Eth. cap.* 10.

X. Sed & in voluptatibus ad tactum pertinentibus discrimen constituendum est. Sunt enim aliæ liberales, aliæ serviles ac belluinæ. Liberales sunt, quæ ex frictione, aut calefactione percipiuntur, quæque per totum corpus sparsæ sunt: quæ hinc exceptæ debent intel-

intelligi. Quare efficitur, proprium temperantiæ objectum esse voluptates serviles, quæ tactu in determinatis corporis partibus, ex cibo, potu, ac venere percipiuntur. *lib. 3. Eth. cap.* 10.

XI. Officium viri temperantis est, illicitas, & inhonestas voluptates aversari, licitas moderatè appetere, ac frui eo, quo oportet, modo; & non immoderatè dolere, si fortè ne licitis quidem voluptatibus frui licet. Licitæ voluptates sunt, quæ conducunt ad sanitatem, ἢ πρὸς εὐεξίαν, id est, *ad bonam corporis habitudinem*, quæque non sunt ὑπὲρ τὴν οὐσίαν, ἢ παρὰ τὸ καλὸν, id est, *supra modum rei familiaris, aut præter decorum. lib.* 3. *Eth. cap.* 11. Adeoque quæ neque divina, neque civili lege prohibitæ sunt.

XII. Temperantiæ in excessu opponitur ἀκολασία, id est, *intemperantia:* defectus proprio caret nomine; διὰ τὸ μὴ πάνυ γίνεσθαι. Id est, *quia pauci reperiuntur qui in defectu peccant.* Si cui enim nihil fuerit jucundum, nihilque differre alterum ab altero videatur, ἀναίσθητος ἂν εἴη, καὶ πόῤῥω τοῦ ἄνθρωπος εἶναι. Id est, *is profectò stupidus fuerit, & ab humanitate remotissimus. lib.* 3. *Eth. cap.* 11.

XIII. Vocabulum ἀκόλαστος à pueris aptissima similitudine translatum est ad intemperantes. Nam quemadmodum puer ὁ μὴ κολαζόμενος, id est, *qui non castigatur*, cupiditatem

ditatem potius, quàm pædagogum sequitur ducem; ita quoque, nisi τὸ ἐπιθυμητικὸν à ratione castigetur ac coërceatur, sensim vires acquirit, & primò contra rationem insurgit, eamque tandem elidit, atque evertit, suoque vivit arbitratu, ut fieri solet in intemperante. *lib.* 3. *Eth. cap.* 12.

XIV. Intemperans, & in voluptate peccat, & in dolore; ἀναίσθητος, in voluptate tantùm. Intemperans enim voluptatibus invitus caret; ἀναίσθητος, suapte sponte. Ideoque intemperans peccat, & quia omnes voluptates promiscue expetit, iisque nimis cupidè fruitur, & quia nimis dolet, si desideratis voluptatibus non potest frui. At ἀναίσθητος solummodo peccat, quia omnes voluptates aspernatur. Non potest autem peccare in dolore, quem forte capiat ex usu voluptatis; quia voluptas nemini invito obvenire, ac proinde neque dolorem adferre potest.

XV. Voluptas in unoquoque desiderium sui, & cupiditatem excitat. Id enim quisque expetit quod sibi jucundum est. Cupiditates, vel naturales sunt, & toti speciei communes, ut cupiditas cibi, potus, & veneris: aliæ adventitiæ & unicuique peculiares, ut cùm quis hunc vel illum cibum, potum, aut venerem expetit. Non enim omnes eodem cibo aut potu capiuntur, sed alius alio, *lib.* 3. *Eth. c.* 11. Hinc sequitur, voluptates alias communes

esse,

esse, alias proprias ac peculiares, ut *cap.* 9. dictum est.

xvi. In cupiditatibus, ac voluptatibus naturalibus ὀλίγοι ἁμαρτάνουσι, καὶ ἐφ᾽ ἕν, ἐπὶ τὸ πλεῖον. Id est, *pauci peccant, atque id uno modo*, nempe *in excessu*. Non enim peccant, qui cibi & potus tantum sumunt, quantum satis ad sedandam famem, aut sitim: at edere aut bibere quæcunq; offeruntur, ἕως ἂν ὑπερπλησθῇς, id est, *donec plenior sis, quàm naturæ necessitas postulat*, nihil aliud est, *quàm* ὑπερβάλλειν τὸ κατὰ φύσιν τῷ πλήθει. Id est, *modum naturæ convenientē copiâ superare. l.3. Eth. c.11.* Hujusmodi homines appellātur γαστρίμαργοι, id est, *helluones, glutones, comedones, ventres.*

xvii. In cupiditatibus ac voluptatibus propriis, πολλοὶ καὶ πολλαχῶς ἁμαρτάνουσι. Id est, *multi peccant & multis modis*. Intemperantes enim ὑπερβάλλουσι ἢ τῷ χαίρειν οἷς μὴ δεῖ, ἢ τῷ μᾶλλον, ἢ ὡς οἱ πολλοί, ἢ μὴ ὡς δεῖ, ἢ μὴ ᾧ δεῖ, id est, *modum superant, vel quod iis rebus delectentur quibus non oportet, vel quod nimiū delectentur, vel quod ita ut vulgus, vel quod non ita ut oportet, vel quod nō quâ parte oportet*, & si quæ aliæ circumstantiæ in fruendis voluptatibus observandæ sunt. *l.3. Eth. c.11.*

xviii. Intemperans omnia, quæ jucunda sunt, aut certè quæ jucundissima sunt, ita avide concupiscit, itáque à suâ cupiditate trahitur, ut illa omnibus rebus habeat potiora.

Διὸ καὶ λυπεῖται, καὶ ἀποτυγχάνων, καὶ ἐπιθυμῶν· μετὰ λύπης γὰρ ἡ ἐπιθυμία. Id est, *Ideo dolore angitur, & cùm voluptatibus potiri non potest, & cùm eas concupiscit: semper enim cupiditas cum dolore conjuncta est. lib.3. Eth.cap.11.* Atque hac etiam in parte modum excedit.

XIX. Intemperantia deterior est ignaviâ, & timiditate. Primò, quia actiones singulares, quibus comparatur temperantia, magis sunt voluntariæ, quàm quibus comparatur fortitudo: illæ enim circa voluptates versantur, hæ circa dolores: quorum illæ optabiles sunt; hæ verò fugiendæ. Deinde, quia facilius est, voluptatibus moderatè expetendis & perfruendis, quàm periculis intrepidè adeundis, ac sustinendis assuefieri: illud enim crebras habet occasiones, & sine periculo; hoc raras, & cum periculo conjunctas. *lib.3. Eth.cap.12.*

XX. Temperantia dividitur in frugalitatem & castitatem. Frugalitas est temperantia in cibo aut potu: quæ in cibo est, abstinentia; quæ in potu, sobrietas dici consuevit. Quanquam hæc vocabula sæpe confunduntur.

XXI. Frugalitati in excessu opponitur voracitas, & ebrietas; illa in cibo, hæc in potu: in defectu, nimia à cibo, vel potu abstinentia. Voraces, aut ebrii sunt, qui quantitate cibi, aut potus, corpus onerant, & mentem impediunt, majoremque suavitatis, quàm sanitatis, aut facultatum suarum rationem

habent:

habent: abstinentia non est vitiosa, nisi cum est noxia.

XXII. Castitas est temperantia in venere, & rebus ad venerem spectantibus: ut sunt colloquia, gestus, basia, & id genus alia.

XXIII. Castitas vel in conjugio servanda est, vel extra conjugium: in conjugio modus est adhibendus in venere: extra conjugium omnis venus illicita est.

XXIV. Castitati in excessu opponitur libido, & impudicitia; in defectu, nimia à venere abstinentia. Libido in animo est; impudicitia, in verbis, gestibus & actionibus. Utraque locum habet, tum inter conjugatos, tum inter cælibes. Conjuges non solùm libidinosi aut impudici sunt, cùm violant leges communis tori; sed etiam cùm petulanter inter se consuescunt. Abstinentia à venere in conjugatis tantùm, non in cælibe, potest esse vitiosa.

CAP. XVI.

De Liberalitate & Magnificentia.

§. I.

Liberalitas à libero dicta, (non quia liberis debetur, sed quia à libero animo proficiscitur,) definitur virtus servans mediocritatem in appeten-

petendis, dandis & accipiendis pecuniis.

II. In hac definitione externum, & internum liberalitatis objectum expressum est. Objectum externum sunt χρήματα, id est, *pecunia*. χρήματα vocantur ea omnia, ὅσων ἡ ἀξία νομίσματι μετρεῖται Id est, *quorum æstimationem nummus metitur. lib.*4. *Eth. cap.*1. Objectum internum est pecuniæ cupiditas.

III. Officium liberalitatis in dando & in accipiendo positum est; præcipuè tamen in dando. Primò, quia liberalitas in usu magis quàm in possessione posita est; atqui dare ad usum, accipere ad possessionem spectare videtur. Secundò, quia virtutis magis est τὸ εὖ ποιεῖν, ἢ τὸ εὖ πάσχειν, id est, *bene de altero mereri, quàm beneficio affici*; (illud enim honestum est, hoc utile. *lib.*8. *Eth. c.*13.) Et, τὰ καλὰ πράττειν, ἢ τὰ αἰσχρὰ μὴ πράττειν, id est, *agere quod honestum est, quàm non admittere turpitudinem.* Atqui dare est εὖ ποιεῖν, accipere εὖ πάσχειν: & qui rectè dat, honestè agit; qui accipit, sibi cavet à turpitudine, dum non accipit, nisi quomodo oportet. Tertiò, quia gratia, & laus danti potiùs, quàm accipienti tribuitur. Quartò, quia difficilius est sua dare, quàm accipere, imò etiam, quàm non accipere aliena. Quintò, quia liberalis magis dãdo, quàm accipiendo amorẽ sibi conciliat. *l.* 4. *Eth. c.*1. Hisce adde dictũ Servatoris nostri; Beatius est dare, quàm accipere. *Act.*20.35.

IV. Quod

IV. Quod etiam in accipiendo sit posita liberalitas, hinc colligendum est. Primò, quia usque dare non potest, qui nihil unquam recipit. Deinde, quia, qui nihil ab aliis accipere vult, damnare videtur eos, qui accipiunt.

V. In dando spectari debet finis, personæ, quantitas & qualitas beneficiorum, tempus, locus, & animus. Finis liberalitatis idem est, qui omnium virtutum, nempe τὸ καλόν. Quare qui beneficia, vel lucri, vel honoris, vel voluptatis causâ largiuntur, avari, ambitiosi, intemperantes, & quidvis potiùs sunt, quàm liberales. Non enim beneficium est, quod in quæstum mittitur. *Sen. lib.4. de ben. cap.14.* Nam à beneficio abesse debet negotiatio. *Idem lib.6. de ben. cap.12.*

VI. In personis consideranda est dignitas. Nam sicuti beneficia malè locata, ne beneficia quidem sunt; ità beneficium dando accepit (ut ait Seneca) qui digno dedit. Quare non sunt quibusvis danda beneficia, ὡς ἔχῃ διδόναι οἷς δεῖ, id est, *ut suppetat, quod possit dare dignis. lib.*4. *Eth. cap.* 1. Indigni omnes sunt, quos novimus esse improbos. Inter probos ii digni censeri debent, quorum vel egestas vel benevolentia, vel merita nobis sunt abunde perspecta. Hac in parte bifariã peccatur: vel cùm datur indignis, vel cùm non datur dignis: utrumque cavet liberalis quantum potest: ægrius tamen fert, ἄν τι δέον

μὴ

μὴ ἀνάλωσεν, ἢ εἰ μὴ δέον ἦ, id eſt, *ſe, cùm res poſtularet, non feciſſe ſumptus, quàm feciſſe, cùm non poſtularet. lib. 4. Eth. cap. 1.*

VII. In quantitate beneficiorum primùm habenda eſt ratio ſui ipſius, deinde accipientis. In ſe ipſo conſiderandæ ſunt facultates & decorum. Non debent ergo beneficia exhaurire noſtras facultates, ut non ſuppetat, quod deinceps detur. Non debent etiam eſſe ſordida, aut infra dignitatem noſtram. In accipiente conſideranda ſunt egeſtas, benevolentia, & merita. Egeſtatis & benevolentiæ causâ dantur beneficia; meritorum causâ redduntur. Quæ egenis tribuuntur, ſat magna ſunt, ſi ſatis proſunt. Beneficium enim unus in fame panis, & ardentibus ſiti, vixq; ſpiritum per ſiccas fauces trahentibus, monſtrare fontem. *Sen. lib. 3. de ben. cap. 8.* In benevolentia aliorum erga nos illud in officio eſt, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur. *Cic. lib. 1. offic.* Si referenda ſunt beneficia bene de nobis meritis, majore menſurâ reddenda ſunt, ſi anguſtia non obſtat rei familiaris.

VIII. In qualitate beneficiorum ſpectanda eſt utilitas, & juſtitia. Ea liberalitate utendum eſt quæ proſit amicis, noceat nemini. *Cicero lib. 1. offic.* Quæ accipientibus nocitura ſunt, ea vel petentibus negare beneficium eſt. Sic frigidam ægris negamus, & lugen-

lugentibus ac sibi iratis, ferrum; aut amantibus, quicquid contra se usurus ardor petit. *Sen. lib.2. de ben. cap.*14. Injusta sunt beneficia quæ aliis eripiuntur. Non enim minùs injusti sunt, qui aliis eripiunt, quæ aliis largiantur, quàm si ista in rem suam converterent. Liberalis ergo debet de suo largiri. *lib.* 4. *Eth.c.*1. Nihil enim est liberale quod non sit idem justum. *Cic. lib.*1 *off.*

IX. In tempore spectatur celeritas. Nam bis dat, qui citò dat. Minuit enim beneficii magnitudinem cunctatio. Nam cùm in beneficio jucundissima sit tribuentis voluntas, multum detrahit beneficio, qui nolentem tribuisse se, ipsa cunctatione testatus est, ac non tam dedisse, quàm non retinuisse. *Sen. lib.*2. *de ben. cap.*1. Citò dare, est petitionem indigentis dando antevertere. Nihil enim carius constat, quam quod precibus emitur. Itaque cum molestum sit verbum Rogo, hujus facienda est gratia amico, & cuicumque, quem amicum sis promerendo facturus. *Sen. ibid. cap.*2. Atque hoc sanè in liberalitate est optimum: si tamen alterius indigentia non est per se perspecta, optimo proximum est, plura rogantis verba intercidere, ne rogati videamur. *Senec. ibid.*

X. De loco sic statuendum. beneficia quæ honoris causâ tribuuntur, vel benevolis, aut benemeritis, apertè & publicè tribui possunt:

ſunt: ita tamen ut abſit oſtentatio. Quæ tribuuntur egeſtatis ſublevandæ cauſa, privatim & clam danda ſunt. Ea enim vulgare, nihil eſt aliud, quàm accipientis inopiam exprobrare. Interdum etiam vel inſcienti atque ignaro beneficium tribuendum eſt; cum ſcilicet egeſtatem ejus ſublevare volumus, cui ægrè eſt aliorum opibus indigere.

XI. In animo dantis requiritur ἀλυπία, id eſt, *hilaritas*. Qui enim dando contriſtatur, pecuniam honeſtis actionibus anteponit. *lib.* 4. *Eth. cap.* 1. Hilaritas animi in vultu & verbis apparere debet: ne ſilentium, aut loquendi tarditas triſtitiam imitata, corrumpat beneficia vultu negantium promiſſa. Quanto melius adjicere bona verba bonis rebus, atque etiam familiarem querelam; *Iraſcor tibi, quod cum aliquid deſideraſſes, non olim ſcire me voluiſti. Ego vero mihi gratulor, quod experiri animum meum libuit. Poſtea quicquid deſiderabis, tuo jure exiges. Sen. ibid. cap.* 3.

XII. In accipiendo, viro liberali obſervandum eſt: Primò, ut non ſit petax. Rarò enim petendum eſt beneficium, & non niſi in urgente neceſſitate; nunquam repetendum, quaſi debitum. Æquiſſima quidem vox eſt, & jus gentium præ ſe ferens, *Redde quod debes*; ſed in beneficio turpiſſima. Quanquam non poteſt reddi beneficium petenti.

Interit

Interit enim beneficii natura, si transit in mercedem. Secundò, ut oblata beneficia accipiat quidem, sed verecundè. οὐ γάρ ἐστι τοῦ εὖ ποιοῦντος εὐχερῶς εὐεργετεῖσθαι. id est, *non est hominis benefici, promtè beneficium accipere. lib.* 4. *Eth. cap.* I. Tertiò, non debet accipere ab iis, quibus nollet dedisse: veluti ab improbis, aut tyrannis. Grave enim est debere cui nolis. Quartò, non etiam quidvis accipiendum est, sed id tantum, quod rectè datur: hoc est, quod neque danti, neque accipienti ignominiosum est, aut noxium. Inprimis cavenda sunt beneficia viscata.

XIII. Liberalitati opponuntur *ἀσωτία*, id est, *prodigalitas*, & avaritia. Ἄσωτος dicitur, quasi ὁ δι' αὑτὸν ἀπολλύμενος. Id est, *qui ipse sese perdit.* Nam perditio quædam sui ipsius videtur esse ἡ τῆς οὐσίας φθορά, id est, *facultatum interitus*; præsertim τοῦ ζῆν διὰ τούτων ὄντος, id est, *cùm hisce vitam tueamur. lib.* 4. *Eth. c.* I.

XIV. Prodigalitas & avaritia, diversa ratione, & excessus est, & defectus. Prodigalitas est excessus in dando, defectus in accipiendo: contra avaritia est defectus in dando, & excessus in accipiendo. Quod si prodigi interdum etiam accipiendo peccent in excessu, illud per accidens contingit. Quia enim volunt usque largiri; cùm sua prodegerunt, coguntur aliunde rapere, quod aliis largiantur. *lib.* 4. *Eth. cap.* I.

XV. Ava-

XV. Avaritiæ tria ſunt genera. Primùm genus eſt eorum qui in dando tantùm peccant; in accipiendo modum ſervant: idque vel διά τινα ἐπιείκειαν καὶ εὐλάβειαν τῶν αἰσχρῶν, id eſt, *probitate quadam adducti, aut ſtudio fugiendæ turpitudinis*: vel διὰ φόβον, id eſt, *præ metu*, ne ſcilicet ſi accipiant, cogantur majora reddere. Hujuſmodi homines vocantur φειδωλοὶ, γλίσχροι, κίμβικες, κυμινοπρίσται. id eſt, *præparci, tenaces, ſordidi, cumini ſectores.* Secundum genus eorum eſt, qui in accipiendo peccant, ut lenones, perductores, meretrices, fures, fœneratores, atque adeo univerſum genus αἰσχροκερδῶν. Tertium genus eorum eſt, qui & in dando ſimul & in accipiendo peccant; atque hi haud dubiè ſunt deterrimi. *Ibid.*

XVI. Avaritia multo deterior eſt prodigalitate. Primò, quia prodigus εὐίατός ἐστι καὶ ὑπὸ τῆς ἡλικίας, καὶ ὑπὸ τῆς ἀπορίας. id eſt, *facile ſanari poteſt, aut ætatis maturitate, aut inopia.* Nam cum eadem illi conveniant, quæ liberali, dare ſcilicet, & non accipere, facile poteſt ad medium pervenire, & dare atque accipere ut oportet. At avaritia ſenio augetur ſimul & inopiâ. Secundò, quia prodigus multis prodeſt; at avarus ne ſibi quidem ipſi. *lib. 4. Eth. cap. 1.*

XVII. Magnificentia eſt virtus ſervans mediocritatem & decorum in magnis ſumpti-

bus. Differt enim gradu potiùs, quàm specie à liberalitate. Versatur enim circa actiones pecuniarias ut liberalitas; non quidem circa omnes promiscuè, sed solùm περὶ τὰς δαπανηράς, id est, *circa sumtuosas*; sive, quod eodem redit, occupata est solummodo in faciendis sumptibus. Atque in his ὑπερέχει τῆς ἐλευθεριότητος μεγέθει. id est, *liberalitatem superat magnitudine*. Quod vel ipsum nomen indicat. Nam μεγαλοπρέπεια nihil aliud sonat, quàm ἐν μεγέθει πρέπουσα δαπάνη, id est, *in magnitudine decorus sumtus. lib. 4. Eth. cap. 2.* Ex quo sequitur, virum magnificum etiam liberalem esse, sed liberalem non esse continuò magnificum.

XVIII. Decorum, quod magnificus observat, in eo positum est, ut sumtus operibus, & opera sumtibus, & ambo facultatibus respondeant. Atque hujusmodi sumtus facit non ostentationis, sed honestatis causa: idque ἡδέως καὶ προετικῶς, id est, *hilariter & prolixè*, magisque spectat πῶς κάλλιστον καὶ πρεπωδέστατον, ἢ πόσου, καὶ πῶς ἐλαχίστου. Id est, *quomodo opus quàm pulcherrimum & quàm maximè decorum, quàm, quanti, & quam minima efficiatur sumtu. Ibidem.*

XIX. Opera quæ molitur, vel publica sunt: ut, templa & quæ ad templa spectant, nosocomia, xenodochia, Academiæ, collegia, & reditus eo pertinentes, curiæ, palatia, fora,

por-

porticus, pontes, fontes, & id genus alia: vel privata; ut, ædes, horti, prædia, ſupellex, veſtes, &c. In operibus publicis præcipuè quidem magnificentia conſiſtit, ſed & in privatis rebus elucet aliquo modo.

xx. In publicis operibus non ſolùm ſplendor, ſed etiam utilitas publica ſpectanda eſt, & diuturnitas. Nam facilis eſt in luxum lapſus, ſi quis ingentes ſumtus & ſæpe facit in res momentaneas, ut in ludos, ſpectacula, & id genus alia. Et, ſi opus diurnum quidem ſit, ſed nullam præbet utilitatem civibus, minimè videtur id tanquam virtutis opus eſſe commendandum. Quo in genere merito quis poſuerit regum Ægyptiorum pyramides, non ſine profusâ opum oſtentatione in uſum ſepulchrorum conditas.

xxi. Magnificentia non cadit in privatos ac plebeios; ſed tantùm in magiſtratus, & viros illuſtres, ac principes. Plebeiis enim aut opes non ſuppetunt, ad faciendos ſumptus, aut operibus decorum detrahit obſcuritas. In iis tamen, quæ ſemel in vitâ fiunt, aut rarò, ut in nuptiis, & ſimilibus rebus, privati poſſunt aliquam qualemcunque magnificentiam exercere.

xxii. Magnificentiæ in exceſſu opponitur *βαναυσία*, id eſt, *luxus*, & *ἀπειροκαλία*, id eſt, *imperitia decori*; in defectu *μικροπρέπεια*, id eſt, *ſordes*.

XXIII. Βάναυσοι & ἀπειρόκαλοι dicuntur, qui obſcuritatis ſuæ immemores, illuſtrium virorum mores imitantes, vel facultates ſuas exhauriunt, vel ſplendorem quærunt ſibi indecorum: veluti ſi ſutor aut ſartor ſibi principe dignum ædificet palatium, aut curet fieri marmoreum tumulum: tum qui magnos ſumtus faciunt, in opera vel non ſatis ſplendida, vel nullam utilitatem, neque publicè, neque privatim habitura.

XXIV. Μικροπρεπεῖς dicuntur, qui nimis anxiè & parcè ſumptus præbentes, operibus detrahunt ſplendorem.

CAP. XVII.

De Magnanimitate & Modeſtiâ.

§. I.

MAgnanimitas (Græcè μεγαλοψυχία dicitur) hoc loco non ſignificat fortitudinem, ut ſæpè, ſed virtutem quæ ſervat mediocritatem in cupiditate & ſtudio magnorum honorum.

II. Objectum magnanimitatis externum, eſt honor; internum, honoris cupiditas. Magnanimitas enim in magnis eſt, ut ipſum nomen indicat. Μεγαλόψυχος enim dicitur ὁ μεγάλων αὑτὸν ἀξιῶν ἄξιος ὤν. Id eſt, *qui, cùm*

cùm sit magnus, magna se mereri existimat. At inter bona externa nihil majus est honore, ut qui ipsi Deo tribuitur, καὶ οὗ μάλιστα ἐφίενται οἱ ἐν ἀξιώμασι, καὶ τὸ ἐπὶ τοῖς καλλίστοις ἆθλον, id est, *& quem ii, qui in magistratu sunt, maximè expetunt, quodque rerum pulcherrimarum præmium est. lib 4. Eth. cap. 3.*

III. Officium magnanimi est, magnos honores decenter expetere, oblatos modestè admittere, diligenter tueri ac conservare. Est ergo magnanimus τῷ μὲν μεγέθει, ἄκρος, τῷ δὲ ὡς δεῖ, μέσος, id est, *magnitudine summus; at quatenus ita ut oportet, honoribus studet, medius. Ibidem.*

IV. Fundamentum quo studium magnorum honorũ nititur, est ipsa virtus. Magnanimus vir optimus est, habetque in unaquaque virtute magnum aliquid atque excellens, ipsaque magnanimitas κόσμος τις ἐστὶ τῶν ἀρετῶν. Id est, *virtutum quoddam ornamentum est.* Nam majores eas efficit, atque ampliores. *Ibidem.* Quare cum honores sint præmia & veluti merces quædam virtutis, justum est, ut virtuti ac meritis eorũ, quibus tribuuntur, respondeant, & magnis ac magna virtute præditis, cedant magni; & mediocres iis, in quib⁹ mediocres virtutes sunt.

V. Magnanimus ergo non ambit nisi magnos honores, & à bonis ac claris tantùm viris deferri solitos; idque non nimis cupidè

aut sollicitè, ne rem novam sibi, ac insolitam, sed ut mercedem virtutis sibi debitam, petere videri possit. Quam etiam ob causam non effusè gaudet, si fortè magnis honoribus à bonis viris afficiatur, sed moderatè ὡς τῶν οἰκείων τυγχάνων, ἢ καὶ ἐλαττόνων. Id est, *quasi scilicet sua, vel etiam virtute suâ minora consecutus*. Interim eos æqui bonique consulit: quia novit, sibi nihil posse majus honore tribui. Honores, qui sibi à vulgo, vel ob res parvas, tribuuntur, non aliter negligit, quàm ignominiam; existimans, neque illos, neque hanc ad se jure pertinere. *Ibid.*

VI. Porrò magnanimus non in honore solùm, sed etiam in divitiis ac principatu, in omni denique fortunâ moderatum sese præbebit, καὶ οὔτε εὐτυχῶν περιχαρὴς ἔσται, οὔτε ἀτυχῶν περίλυπος. Id est, *neque in secundis rebus efferetur lætitiâ, neque in adversis superabitur mœrore*. Nam cui ne honor quidem magnus est, ei principatus aut divitiæ non poterunt esse tanti, ut eos immoderate appetat, aut nimis cupidè possideat. Novit quidem, τὰ εὐτυχήματα συμβάλλεσθαι πρὸς μεγαλοψυχίαν, id est, *res secundas ad magnanimitatem conducere:* sed tum demum, cùm bonis viris obtingunt. Est quidem solus vir bonus τιμητὸς, id est, *honore dignus*: si cui tamen virtus obtingit cum fortunâ μᾶλλον ἀξιοῦται τιμῆς, id est, *honore dignior habetur*. Quibus verò sine vir-

virtute talia bona obtingunt, hi non magnanimi, sed ὑπερόπται καὶ ὑβρισταὶ, id est, *contemtores & contumeliosi* evadunt, quia alios fastidiose, & cum injuriâ deprimunt. Qua in re etsi similes magnanimo videri possint, plurimùm tamen ab iis distant. Nam cùm magnanimus τῶν ἄλλων καταφρονεῖ, id est, *alios despicit*, juste illud facit. δοξάζει γὰρ ἀληθῶς. Id est, *rectè enim de unoquoque judicat*, & magnos magni, parvos parvi æstimat: & illos sibi pares, hos inferiores se esse judicat. *Ibidem.*

VII. Hæc magnanimi in utraque fortuna moderatio, non est Stoica quædam ἀπάθεια. Nam certè gravioribus casibus afficitur, ut hominem decet, saltem cum sine arbitris est. Et hos tamen ipsos ita fert, ut nihil faciat præter dignitatem suam. Inprimis cavet, ne sit ὀλοφυρτικὸς ἢ δεητικὸς, id est, *querulus aut supplex*. Id enim hominis est nimiam curam in res humanas conferentis. *Ibid.*

VIII. Magnanimus neminem metuit. Hinc fit ut sit φανερόμισος καὶ φανερόφιλος, id est, *ut apertè se vel inimicum, vel amicum profiteatur*, utque veritatem potiùs curet, quàm opinionem, omniaque agat & dicat apertè, nihil dissimulet, nisi fortè apud vulgus. Ex quo sequitur, nihil difficilius magnanimo esse, quàm alterius nutu atque arbitratu vivere, est enim hoc servile. *Ibid.*

IX. Magnanimo nihil est magnum præ se

ac virtute sua. Quare non est θαυμαστικός. Id est, *non facile quippiam admiratur*. Non est etiam μνησίκακος, id est, *memor injuriarum*. Nullas enim injurias tanti æstimat, ut non negligendas eas putet, ac pro nihilo ducendas potiùs, quàm vindicandas. Præterea non est ἀνθρωπολόγος. Neque enim de se, neque de aliis libenter loquitur. nam neque ut ipse laudetur, magnopere curat, neque ut alii reprehendantur. Quare non est ἐπαινετικός, id est, *laudator*, sui scilicet ipsius, οὐδὲ κακολόγος, id est, *neque maledicus*, ne quidem in inimicos. *Ibidem*. Quod additur, εἰ μὴ δι' ὕβριν, id est, *nisi illata contumelia provocatus*, directè pugnat cum Servatoris nostri præcepto, *Matth. c. 5. v 44.*

x. Magnanimus omnia metitur virtutis ac dignitatis suæ splendore. nihil enim judicat virtute aut honore majus. Quare non patitur voluptate, aut dolore, aut quæstu, aut damno aut injuriis, aut ulla alia re, virtutis suæ cursum interrumpi: quin ipsam vitam virtuti & honori postponit. Non est quidem φιλοκίνδυνος, aut μικροκίνδυνος, sed μεγαλοκίνδυνος, hoc est, *non temere se; aut parvis periculis objicit, sed magnis*, & magna necessitate urgente: atque in iis ἀφειδής ἐστι τοῦ βίου, id est, *non parcit vitæ suæ*; sed statuit gloriosè potiùs moriendum, quàm vivendum periculis turpiter declinatis. Si tamen interdum

fugien-

fugiendum est, existimat non esse fugiendum sibi παραγοσείουτα, id est, *manibus demissis*, aut manuum demissarum jactatione, ceu remigio quodam cursum acceleranti. *Ibid.*

XI. Magnanimus paucas res aggreditur, sed magnas & celebres: atque in his ipsis cunctator est, nisi ubi magnus honor proponitur. *Ibid.*

XII. Beneficia libenter dat: non accipit, (nedum ut petat) nisi cum verecundia: illud enim præstantioris, hoc inferioris hominis est. Si quæ tamen accipit, ea statim majore mensura compensat; & bene de se meritum novo beneficio devincit. Hinc fit, ut acceptorum citiùs, quàm datorum beneficiorum, memoriam deponat: libentiusq; audiat commemorari quos ipse beneficiis affecit, quàm à quibus beneficiis affectus est. Præterea ita comparatus est, ut res pulchras ac splendidas, easque steriles malit possidere, quàm fructuosas, & utiles. *Ibid.*

XIII. Magnanimus aliis se prudenter accommodat: inter magnos ac graves, magnum se ac gravem præbet; inter mediocres & humiles, gravitatem comitate temperat. Generosum enim est, inter magnos σεμνύνεσθαι, id est, *gravitatem præ se ferre:* inter humiles, ridiculum est. Vtrumque enim magni animi est, & locum inter æquales tueri, & inferiores non contemnere. *Ibid.*

XIV. Loca honorata rarò frequentat: ne aut petere honorem videatur, aut cogatur aliis sese summittere. Incessu utitur tardo, voce gravi, & oratione sedatâ. neque enim festinare solet, quia multis negotiis se non implicat, οὐδὲ σύντονος, id est, *neque vehementer contendit*, quia nihil ei videtur esse magnum. *Ibidem.*

XV. Magnanimitati in excessu opponitur χαυνότης, id est, *fastus*, in defectu μικροψυχία, id est, *pusillanimitas*.

XVI. Χαῦνοι propriè dicuntur fungosi: & quia, quæ fungosa sunt, vento repleri solent, factum est, ut χαῦνοι dicantur hoc loco, qui virtute vacui, solâ virtutis opinione tumeant, virtutesque sibi inesse existiment, aut quæ non insunt, aut majores quàm insunt, honoresque sibi arrogent indebitos, & munera quibus gerendis omninò sunt inepti. Præterea ἐσθῆτι κοσμοῦνται καὶ σχήματι, id est, *ornatum sibi quærunt ex vestitu atque habitu corporis*, & similibus aliis: divitias jactant, quasi ex his honorem consecuturi: & quod caput rei est, alios præ se contemnunt. *Ibid.*

XVII. Pusillanimes sunt animo adeo dejecto, ut omnes honores promiscuè negligant, etiam eos qui sibi jure merito debentur.

XVIII. Neutri duorum videntur esse κακοί, id est, *mali*. οὐ γὰρ κακοποιοί εἰσι, id est, *alii enim non sunt auctores mali*. Vtrique tamen

pec-

peccant: nam fastuosi, sunt ἠλίθιοι, id est, *stulti*; pusillanimes, ὀκνηροὶ, id est, *tardi*, *segnes*. Quare utrique reprehendendi; illi, quia se iis honoribus, ac muneribus ingerentes, quibus gerendis sunt impares, Reip. non parùm nocent: hi, tum quia suis se bonis spoliant, quibus digni sunt, malamque de se opinionem apud alios concitant; tum quia Reip. sese subducunt, cui poterant utilem operam navare; tum denique hac ipsa de sese opinione deteriores evadunt. *Ibidem*.

XIX. Modestia hoc loco non sumitur pro *continentia*, *aut moderatione cupiditatum*; ut sumitur à Cicerone, *lib*. 3. *ad Heren*. non pro ἀταξίᾳ, ut *lib*. 1. *Off*. non etiam pro temperantia, ut *lib*. 3. *Tusc*. Sed pro ea virtute, quæ servat mediocritatem in cupiditate, & studio mediocrium, & parvorum honorum. Modestia enim ita se habet ad magnanimitatem, ut liberalitas se habet ad magnificentiam. Vtrobique non objectorum diversitas, sed ejusdem objecti diversa quantitas duas virtutes facit, gradu potiùs, quàm specie differentes. Quare ut in magnis honoribus magnanimus, ita in parvis & mediocribus se debet gerere modestus.

XX. Modestus eos solùm honores ambit, qui suæ virtuti ac meritis debentur, quosque præsens status Reip. & occasio temporum sine difficultate indulget.

XXI. Cum

XXI. Cum modestiâ conjuncta est animi æquabilitas & humilitas. neque enim effusè gaudet vir modestus ob honores concessos, nec immodicè dolet ob negatos aut ereptos, neque se supra alios, æquè aut etiam aliquantò minus honoratos, insolenter ac cum contemtu effert; sed tantùm locum suum sic tuetur, ut nihil aliis detrahat.

XXII. Modestiæ in excessu opponitur φιλοτιμία, id est, *ambitio*: in defectu, ἀφιλοτιμία, id est, *nimia animi demissio*: nisi quod sæpe fiat, ut virtus ipsa his nominibus significetur; quia nullum illi proprium nomen à Græcis tributum est. *lib.* 4. *Eth. cap.* 4.

XXIII. Ambitiosus majores honores ambit, quàm vel sua virtus exigit, vel æquitas ac præsens temporum conditio permittit; vel æquales ac meritis suis convenientes ambit nimis cupidè. Cum ambitione ferè conjuncta est præsumptio, & superbia. Ambitiosus enim & ea sibi arrogat quæ non habet; aut saltem majora quam habet; & alios superciliosè præ se contemnit.

XXIV. Ἀφιλότιμος dicitur, qui nulla honorum cupiditate ducitur: adeò ut ne debitos quidem sibi honores ambiat, ultro delatos vel repudiet, vel ægrè admittat, indiligenter gerat, ac nulla planè cura custodiat.

CAP.

CAP. XVIII.

De Mansuetudine.

§. I.

Mansuetudo primitus videtur bestiis tributa, quæ essent cicuratæ, & manibus tractari assuetæ; postea verò adhibita ad significandum animum tractabilem, & iræ suæ moderantem. Græcè dicitur πρᾳότης: quanquam non satis propriè. nam qui propriè vocatur πρᾷος, nonnihil declinat à medio ad defectum, eo quod non τιμωρητικὸς, sed tantùm συγγνωμικὸς esse videatur, id est, non *ad ulciscendum*, sed tantùm *ad ignoscendum pronus*: cùm tamen mediocritati utrumque adesse oporteat. *lib.* 4. *Eth. cap.* 5. Nam non minùs irascendum est, & ulciscendum, quando oportet, quàm non irascendum & ignoscendum, cum non oportet.

II. Mansuetudo est virtus servans mediocritatem in irascendo & vindicando. In principe, aut magistratu dicitur clementia.

III. Objectum mansuetudinis internum est ira: objectum externum sunt ea omnia quæ iram provocare solent, ut offensio, damnum, injuria, ignominia, ὀλιγωρία, id est, *contemtus* sui & suorum, & id genus alia.

IV. Quid ira sit, cap. octavo dictum est.

Hoc

Hoc loco solùm observandum est, iram esse omnium affectuum vehementissimum, turpissimum pariter, ac perniciosissimum. Etenim rationem violentissimo quodam impulsu sede sua deturbat, & vultum, totumque corpus turpissimo habitu sic deformat, ut iratus à furente solo tempore differre videri possit, nisi quod ille sit ingeniosior nocendi. Præterea, cùm animus flagrare cœpit dira illa cupiditate vindictæ, fit impotens sui, & non decori tantùm, sed etiam arctissimarum sæpe necessitudinum obliviscitur, ac ruit in omne genus funestissimorum flagitiorum, hoc unum ingeniosus, ut illis noceat, à quibus se offensum esse existimat: ceterùm rationis omnis & consilii expers.

v. Quare si alibi, hic certè omni studio, curaque enitendum est, ut animus statim cicuretur, & ratione se tractari ac duci permittat. Vbi enim mens iræ servit, ibi nihil rectè, nihil considerate fieri potest.

vi. Ad quam rem non id videtur esse necessarium, ut omnis planè vitetur ira, sed ut modus in irâ, atque vindictâ, & mediocritas servetur. Non enim omnis ira vitiosa est, sed ea tantùm, quæ cum rectæ rationis judicio pugnat. Nam ut ira immoderata, atque intempestiva, & ipsa mala est, & multorum, & maximorum malorum causa: ita moderata & opportuna ira laudabilis censeri debet; & utilis

utilis ad alias virtutes, fortitudinem imprimis, & illam justitiæ partem, quæ delinquentibus pœnas irrogat, meliùs exercendam. Apostolus certè iram non damnat, sed iræ vehementiam, & diuturnitatem: mediocrẽ iram aut imperat, aut permittit, cùm inquit: Ὀργίζεσθε καὶ μὴ ἁμαρτάνετε· ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν. id est, *Irascimini & nolite peccare: ne occidat sol super iram vestram. Eph. 4. vers. 26.*

VII. Quod Seneca profert adversus Aristotelem, prorsus falsum est. Si ira, inquit, rationem exaudit, & sequitur quà ducitur, jam non est ira, cujus proprium est contumacia, sed alio nomine appellanda est. *lib. 1. de irâ, cap.* Nam & irati quidam constant sibi, sesequè continent, cum incolumes intactosque dimittunt, quibus irascuntur, & à nocendo abstinent, etiam tum, cum ira nondum decessit. Notum enim est illud Platonis; vapulares, si iratus non essem. Deinde, quoties ratio justam & necessariam vindictam decrevit delinquenti irrogandam, ira decretum illud firmat, atque efficit ne ab injustâ misericordia subvertatur.

VIII. Mediocritas in irascendo servabitur, si irascamur ἐφ' οἷς δεῖ, καὶ οἷς δεῖ, ἔτι δὲ καὶ ὡς δεῖ, καὶ ὅτε, καὶ ὅσον χρόνον δεῖ. id est, *quas ob res, & quibus oportet. præterea quemadmodum, quando, & quamdiu oportet. lib. 4. Eth. cap. 5.*

IX. Pri-

IX. Primùm ergo considerandæ sunt causæ, & irritamenta iræ Nam non levi de causa irascendum est; sed tum demum, cùm aut gloria Dei violatur, aut tranquillitas Reip. turbatur, aut nostra vel nostrorum salus periclitatur, aut existimatio læditur, aut injuria àc nostris petulanter infertur.

X. Secundo habenda est ratio personarum. Neque enim omnibus à quibus causas iræ nobis præberi judicamus, promiscuè irascendum est, aut sine discrimine. Sunt enim qui sua sponte, vel etiam per ludibrium causas iræ objiciunt: in hos justa potest esse ira, atque indignatio nostra. Sunt etiam qui per imprudentiam offendunt: his, si cum pœnitentia delicti veniam petunt, irasci inhumanum est; modò imprudentia affectata non sit, & dolo careat. Præterea non eodem modo, neque æquè facile irasci debemus magistratui & subditis, parentibus & liberis. Nam quibus major debetur reverentia, in eos non tam facilis debet esse iræ locus.

XI. Tertiò, modus iræ faciendus est. Turpissimum enim est, & bellua magis, quàm homine dignum, sic ira commoveri, ut furore potiùs, quàm consilio, aut ratione egisse videaris, ad quod te ira impellit. Et cùm primi iræ motus vehementissimi sint, iis statim ratio se debet opponere: aut si quando rationem minus attentam ira oppressit,

pressit, proximum est illud Poëtæ:

— Ne frana animo permitte calenti.

Da spatium, tenuemque moram.

Aut consilium Athenodori philosophi, quod Augusto dabat, ne scilicet iratus, aut diceret, aut faceret quicquam, priusquam omnes litteras Alphabeti ordine recensuisset.

XII. Quartò, tempus considerandum est, & cum eo locus. Atque hic observandum est, ne in gravioribus & apertis delictis nimis tardè, aut in levioribus, & non satis liquidis, nimis citò irascamur. Inprimis ira abstinendum est in seriis consultationibus, aut in conviviis, aliisque locis gaudio destinatis. Quod si fortè aliquid ira dignum hic objicitur, de ea re alio loco ac tempore agendum, idque adhibitis arbitris, ut res componatur potiùs, quàm in illicitam vindictam erumpat.

XIII. Quintò observandum est, ut ira non sit diuturna. Quæ enim diu fovetur, tandem in odium degenerat. Quia autem iræ causa offensa est, ea vel gratis delinquenti condonanda est, vel qualicumque satisfactione præeunte remittenda, atque ipsa adeo memoria, si fieri potest, deponenda, ne postea ira recrudescat.

XIV. Ex ira vindicta proficiscitur, eaque vel defensiva vel offensiva. vindictam defensivam docendi causa vocamus, quâ malum propulsamus; offensivam, qua malum irritanti,

tanti, aut delinquenti inferimus. Defensivam vindictam omnibus modis esse licitam, omnes homines facile confitebuntur. Nihil enim naturæ, nihil rationi magis consentaneum, quam malum amoliri.

XV. Vindicta offensiva vel publica est, vel privata: quarum illa à magistratu, quà magistratus est; hæc à privatis, aut à magistratu ex privata causa aut affectu exercetur. Vindicta publica, vel in hostes exercetur, vel in subditos: illa bellum, hæc pœna nominatur.

XVI. Bella incertum semper eventum habent, & maximis calamitatibus referta sunt: quare temere non sunt suscipienda. Quoties tamen in pace non licet sine injuria vivere: quoties de religione agitur, de libertatis, de patriæ, parentum, ac liberorum defensione, tam justum quàm necessarium est, bello se finesque suos tueri, & hostium etiam fines invadere, si priores lacessiverunt. Sed cùm duo sint genera decertandi (ut inquit Cicero) quibus homines jus suum solent inter se tueri, unum per disceptationem, alterum per vim; tum demum ad posterius confugiendum est, si uti non licet superiore. *lib.* I. *Offic.*

XVII. Pœna, quæ à magistratu delinquentibus infligitur, non solùm licita est, sed etiam necessaria. Nimia enim licentia (ut inquit Seneca) adversus malos, crudelitas est adversus bonos. Nam cùm mali sola pœnæ formi-

formidine à peccatis deterreantur, pœnâ sublatâ, quicquid libet, sibi licere existimabunt, omniaque jura societatis evertent, & qui potentiores sunt, ceteros habebunt arbitrio suo obnoxios. Quare ita probanda est mansuetudo, (verba sunt Ciceronis) ut adhibeatur Reip. causâ severitas, sine quâ administrari civitas non potest. Interim autem omnis animadversio contumeliâ vacare debet, & non ad ejus qui punit, sed ad Reip. utilitatem referri. Cavendum etiam, ne major pœna quam culpa sit; &, ne iisdem de caussis alii plectantur, alii ne appellentur quidem. *Lib. 1. offic.* Imò legum præsidem, civitatisque rectorem decet, ut rectè præcipit Seneca, quamdiu potest, verbis, & his mollioribus, curare ingenia, ut facienda suadeat, cupiditatemque honesti & æqui conciliet animis, faciatque vitiorum odium, pretium virtutum: transeat deinde ad tristiorem orationem, quâ moneat adhuc & exprobret: novissimè ad pœnas, & has adhuc leves & revocabiles: ultima supplicia sceleribus ultimis ponat, & nemo pereat, nisi quem perire etiam pereuntis intersit. *lib. 2. de Ira cap. 5.*

XVIII. Tria sunt pœnarum genera, (ut rectè Gellius) caussis suis ac finibus distincta. Vnum est, quod κόλασις vel νουθεσία vel παραίνεσις vocatur, quum pœna adhibetur emendandi gratiâ. Alterum, vocatur τιμωρία, quæ

quæ tum adhibetur, cùm dignitas, auctoritasque ejus, in quem est peccatum, tuenda est, ne prætermissa animadversio, contemtum ejus pariat, & honorem levet. Tertium genus παράδειγμα à Græcis nominatur, cùm punitio propter exemplum est necessaria, ut ceteri à similibus peccatis, quæ prohiberi publicitùs interest, metu cognitę pœnę prohibeantur. *lib.6. cap.14.*

XIX. Vindicta privata nemini licita est. nisi cui necessaria est. Nam cùm magistratus sit minister Dei, *καὶ ἔκδικος εἰς ὀργὴν τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι*, id est, *& ultor ad iram, sive* pœnam, *facienti quod malum est. Rom.13.4.* in magistratus munus injustè involat, qui privatam vindictam aggreditur. His adde, quod vindicta privata illos, in quos exercetur, deteriores efficiat, eosque vel ignavos reddat, vel ad iram denuo, atq; odium concitet. Vindictam necessariam appello, cùm malũ non potest nisi malo propulsari, veluti cùm quis alteri noxam infert, ut vitam suam inculpatâ tutelâ defendat, omnibus aliis evadendi modis ademtis. In hoc certè casu valet illa naturæ lex; Vim vi repellere licet.

XX. Mansuetudini in excessu opponitur ὀργιλότης, id est, *iracundia*; item crudelitas: in defectu ἀοργησία, id est, *iræ vacuitas quædam, atque lentitudo.* Iracundia modum excedit in ira; crudelitas in exigenda pœna aut

vin-

vindicta. Nam qui ignotos homines & obvios non in compendium, sed occidendi causa occidunt, non tam crudeles, quàm feri nominandi sunt. Crudeles enim proprie dici videntur, qui puniendi causam habent, modum non habent. Sicuti Phalaris, quem aiunt non quidem in homines innocentes, sed supra humanum ac probabilem modum sævisse. *Sen. de Clem. lib. 2. cap. 4.*

XXI. Iracundi dicuntur, qui qualibet ex causa, & quibuslibet, & ubivis & quovis tempore irascuntur, idque & citiùs, & vehementiùs, & diutiùs, quàm oportet. Quanquam hæc omnia non reperiuntur in eodem, sed in aliis alia. Si quis enim his omnibus esset obnoxius, neque secum ipse, neque cum aliis vivere posset. Nam τὸ κακὸν καθ' αὑτὸ ἀπόλλυσι· κἂν ὁλόκληρον ᾖ, ἀφόρητον γίνεται. id est, *cùm per se malum perdat, tum si integrum sit, intolerabile efficitur. lib. 4. Eth. cap. 5.*

XXII. Iracundiæ tres sunt species, ἀκροχολία, quę etiam ὀργιλότης, generis nomine vocatur, πικρότης, & χαλεπότης, quæ & βαρυθυμία dicitur: Latine, *excandescentia, amaritudo, & sævitia* dici poterit. Excandescentes, aut ut Seneca eos vocat, stomachosi dicuntur, qui facile, & citò, & vehementer irascuntur. Sed quia φανεροί εἰσι διὰ τὴν ὀξύτητα, id est, *ob animi concitati celeritatem aperti sunt,* iram citò deponunt. Amari sive ama-

amarulenti vocantur, qui diu iraſcuntur. iram enim premunt, ut nullius ſuaſione poſſit mitigari: παύλη δὲ γίνεται ὅταν ἀνταποδιδῶσι. id eſt, *tum demum quieſcit, cum injuriam eſt ulta.* Quod ſi hoc non contingit, iram in ſeipſis decoquunt: ad quam rem tempore opus eſt. Sævi, aut, ad verbum, difficiles, appellantur, qui omnibus modis modum excedunt, & non patiuntur ſe placari ſine vindictâ, aut caſtigatione. *lib. 4. Eth. cap. 5.*

XXIII. Lenti nuncupantur, qui ne ob juſtas quidem cauſas iraſcuntur quibus, quantum, ubi & quando oportet. Hoc vitium omnibus quidem cavendum eſt (nam ignavi & ſervilis ingenii eſt, nulla prorſus re ad iram concitari) ſed iis præſertim, qui aliis præſunt. Nam omnem diſciplinam labefactat, & latiſſimam ſceleribus feneſtram aperit, impunitas peccandi.

XXIV. Ex duobus tamen vitiis iracundia lentitudine deterior eſt, magiſque manſuetudini adverſa. Nam & frequentior eſt, & ad convictum vitæque ſocietatem minus accommodata. *lib. 4. Eth. cap. 5.*

CAP.

CAP. XIX.

De Veracitate.

§. I.

TRes virtutes, quæ restant, versantur περὶ τοὺς λόγους, καὶ πράξεις, τὰς ἐν ταῖς ὁμιλίαις, καὶ ἐν τῷ συζῆν. Id est, *circa sermones, & actiones, quæ in hominum congressu, & vita quotidiana consuetudine solent adhiberi.* In his enim vel veritas spectatur, ac falsitas; vel jucunditas, & molestia: atque hæc vel ἐν ταῖς ὁμιλίαις, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν βίον, id est, *in conversatione, atque adeò in omnibus, quæ in vitâ quotidianâ solent usu venire*; vel ἐν ταῖς παιδιαῖς, id est, *in jocis. lib. 2. Eth. c. 7. & 4. Eth. cap. 8.*

II. Hinc nascuntur tres virtutes ὁμιλητικαί: quarum una, quæ in conversatione spectat veritatem & falsitatem, ἀλήθεια, id est, *veritas*, aut potius, *veracitas*, ab Aristotele vocatur, Latinè, *candor, integritas, sinceritas*: altera, quæ jucunditatem & modestiam spectat in universa conversatione, φιλία nominatur, non quòd sit idem, quod amicitia, sed quòd illi sit admodum affinis, Latinè, *comitas, & affabilitas*: tertia, quæ spectat jucunditatem in jocis, εὐτραπελία dicitur, Latinè *urbanitas. lib. 2. Eth. cap. 7.*

III. Veracitas est virtus, sermone, gestu, vesti-

vestitu, atque adeo tota vita, veritatem profitendi.

IV. Objectum veracitatis non solùm sermo est, sed etiam gestus, vestitus, atque adeo quicquid in vita quotidiana solet esse signũ, quo mentis nostræ sententiam, affectus, & quicquid in animo est, aliis prodimus. In his enim omnibus excessus & defectus; ac proinde mediocritas, habere locum possunt. Possumus enim aliis vel hoc ipsum dicere, quod res est, vel etiam plus, aut minus.

V. Officium veracis est ἀληθεύειν, id est, *veritatem profiteri*, non quidem ἐν ταῖς ὁμολογίαις, id est, *in pactis conventis*, (id enim ad justitiam spectat) sed ἐν οἷς μὴ διαφέρει, id est, *in iis rebus*, *in quibus nihil refert*, sive, quæ citra injustitiam hoc vel illo modo fieri possunt. *lib.* 4. *Eth. cap.* 7.

VI. Iam verò veritas omnis in æqualitate, & convenientia consistit. Veritas alia Logica est, alia Ethica: illa est orationis, aut si qua alia re conceptus nostros aliis prodimus, convenientia cum objecto, sive cum re significata: hæc est convenientia cum mente, & animi sententia. Quare cùm mens nostra sæpe hallucinetur, & de propositis rebus perperam judicet, fieri potest, ut quod Logicè falsum est, sit tamen Ethicè verum, & vice versa. Qua de re vide §. 14.

VII. Hoc loco non Logica, sed Ethica veri-

veritas consideranda est; atque ea non in verbis tantùm, sed in tota vita. Vir enim candidus omnia agit sine fictione, nihil dissimulat, neque verbis, neque vita, nisi ob justas causas: atque id tamen ipsum sine dolo, atque mendacio.

VIII. Causa tam candidæ sinceritatis hæc est, quòd verax omnis sit αὐθέκαστος, καὶ φιλαλήθης, id est, *ita veritatem amet*, ut nullius gratia à veritate recedat. Quid enim is simulare, aut dissimulare possit, ᾧ τὸ μὲν ψεῦδος καθ' αὑτὸ φαῦλον καὶ ψεκτὸν· τὸ δ' ἀληθὲς καλὸν καὶ ἐπαινετόν; id est, *cui mendacium, per se, ac suâ naturâ, malum atq; vituperandum; verum, honestum est, & laudabile? lib. 4. Eth. cap. 7.*

IX. Hinc sequitur, veracem etiam ἐπιεικῆ, id est, *æquum & justum esse*, & fidem in promissis & pactis constanter servare, neminemque ullâ re mentiendo intervertere. Etenim ὁ ἐν οἷς μὴ διαφέρει ἀληθεύων, ἔτι μᾶλλον ἀληθεύσει ἐν οἷς διαφέρει· ὡς γὰρ αἰσχρὸν τὸ ψεῦδος εὐλαβήσεται, ὅ γε καὶ καθ' αὑτὸ ηὐλαβεῖτο. Id est, *qui veritatem profitetur in rebus, in quibus id nihil refert, is multo magis profitebitur veritatem, in quibus id magnopere refert. Mendacium enim ut rem turpem vitabit. quod jam etiam per se, suâque naturâ vitabat. lib. 4. Eth. cap. 7.*

X. Vir candidus utitur prudentia in veritatis professione. Neque enim semper, & ubi-

que prodit id, quod verum eſt, neque apud quoſvis. Magna enim in veritate varietas eſt, & multi in ea gradus neceſſitatis. Eſt enim veritas quædam, quam per conſcientiam, & leges taciturnitatis, non licet propalare: quædam, quam quidem propalare licet, ſed tum demum, cùm magiſtratus, aut is, qui nobis præeſt, id exigit: quædam etiam, quæ propalari quidem poteſt, ſed apud eos ſolùm, quorum intereſt eam cognoſcere: quædam denique, quæ promiſcuè & ſine cautione proferri poteſt. Hæc omnia vir candidus, & verax, pro ſua prudentia debet diſcernere: atque hoc eſt, ſerpentem, ex præſcripto Chriſti, miſcere cum columba. *Matth.* 16. *v.* 16.

XI. Hæc prudentiæ cautela in candore eouſque ſeſe extendit, ut liceat ſubinde, vel indirecta reſponſione, vel ambiguis quidem, ſed tamen ſignificantibus, & uſitatis loquendi formulis interrogationes eludere; vel parte veritatis indicata, reliquum reticere, ad declinandam neceſſitatem indicandi eam veritatem, quæ & ſibi aliiſvè nocitura, & nulli ſit profutura. Ambiguitates illæ, quæ una tantum parte uſitatæ ſignificationis ſunt, altera planè inuſitatæ, (quales apud Anabaptiſtas, & Ieſuitas in uſu ſunt) nullo colore defendi poſſunt. Quo in genere peccabat ille, qui, cùm triginta dierum eſſent cum hoſte pactæ induciæ, noctu populabatur agros,

quòd

quòd dierum essent pactæ, non noctium, induciæ. *Cic. lib.1. Off.*

XII. Veritati in genere opponitur mendacitas, ut ita dicam, hoc est, studium mentiendi.

XIII. Mendacium est fallax significatio. Vel pleniùs, Mendacium est, cùm quis fallendi animo sciens volensque verbis aut vitâ profitetur, quod aliter se habere existimat. Duo enim ad mendacium necessaria sunt, voluntas dicendi falsum, & animus fallendi: ut autem falsum sit, quod dicitur, non est necessarium. Potest enim quis mentiri, qui dicit, quod verum est, si putet nempe se falsum dicere. In mendacio enim Ethica, non Logica falsitas requiritur.

XIV. Porrò aliud est mentiri, aliud mendacium dicere. Qui mentitur (inquit P. Nigidius apud Gellium) fallit quantum in se est; qui mendacium dicit, ipse fallitur. Vir probus præstare debet ne mentiatur, prudens, ne dicat mendacium. *lib. 11. cap. 11.*

XV. Mendacia sunt duorum generum: vel enim sola libidine mentiendi fiunt, vel intentione alicujus effecti ex mendacio secuturi. Atque hæc iterum distribuuntur in mendacia perniciosa, jocosa, & officiosa. Mendacium perniciosum dicitur, quod ad nocendum; jocosum, quod ad delectandum; officiosum, quod ad juvandũ vel se, vel alios

comparatum est. *Aug. lib. de Mend. cap. 14.*

XVI. Omne mendacium per se ac naturâ suâ malum est. Primò, quia est abusus vocum, quæ datæ sunt ad cogitationes nostras aliis significandas. Secundò, quia auditorem deducit in errorem: error autem mentis malum est, sicut veritas illius ornamentū. Tertiò, quia minuit dicentis ἀξιοπιστίαν. Hæc enim lucrifaciunt mendaces (inquiebat Aristoteles) ut ne tum quidem illis credatur, cùm vera dicunt. *Diog. Laërt. in vitâ Arist.* Quartò, quia lædit humanam societatem, in quâ, fide sublatâ, nihil potest esse firmum.

XVII. Ex quo certè colligitur, mendacia perniciosa, & illa, quæ solâ fiunt mentiendi libidine, viro bono fugienda esse, sive privatus is sit, sive in magistratu constitutus, utpote quæ per se mala sunt, & nihil in se boni continent, quo malum illud compensetur. Quid quòd mendacia perniciosa præter propriam rationem mali, detrimentum alicui adferunt, eoque nomine injusta sunt? Itaque hæc haud dubiè nono præcepto, aliisque S. Scripturæ locis prohibentur.

XVIII. Aliorum mendaciorum alia videtur esse ratio. Hæc enim aliquid in se boni continent, quia alicui prosunt, & nulli nocent: eoque nomine ad charitatem referenda videri possunt, ac proinde non esse peccata, inprimis mendacia officiosa. Imò

videri

videri posset, interdum peccatum esse, non mentiri; veluti cùm aliquis se, aut proximum suum mendacio potest à morte liberare, certò periturum, si non fuerit mentitus. Hæc speciosa sunt: attamen ab Augustini sententiâ non videtur recedendum, statuentis, omnia mendacia, etiam officiosissima, peccata esse, & nono præcepto, aliisque S. Scripturæ locis prohiberi. Nam quod per se malum est, non potest ulla effecti ratione fieri bonum. Non enim facienda sunt mala, ut eveniant bona. *Rom.3.vers.*8. Et licet generales sint sententiæ, quibus in sacris litteris mendacia prohibentur; nostrum tamen non est, exceptionem sine manifesto Scripturæ loco adhibere. Quare contendimus peccata officiosa esse mendacia, sed peccata tamen quæ levem habent culpam. Quod si officiosa mendacia peccata sint; tanto magis jocosa debent pro peccatis haberi, quanto majus bonum est prodesse, quàm delectare. His adde, quòd Scriptura condemnat omnem *μωρολογίαν*, id est, *stultiloquium. Ephes.5.v.*4. imò omne verbum ἀργὸν, id est, *otiosum. Matt.12. vers.36.* Multo magis mendacium jocosum: si nempe eo dicatur animo, ut ei auditor fidem habeat.

XIX. In mendaciorum censu habendæ non sunt fabulæ, apologi, parabolæ, hyperbolæ, ironiæ, & si quid præterea est Rheto-

rici apparatus. In his enim neque voluntas est dicendi falsum, neque animus fallendi. Imò ne falsitas quidem, sed figurata tantùm orationis significatio.

xx. Veritas, ut dictum est, consistit in æqualitate, & convenientia orationis & vitę cum mente & animi sententia: falsitas, in inæqualitate. Quare sequitur, veritatem esse simplicem, mendacium verò duplex: potest enim vel plus esse in oratione, quàm in re est, vel etiam minus. Veracitati ergo duo opponuntur vitia; in excessu, ἀλαζονεία, id est, *arrogantia*; in defectu, εἰρωνεία, id est, *dissimulatio. lib.2. Eth. cap.7.*

xxi. Arrogantes dicuntur qui simulant, sibi aut ea inesse bona, quæ non insunt, aut majora, quàm insunt. Iidem dicuntur adulatores, cùm aliis plus tribuunt, quàm revera habent. Omnis enim adulator mendax est. Sed de adulatione sequenti cap. Arrogantes sunt duorum generum: quidam se jactant μηδενὸς ἕνεκα, id est, *nullius gratiâ*; alii, honoris, vel lucri gratiâ. Qui nullius gratiâ se jactant, vanitate potiùs peccant, quàm malitiâ: mali tamen similes sunt; aliter enim mendacio non delectarentur. Qui se honoris aut lucri causa jactant, deteriores sunt. Non solùm enim mendacio, sed etiam ambitione peccant, aut intemperantiâ, imò etiam injustitiâ. iis enim muneri-

bus

bus sese ingerunt, quibus gerendis non sunt pares.

XXII. Εἴρωνες, id est, *dissimulatores*, dicuntur, qui, quæ in se laudabilia sunt, dissimulant, vel etiam nimium extenuant. Atque hi etiam duorum generum sunt: quidam enim magna dissimulant, & aliis incognita, ne videantur ἀλαζόνες: alii etiam minima quæque & apertissima, ut videantur modesti. Tales homines βαυκοπανοῦργοι, id est, *veteratores* vocantur. Atque hi superioribus multo deteriores sunt.

XXIII. Ex duobus hisce vitiis εἰρωνεία multo tolerabilior est, quàm arrogantia. Majorem enim habet cum veracitate convenientiam, minùs noxia est civili societati, & minùs incommoda conversationi.

XXIV. Arrogans, ut dictum est, peccat simulando, εἴρων dissimulando: ex quo tamen colligendum non est, omnem simulationem, & dissimulationem peccatum esse, sed eam tantùm, quæ cum mendacio conjuncta est; veluti si quis dicat se habere, quod non habet, aut non habere, quod habet. At si quis dicat, se minùs habere quàm habet, non peccat, quia minus in majore continetur: peccat tamen, si dicat se illud *minus tantùm* habere, & non etiam aliquid majus; jam enim mentitur. Præterea dissimulare dicitur, non is solùm, qui dicit se non habere,

quod habet; sed is etiam, qui non dicit se habere, quod habet: ille haud dubiè peccat; hic non peccat nisi tum fortè, cum veritas non est defugienda.

C A P. XX.

De Comitate & Vrbanitate.

§. 1.

Comitas Græcè dicitur *εὐπροσηγορία* & *φιλοπροσηγορία*, id est, *affabilitas*. Aristoteles nullum ei proprium nomen tribuit. Quoties enim de comitate agit, *φιλίαν* eam impropriè nominat: ut *lib.* 2. *Eth. cap.* 7. *& lib.* 4. *cap.* 6. & passim alibi. Idque vel quia amicitiæ perquàm similis est, vel quia amicitiam facillimè conciliat. Difficile enim dictu est, inquit Cicero, quantopere conciliet homines comitas, affabilitasque sermonis. *lib.* 2. *Offic.* Discrimen quod inter comitatem & amicitiam intercedit, in hisce positum est. Primò, amicitia cum amore conjuncta est, comitas *ἄνευ πάθους ἐστὶ, καὶ τοῦ στέργειν οἷς ὁμιλεῖ.* Id est, *caret amoris affectu in eos, quibuscum conversatur.* Secundò, amicitia tantùm inter notos contrahitur; comitas *ὁμοίως πρὸς ἀγνῶτας καὶ γνωρίμους, καὶ συνήθεις, καὶ ἀσυνήθεις*, id est, *æquè erga notos atque ignotos, æquè etiam*

etiam erga eos quorum familiaritate utimur, atq; erga eos, quorum familiaritate non utimur, exerceri solet. Tertiò, amicitia non distinguit personas, comitas distinguit. Οὐ γὰρ ὁμοίως προσήκει συνήθων καὶ ὀθνείων φροντίζειν. Id est, *non convenit, eandem habere rationem alienorum, atque eorum qui nobis familiaritate conjuncti sunt. lib. 4. Eth. cap. 6.*

II. Comitas est virtus mediocritatem servans in voluptate aliis in civili conversatione exhibendâ.

III. Objectum comitatis sunt sermo, gestus, actiones, atque omne illud, quo alios in civili conversatione solemus delectare, vel etiam offendere, aut molestiam creare.

IV. Officium comitatis est, in omni hominum congressu στοχάζεσθαι τοῦ μὴ λυπεῖν ἢ συνηδύνειν. Id est, *hunc habere sibi propositum scopum, ne quem offendat, aut potiùs, ut delectet. lib. 4. Eth. cap. 6.*

V. Atque hâc in re duo viro comi observanda sunt: alterum ut omnia referat πρὸς τὸ καλὸν, καὶ τὸ συμφέρον, id est, *ad honestatem & utilitatem*: alterum, ut unicuique tribuat τὸ πρέπον, id est, *quod decens atque decorum est. lib. 4. Eth. cap. 6.*

VI. Quare αἱρεῖται μὲν καθ' αὑτὸ τὸ συνηδύνειν, καὶ τὸ λυπεῖν εὐλαβεῖται· τοῖς δὲ ἀποβαίνουσιν, ἐὰν ᾖ μείζω, συνέπεται· λέγω δὲ τῷ συμφέροντι. Id est, *delectationem per se sequitur, atque*

eligit, offensionem contrà vitat; caterùm ad ea, quæ sunt eventura, ad honestatem, inquam, & ad utilitatem, si majora sint, accommodat. Etenim τῶν ἡδονῶν δ' ὅσαις αὐτῷ ἐστι μὴ καλὸν ἢ βλαβερὸν συνηδύνειν, δυσχερανεῖ, καὶ προαιρήσεται λυπεῖν. κἂν τῷ ποιοῦντι δὲ ἀσχημοσύνην φέρῃ, καὶ ταύτην μὴ μικρὰν ἢ βλάβην, ἡ δὲ ἐναντίωσις μικρὰν λύπην, οὐκ ἀποδέξεται, ἀλλὰ δυσχερανεῖ. Id est, *si quando sine turpitudine, aut damno suo alios oblectare non potest, ejusmodi obsecundationem improbabit, multoq; malit offendere. Quòd si quid erit, quod ei, qui faciat, magnum dedecus, aut damnum adferat, & adversario parùm ea molesta futura sit, non probabit illud factum, sed molestè feret, & reprehendet.* Quæ in re prudentes medicos imitatur. Vt enim illi modicum dolorem ægris valetudinis restituendæ causâ infligũt: ita hic ἡδονῆς ἕνεκα τῆς εἰς αὖθις μεγάλης, μικρὰ λυπήσει, id est, *magna in posterum voluptatis causâ leviter offendet. lib.4. Eth. cap.6.*

VII. Vt servet τὸ πρέπον, διαφερόντως ὁμιλεῖ, τοῖς ἐν ἀξιώμασι, καὶ τοῖς τυχοῦσι, καὶ μᾶλλον ἢ ἧττον γνωρίμοις, id est, *aliter communicat cum iis, qui in aliquâ dignitate constituti sunt, aliter cum vulgo; aliter cum notioribus, aliter cum minùs notis. l.4. Eth. c.6.* Cum superioribus communicat modestè, & reverenter; cum æqualibus, amicè, & liberè: cũ inferioribus blandè & graviter: ubiq; vitat levitatem.

VIII. Co-

VIII. Comitati in excessu opponitur ἀρεσκεία, id est, *nimium aliis placendi studium*; in defectu, δυσκολία, id est, *morositas*.

IX. Ἄρεσκοι dicuntur, qui, ut aliis placeant, nec gravitatem suam tuentur, nec curant honestatem, neque decorum: omnia aliorum facta, dictaque probant, aut probare sese simulant, & sua aliis probare quovis modo nituntur. Horum alii nihil aliud spectant, quàm ut aliis grati acceptique sint, alii quæstum etiam atque emolumentum: hi κόλακες dicuntur, Latinè *adulatores. lib. 4. Eth. cap. 6.*

X. Morosi dicuntur, qui vel ab hominum conversatione abhorrent, vel si fortè cum hominibus congrediuntur, ne in honestis quidem rebus verborum, aut vultus hilaritate aliis placere student; quin contra aliorum facta, dictaque vel improbant, vel etiam reprehendunt; & quod caput rei est, aculeata quadam loquendi libertate omnibus sese reddunt exosos & infestos.

XI. Vtrumque hoc vitium magnum est, & malum; alterum, quia noxium, alterum quia molestum est, & parum idoneum ad conversationem civium. Deterior tamen est assentatio, & tanto magis fugienda, quanto lædit occultiùs, nocentiúsque.

XII. Vrbanitas, Græcis εὐτραπελία, est virtus servans mediocritatem in ludis & jocis.

XIII. Objectum urbanitatis sunt ludi & joci:

joci: officium, modum servare, tum in ludis spectandis atque exercendis, tum in jocis dicendis, atque audiendis. Nam etsi in ludis atque jocis facilis sit in excessum lapsus: potest tamen in defectu quoque peccari, etiam à viro gravi & cordato. Ex quo sequitur, aliqua virtute opus esse, quæ in ludendo & jocando modum præscribat, ne in excessu aut defectu peccetur. Omnis enim nostra vita εἰς ἄνεσιν καὶ σπουδὴν διῄρηται, id est, *in remissionem & occupationem divisa est.* Homo enim seriis rebus occupatus sensim fatigatur; quiete reficitur. ἡ γὰρ ἀνάπαυσις, τῶν πόνων ἄρτυμά ἐστι. Id est, *requies enim laboris condimentum est.* *Plut. lib. de puer. educ.* In quiete solent homines ludis & jocis vacare, quo magis animum reficiant. Ipsa enim cessatio per se non nisi ignavis hominibus grata est: seduli, tædium cessationis ludis & jocis diluunt. Neque verò putandum est omnes ludos atque jocos sacris literis prohiberi. Quin contra, quia ludorum & jocorum mentionem sæpe faciunt, & ludentium & jocantium exempla commemorant, idque sine ulla reprehensione, colligi posse videtur, aliquam ludendi & jocandi rationem nobis indulgeri. Videantur loca, Gen. 26. 8. lib. 1. Sam. 18. 6. & lib. 2. c. 6. lib. 1. Reg. 18. 27. l. 1. Par. 13. 8. Ierem. 31. 4. Zach. 8. 5. Nec obstat, quòd Apostolus εὐτραπελίαν damnet, Eph. 5. 4. Eo enim loco

εὐτρα-

εὐτραπελίας nomine non omnis ludorum & jocorum usus, sed nimia licentia damnatur, quæ tum temporis inter Ephesios vigebat.

XIV. Vt autem distinctè hujus virtutis natura intelligatur, prius de ludis, deinde de jocis dicemus. Ludorum tria sunt genera suis finibus distincta. Nam cùm omnis ludus ad oblectationem referatur, quidam solo aspectu, aut auditu oblectant, ut spectacula & acroamata, quò etiam referri potest Musica. Alii oblectant spe victoriæ, aut potiùs spe honoris aut lucri, quæ victor tanquam præmia victoriæ consequi solet. Atque hi rursus sunt triplices; alii enim victoriam habent in solo casu positam; ut alea: alii in sola industria aut peritia ludendi; ut ludus pilæ, latrunculorum, &c. Alii partim in casu, partim in industria, ut lusus chartarum, & quem nos *verkeeren* vocamus. Postremum genus ludorum est, qui solo opere, atque exercitio delectant, ita ut in iis nulla victoria consideretur; ut, saltare, currere, &c.

XV. Spectacula & acroamata non videntur esse damnanda, si nihil habeant obscœnitatis aut impiæ vanitatis, nihil inhumanæ feritatis, nihil deniq; aculeatæ libertatis. Quibus cautionibus rejicimus primùm omnes actiones scenicas, in quibus multa impia, multa obscœna, pleraque vana, auribus oculisve objiciuntur: Deinde spectacula gladiatorum,

torum, in quibus aut homines cum beſtiis, aut homines cum hominibus, ad mortem uſque depugnare ſolebant, tantùm ad ſpectatores oblectandos: Poſtremò morem veteris comœdiæ, in qua Poëtæ non improbos tantùm, ſed optimos non rarò,

Multa cum libertate notabant.

veluti cùm Ariſtophanes in Nubibus acerbiſſimè traducit optimum Philoſophorum Socratem. Hæc, inquam, omnia damnamus, non quia urbanitati, ſed quia pietati, temperantiæ, comitati aliiſve virtutibus contraria ſunt: ſed ſi iſta quæ dixi, abſint à ſpectaculis, veluti ſi quis tragœdiam Sophoclis aut Senecæ, aut comœdiam Terentii aut Plauti agat, aut agi ſpectet, non putem peccaturum.

XVI. Non damnaverim etiam ludos, quibus corpus animuſve exercetur, ſive certamina ſint, in quibus victoria proponitur, non in caſu ſed in peritia; ſive mera exercitia; modo non ſint periculoſa, ut haſtiludia, torneamenta, &c. Sed quid ſi in certaminibus ludicris, victoriæ præmium ſpectetur, an tum luſus non ſit illicitus? Si præmium victoriæ ſit honor, vel etiam ſi lucrum ex publico proponatur, non vitiatur ludus: ſed tum vitiatur, ſi in pretium luditur, hoc eſt, ſi ipſe victus tenetur victori pretium pendere, & quidem tantum, ut magis quiſque lucrum ſpectet, quam victoriam aut ludendi exercitium.

tium. Nam quia modus acquirẽdi per ludum videtur æquitati repugnare, ad avaritiam pertinet, lucri spe ludis indulgere. Si tamen aliquod lucellum victori proponatur, tanquam præmium, idque tam exiguum ut nec victus doleat amissum, nec victor gaudeat acquisitum, non videtur id planè damnandum. Hac enim ratione nihil aliud efficitur, quàm ut ludentes attentiores sint, ideoque animus atque corpus melius exerceatur.

XVII. Ludus aleæ, ceterique ludi, qui in solo casu consistunt, planè sunt improbandi; idque non solùm cùm in pretium luditur, quod semper apud cordatos turpe judicatum fuit, & jure civili prohibitum, *ff. & C. de Aleatoribus*; sed etiam cum nullum pretium in lusum deponitur. Alea enim neque ludentes exercet, neq; justam habet causam delectationis. Neq; enim sensus voluptatem capiunt ex istâ actione; neque victoria delectare debet cordatum, quam solus casus dedit.

XVIII. Atque hæc de ludis: jocandi genus duplex est, alterum illiberale, alterum liberale. Illiberale jocandi genus dicitur, quod vel impium aut profanũ est, vel obscœnum, vel contumeliosum, vel imperitũ. Liberale in quo nihil impietatis aut profanitatis, nihil obscœnitatis, nihil contumeliæ: quodque eruditionem aliquam conjunctam habet, atque elegantiam. ut sunt ἀποφθέγματα, hoc

est,

est, *facetè aut acutè dicta*, historiæ jucundæ, & id genus alia. Hoc unum jocandi genus adhibendum: prius illud studiosè vitandum.

XIX. Præterea diligens in ludis atque jocis, circumstantiarum, & imprimis loci & temporis habenda est ratio, atque insuper servandum decorum. Est enim φορτικώτατον tum jocari, atque ludere, cùm aut sacra peraguntur, aut luctui indulgetur, aut de rebus gravioribus seriò deliberatur, atq; ut verbo dicam, cùm tempus locusq; seria requirunt. Ut decorum servetur, habenda est ratio personarum. Neque enim quilibet joci atq; ludi quoslibet decent: neque apud quoslibet. Alii enim decent senes, alii juvenes; alii privatos, alii magistratum; alii viros, alii mulieres. Præterea, aliter inter familiares jocandum est, aliter inter ignotos: aliter cũ æqualibus, aliter cum superioribus & magnatibus. Quæ omnia discrimina prudenter debent discerni.

XX. Jam in audiendis etiam jocis discrimen prudenter adhibendum est. Alii enim probandi sunt, alii ferendi, alii denique reprehendendi. Probandi sunt joci liberales, tempestivi, & decori: ferendi, imperiti & inficeti, intempestivi, indecori; item illi, qui aliquid habent mordacitatis: joci impii, profani, obscœni, petulantes, contumeliosi, reprehendendi sunt.

XXI. Urbanitati in excessu opponitur

βωμο-

βωμολοχία, id est, *scurrilitas*; in defectu, ἀγροικία, id est, *rusticitas*.

XXII. Scurræ quidem dicuntur omnes, qui in ludis atq; jocis non adhibent modum, nullamque rationem habent decori aut circumstantiarum;sed illi præcipuè,qui ex quovis illiberali jocandi genere risum captant, nullisque parcunt, ne sibi quidem ipsis.

XXIII. Scurrarum duo sunt genera: alii enim nihil aliud spectant, quam ut delectent, & risum moveant; alii hoc vitæ genere sibi victum quærunt. Atque hi parasiti dicuntur, genus hominum, supra quàm dici potest, servile. Horum mores in comœdiis graphicè describuntur.

XXIV. Rustici & agrestes hoc loco dicuntur, homines ab omni ludorum & jocorum genere alieni, ut qui nec ipsi jocari, neque aliorum ludos aut jocos perferre possunt.

CAP. XXI.

De Iustitia universali, & jure.

§. I.

Atque hactenus de virtutibus moralibus, quæ nos dirigunt in ordine ad nos ipsos: sequitur justitia, quæ nos dirigit in ordine ad alios. Iustitia est ἕξις ἀφ' ἧς πρακτικοὶ τῶν δικαίων εἰσί, καὶ

καὶ ἀφ' ἧς δικαιοπραγοῦσι, καὶ βούλονται τὰ δίκαια. id eſt, *habitus, quo homines propenſi ſunt ad res iuſtas gerendas, quaque res iuſtas gerunt, & volunt. lib. 5. Eth. cap. 1.* Ab hac definitione non differt illa, quam tradunt I. C[ti] *ff. de I. & iure l.* 10. Iuſtitia eſt conſtans & perpetua voluntas ſuum cuique tribuendi. Nam *ſuum cuique tribuere*, idem eſt I. C[tis], quod eſt δικαιοπραγεῖν apud Ariſtotelem; & *conſtans & perpetua voluntas* apud illos eſt, quod apud hunc *habitus*. Eſt autem habitus remotum iuſtitiæ genus: pro quo vellem vocem *virtutis* poſuiſſet, quæ proximum iuſtitiæ genus denotat.

11. Iuſtitia eſt ceterarum virtutum uſus erga alios. Πολλοὶ γὰρ ἐν μὲν τοῖς οἰκείοις τῇ ἀρετῇ δύνανται χρῆσθαι· ἐν δὲ τοῖς πρὸς ἕτερον ἀδυνατοῦσι. Id eſt, *plerique enim in ſuis quidem rebus virtute uti poſſunt, in iis autem, quas habent cum alio, non poſſunt.* At qui iuſtitia præditus eſt, non ſolum erga ſe ipſum, ſed etiam erga alios poteſt virtutem colere. *lib. 5. Eth. cap. 1.* Iuſtitia enim foras ſpectat, (ut ait Cicero) totamque ſe ad alienas utilitates porrigit, atque explicat. *lib. 2. de leg.* Qua de cauſa videtur eſſe ἀγαθὸν ἀλλότριον, id eſt, *bonum alienum.* Ceterarum enim virtutum operationes habent τὸ εὖ in ſola εὐταξίᾳ affectuum, & circumſtantiis ipſi operanti convenientibus, & decoris; operationes iuſtitiæ non

non in his solum rebus perfectionem suam habent, sed etiam in æqualitate quadam inter damnum & lucrum aliorum. Verbi gratiâ, si quis τοῦ κερδαίνειν ἕνεκα μοιχεύοι καὶ προσλαμβάνοι, id est, *quæstus gratiâ adulterium committat, indeque mercedem ferat*, injustus potius est, quàm intemperans: quia illius actionis ἀταξία est in ordine ad alium: si vero committat adulterium προστιθεὶς, καὶ ζημιούμενος δι' ἐπιθυμίαν, id est, *dans aliquid de suo, jacturamque rei suæ faciens, idque libidine concitatus*, intemperans quidem erit, at non injustus speciali modo; sed tantùm modo generali, quatenus scilicet intemperantia sub universali injustitiâ continetur: idque quia ἀταξία est in ordine ad ipsum operantem. *lib.5. Eth. cap.2.*

III. Iustitia est virtus pulcherrima, perfectissima, & optima. Vt enim nequissimus mortalium est ὁ πρὸς αὑτὸν, καὶ πρὸς τοὺς φίλους χρώμενος τῇ μοχθηρίᾳ, id est, *qui improbitate adversus se ipsum utitur, & adversus amicos:* ita optimus est, οὐχ' ὁ πρὸς αὑτὸν χρώμενος τῇ ἀρετῇ, ἀλλ' ὁ πρὸς ἕτερον· τοῦτο γὰρ ἔργον. id est, *non qui erga se, sed qui erga alios virtutem colit: hoc enim opus, hic labor est. lib. 5. Eth. cap.1.*

IV. Iustitia est ἐκ τῶν πολλαχῶς λεγομένων. Id est, *ex eorum numero, quæ multis modis dicuntur*. Etsi autem hæc homonymia obscurior

ſcurior ſit, propter ſignificationum affinitatem; deprehendi tamen poteſt ex homonymia injuſtitiæ. Nam ſi unum contrariorum eſt ambiguum, etiam alterum eſt ambiguum. *lib. 1. Top. cap. 15.* Injuſtus enim dicitur, καὶ ὁ παράνομος, ἢ ὁ πλεονέκτης, ἢ ἄνισος. Id eſt, *& is qui legem violat, & qui ſibi plus vendicat quàm par eſt, quique inæqualis eſt.* Quare juſtus dicetur, ἢ ὁ νόμιμος, καὶ ὁ ἴσος, id eſt, *& qui leges ſervat, & qui æqualis eſt*: & Juſtitia tum ἐννομίαν, tum æqualitatem denotabit. *lib. 5. Eth. cap. 1.*

v. Juſtitia, quæ denotat ἐννομίαν, vocatur juſtitia univerſalis: quæ denotat æqualitatem, vocatur particularis. Hujus diviſionis hæc eſt ratio. Juſtitia, ut dictum eſt, ordinat homines ad ſe invicem, & dirigit eorum actiones ad bonum alienum. Quare, cùm homo vel cum totâ Rep. comparari poſſit, ut pars cum toto; vel cum quolibet privato, ut pars cum parte; cumque utrobique ſint certa quædam officia ſervanda; omnino duæ ſpecies juſtitiæ ſtatuendæ ſunt; quarum una dirigat humanas actiones ad commune bonum & utilitatem totius Reip. altera ad bonum & utilitatem ſingulorum: illa univerſalis, hæc particularis juſtitia vocari ſolet.

vi. Juſtitia univerſalis eſt virtus obedientiam omnibus legibus ad publicæ ſocietatis conſervationem præſtandi. Hinc colligit Ari-

Aristoteles πάντα τὰ νόμιμα εἶναί πως δίκαια, id est, *omnia quæ legibus consentanea sunt, esse aliquo modo justa.* Dicit *aliquo modo*, quia fieri potest, ut lex turpia imperet: subjicit ergo, illa demum esse justa, quæ definita sunt ὑπὸ τῆς νομοθετικῆς, quod tantundem est ac si diceret, *ab iis, qui legum ferendarum periti sunt. lib. 5. Eth. cap. 1.*

VII. Justitia enim universalis nihil aliud est, quàm ὅλη ἀρετή, id est, *universa virtus* moralis: quia, quemadmodum in proverbio est:

Ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶσ᾽ ἀρετή ᾽στι.

Iustitia una alias virtutes continet omnes.

Unus enim idemque habitus est: qui tamen, quia τὸ εἶναι, hoc est, *modus existentiæ*, non est idem, ἡ μὲν πρὸς ἕτερον, δικαιοσύνη· ἡ δὲ τοιάδε ἕξις, ἁπλῶς ἀρετή. id est, *quatenus ad alium refertur, justitia: quatenus talis quidam habitus est, absolute virtus*, nuncupari solet. *lib. 5. Eth. c. 1.* Etenim lex ἀγορεύει περὶ ἁπάντων, id est, *de omnibus rebus loquitur. lib. 5. Eth. cap. 1.* καὶ καθ᾽ ἑκάστην ἀρετὴν προστάττει ζῆν, καὶ καθ᾽ ἑκάστην μοχθηρίαν κωλύει. Id est, *jubet unicuique virtuti convenienter vivere, vetatque vivere secundùm unumquodque vitium. lib. 5. Eth. cap. 2.* Quare cùm justitia pareat omnibus legibus, necesse est, cæteris virtutibus præditum esse, qui præditus est universali justitiâ; & vice versâ, præditum

esse

esse justitia universali, qui ceteris virtutibus præditus est, si eas referat ad communem utilitatem Reip.

VIII. Causa universalis justitiæ sunt τῶν νομίμων ὅσα νενομοθέτηται περὶ παιδείας, τῆς πρὸς τὸ κοινόν. id est, *ea omnia legum præcepta, quibus disciplina civium continetur, quæ Rempublicam spectat & ad communem utilitatem dirigitur. lib. 5. Eth. cap. 2.* Duplex enim est civium institutio, altera publica, altera privata. Institutio publica est, quâ cives inde à pueris assuefiunt formæ & legibus Reip. in qua nati sunt, aut in qua degunt: privata, qua cives imbuuntur bonis moribus, qui in omni Repub. debent obtinere. Et sicuti institutio privata facit bonos viros; ita publica facit bonos cives, eaque causa est universalis justitiæ, & fundamentum civitatis. Nam in animis civium generat talem ac tantum amorem patriarum legum, ut suas quisque optimas esse putet, neque eas ullo modo mutare velit.

IX. Iustitia universalis in omnibus quidem hominibus est necessaria; sed imprimis requiritur in principe, aut in supremo magistratu: idque non solùm quia illius curæ Resp. peculiari quadam ratione commissa est: sed etiam, quia, qui in magistratu constituti sunt, & legibus soluti, saltem eatenus, ut pœnâ coërceri non possint, majorem habent

oppor-

opportunitatem, & licentiam peccandi. Multos enim videas, quos judices, quam diu privati sunt, esse quantivis pretii; qui, ubi ad principatum, aut supremum magistratum evecti sunt, omne genus nequitiæ apertè profitentur: ut verissimum sit illud, sive Biantis, sive Solonis, ἀρχὴ τὸν ἄνδρα δείξει. Id est, *magistratus virum demonstrabit. lib.* 5. *Eth. cap.* 5.

x. Vt hæc magistratus licentia coërceatur, non est imperium homini, sed rationi permittendum. *lib.* 5. *Eth. c.* 6. magistratusque debet non secundùm voluntatem suam, sed secundùm legem imperare. Magistratus enim, qualiscumque tandem sit, affectibus obnoxius est, quia homo est: ideoque corruptibilis ab intuitu personarum. At lex semper sibi similis est, & ad omnia immobilis, quibus homines solent moveri ad προσωποληψίαν, id est, *acceptionem personarum.* Itaque videtur Deum Reipub. præficere velle, qui jubet imperare leges; qui verò hominem præesse jubet, προστίθησι τὸ θηρίον, id est, *feram adjungit.* Nam cupiditas revera fera est, & iracundia magistratus, & optimum quemque depravat. *lib.* 3. *Polit. cap.* 16. Ex quo sequitur, interitum paratum esse illi civitati, ἐν ᾗ ἀρχόμενος αὖ ᾖ καὶ ἄκυρος ὁ νόμος, id est, *in qua lex autoritate sua destituta subest imperio magistratus:* contrà incolumem

mem ſervari eam, omnibuſque bonis abundare quæ Deus civitatibus largiri ſolet, in qua magiſtratus legibus ſubjicitur. *Plato lib. 4. de leg.* Legitimus ergo magiſtratus eſt φύλαξ τοῦ δικαίου, id eſt, *cuſtos juris.* οὐ γὰρ νέμει πλέον τοῦ ἁπλῶς ἀγαθοῦ αὑτῷ, εἰ μὴ πρὸς ἀνάλογόν ἐστι. Id eſt, *non plus ſibi tribuit eorum, quæ abſolutè bona ſunt, quàm aliis, niſi illud ei ex proportione debeatur. lib. 5. Eth. cap. 6.* Addo, neque minus mali. Et ob hanc rem debetur illi τιμὴ καὶ γέρας, id eſt, *honor & decus.* Ὅσοις δὲ μὴ ἱκανὰ ταῦτα, οὗτοι γίνονται τύραννοι. Id eſt, *qui hiſce rebus non ſunt contenti, ii fiunt tyranni. lib. 5. Eth. cap. 6.*

XI. Objectum univerſalis juſtitiæ, aut potiùs effectum, eſt τὸ δίκαιον, id eſt, *jus*, ſive id quod juſtum eſt. Ius (non à juſtitia, ſed à jubendo dictum) propriè dicitur naturæ, populi, ejuſve qui vicem gerit populi, juſſum. Impropriè ſumitur, primò, per metonymiam ſubjecti pro eo, quod juri propriè dicto, ſive legibus conveniens atque conſentaneum eſt: Secundò, per metonymiam adjuncti, vel pro juris ſcientia; veluti, cùm jus à Celſo definitur, ars boni & æqui: vel pro loco, in quo jus dicitur; veluti cùm dicimus, aliquem in jus vocare: tertiò, per metonymiam cauſæ, pro poteſtate jure conceſſa; ut in definitione itineris, actus, viæ, aquæ-ductus; ubi dicitur, iter eſt actus eundi, ambulandi homini;

actus

actus est jus agendi vel jumentum vel vehiculum, &c. *ff. de serv. præd. rust. leg.* 1. Hoc loco jus sumitur pro eo quod juri propriè dicto consentaneum est: quod si spectetur ut præstandum, est objectum; si ut præstitum, est effectum justitiæ.

XII. Jus dividitur in politicum & œconomicum: quorum illud simpliciter; hoc, secundùm quandam similitudinem, jus appellatur. Jus politicum dicitur quod obtinet ἐπὶ κοινωνῶν βίου, πρὸς τὸ εἶναι αὐτάρκειαν, ἐλευθέρων καὶ ἴσων, ἢ κατ᾽ ἀναλογίαν, ἢ κατ᾽ ἀριθμόν. id est, *inter homines liberos, numero, aut proportione æquales, vitaque communione junctos, ut iis omnia suppetant, quæ ad vitam sunt necessaria. lib.* 5. *Eth. c.*6. Hoc est, ut verbo dicam, inter cives atque membra ejusdem civitatis.

XIII. Jus politicum dividitur in jus naturale & legitimum. Jus naturale dicitur, quod ubique & semper eandem vim obtinet, idque natura sua, καὶ μὴ τῷ δοκεῖν ἢ μή, id est, *non quia ita decretum vel non decretum est.* Jus legitimum vocatur ὃ ἐξ ἀρχῆς μὲν οὐδὲν διαφέρει, οὕτως ἢ ἄλλως· ὅταν δὲ θῶνται, διαφέρει. Id est, *quod ab initio, hoc an illo modo fiat, nihil refert; cùm verò constitutum est, tum refert.* Jam vero jus naturale apud omnes idem atque immutabile dicitur, non quia ab omnibus & semper præstari solet, sed quia omnes homines semper & ubique obligat ad illud

præstandum. Hujus rei causa est quod recta ratio, quæ norma naturalis juris est, una sit ubique, & semper eadem, sicuti ubique una & semper eadem est humana natura. At jus legitimum nec idem est apud omnes, & sæpe, vel tacito populi consensu, vel lata contraria lege, mutatur. Ejus enim norma est salus Reip. & publica utilitas civium: quæ non semper & ubique una eademque reperitur, quia non est una semper & ubique eadem forma Reip.

XIV. Iurisconsulti dividunt jus in commune & proprium. Ius proprium appellant jus civile. Ius commune rursus subdividunt in jus naturale & jus gentium. Ita ut jus omnino tripertitum illis sit. Collectum enim est vel ex præceptis naturalibus, vel ex præceptis gentium, vel ex præceptis civilibus. Ius naturale est, inquiunt, quod natura omnia animantia docuit. Hinc descendit maris atque fœminæ conjunctio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio, eorundemque educatio. Ius gentium esse dicunt, quod naturalis ratio inter omnes homines constituit, sive, quo omnes gentes communiter utuntur. Ideoque à naturali jure recedit, quia illud omnibus animalibus; hoc, solis hominibus inter se commune est. Ex hoc jure, introducta sunt bella, discretæ gentes, regna condita, dominia distincta, commercia,

mercia, &c. Jus civile sive proprium, quod quisq; populus sibi constituit. Et quanquam unaquæque Resp. habeat jus suum, quia tamen jus Romanum multis in locis & Rebuspub. Europæ receptum est, factum est, ut jus Romanum κατ' ἐξοχὴν jus civile nuncupetur. Atque hoc rursus vel scriptum est, ut lex, plebiscitum, senatusconsultum, placita principum, edicta prætorum, responsa prudentum: vel non scriptum sed usu, & consensu utentium, comprobatum. *ff. de Iust. & Iure.* Hæc J. C[ti]. Sed non videntur satis accuratè jus naturale definivisse. Nam jus naturale nullo modo competit brutis animantibus. Jus enim & injuria non habent locum, ubi locum non habet lex. Leges poni nequeunt brutis animantibus. Itaque statuendum est, tam jus naturale, quam gentium solis hominibus convenire, sed hoc interesse, quod jus gentium in iis rebus sit positum, quæ ad solos homines spectant; jus naturale in iis, quæ etiam in bruta cadunt, tametsi in brutis non habeant rationem juris. Itaque jus naturale & jus gentium idem sunt ratione formæ (eandem enim habent normam, nempe naturalem rationem, quæ in omnibus hominibus est eadem ut ante dixi) sed differunt materiâ. Nam jus naturale positum est in iis rebus, quæ homini communes sunt cum bestiis, (quas tamē homines faciunt vi ratio-

nis naturalis, quam diximus esse formam juris; bestiæ, cæco quodam instinctu, & à juris naturâ alieno,) jus gentium in rebus homini propriis. Jus civile, materiâ convenit cum jure gentium (utrumq; enim versatur circa res homini proprias) sed ab eo formâ differt. Nam forma juris gentium est convenientia cum ratione naturali ; forma juris civilis, convenientia cum ratione civili, quæ est ipsa salus Reipub. A jure naturali jus civile & materiâ differt & formâ.

xv. Juris legitimi adjunctum est ἐπιείκεια, id est, *æquitas*. Æquitas est ἐπανόρθωμα νόμου ᾗ ἐλλείπει διὰ τὸ καθόλου: id est, *correctio legis, quà aliquid ei deest, propterea, quia generaliter loquitur. lib. 5. Eth. cap. 10.* Jura enim constituuntur in iis, quæ ἐπὶ τὸ πλεῖστον, non quæ ἐκ παραλόγου accidunt ; neque in iis quæ fortè uno aliquo casu accidere possunt. *ff. de leg. l. 3.* Itaque lex corrigi dicitur ; primò, cum quis universalem sententiam ad casus non expressos secundum rationem utilitatis & finem legislatoris accommodat. Nam etsi non possint omnes articuli sigillatim legibus comprehendi; attamen, cum in aliquâ causâ sententia earum manifesta est, bona occasio est, cætera, quæ tendunt ad eandem utilitatem, vel interpretatione, vel jurisdictione supplendi. *ff. de leg. l. 12. & 13.* Secundò dicitur lex emendari, cum quis eam beni-

benignè interpretatur, ejusque mentem potiùs, quàm verba respicit. Nam scire leges, non est earum verba, sed vim ac potestatem tenere. Itaque sicuti contra legem, qui facit, quod lex prohibet; ita in fraudem legis facit, qui salvis legis verbis, sententiam ejus circumvenit. *ff de leg l.17. & 29.* Itaque finis legis respiciendus est, atque id, ὃ κἂν ὁ νομοθέτης οὕτως ἂν εἴποι, ἐκεῖ παρὼν, καὶ εἰ ᾔδει, ἐνομοθέτησεν ἄν. Id est, *quod etiam legislator, si illic adesset, eloqueretur, & si scivisset, lege cavisset.* Nec tamen ob hunc defectum culpandus est legislator. Τὸ γὰρ ἁμάρτημα οὐκ ἐν τῷ νόμῳ, οὐδ᾽ ἐν τῷ νομοθέτῃ, ἀλλ᾽ ἐν τῇ φύσει τοῦ πράγματός ἐστιν. αὐτόθεν γὰρ ἡ τῶν πρακτῶν ὕλη τοιαύτη ἐστίν. id est, *Nam culpa non in lege, neque in legislatore, sed in ipsâ rei naturâ est. Iam enim talis est rerum agendarum materia. lib.5. Eth.cap.10.*

XVI. Æquitati opponitur: Primò, Sycophantia, hoc est, malitiosa legis interpretatio, (J.C^ti calumniam vocant) quâ verba legis in sensum detorquentur alienum à mente legislatoris. Secundò, τὸ ἀκριβοδίκαιον, quasi dicas, exactum & strictum jus. Dicitur autem strictum jus, cùm leges severè retinentur, circumstantiis loci, temporis, aut personarum, ipsaque legislatoris mente mitigationem requirentibus. Atque hoc sensu verum est illud; Summum jus est summa injuria.

XVII. Jus œconomicum est, quod colitur inter ejusdem familiæ membra: estque vel δεσποτικὸν, id est, *herile*, quod est inter dominum & servum; vel πατρικὸν, id est, *paternum*, quod est inter patrem & liberos; vel γαμικὸν, id est, *nuptiale*, quod est inter conjuges. *lib. 5. Eth. cap. 6.*

XVIII. Jus œconomicum non est simpliciter jus, sed jus κατὰ μεταφορὰν καὶ καθ' ὁμοιότητα, id est, *translatione verbi ac similitudine quâdam.* Nam quia filius pars quædam patris est, ἕως ἂν ᾖ πηλίκος, καὶ μὴ χωρισθῇ, id est, *usque dum adoleverit, & à patre sejunctus non fuerit*; & servus est domini κτῆμα, id est, *possessio*, non potest esse locus injuriæ propriè dictæ inter patrem & liberos, dominum & servos. Non enim multo magis fieri potest, ut quis sua, quàm ut se ipsum injuriâ afficiat. Nam ubi non est lex, ibi non est injuria: atqui inter patrem & liberos, dominum & servos, non intercedit lex; quia inter eos non est ἰσότης τοῦ ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι, id est, *imperandi & parendi æqualitas.* Cùm autem major sit æqualitas inter maritum & uxorē, major etiam inter eos est juris communitas; non tamen tanta, quanta est inter cives. *lib. 5. Eth. cap. 6.* Atque hæc quidem omnia intelligenda sunt de iis rebus, quæ familiam spectant, quarum omnium dominus est paterfamilias. In quibus tamen hactenus inju-

riæ

riæ locus eſt, quatenus Reip. intereſt certis legibus familias adminiſtrari, & unumquemque ſuis rebus non abuti.

XIX. Iuſtitiæ univerſali opponitur univerſalis injuſtitia, quæ nihil aliud eſt, quàm vitium, quo non præſtatur obedientia legibus, & humana ſocietas turbatur.

XX. Vniverſalis injuſtitia ita ſe habet ad cætera vitia, ut univerſalis juſtitia ſe habet ad cæteras virtutes: quare ſicut hæc idem eſt, quod univerſa virtus, cæteraſque virtutes ſuo ambitu complectitur; ita illa idem eſt quod ὅλη κακία, id eſt, *univerſum vitium*, quod cætera omnia vitia ſub ſe continet. *lib. 5. Eth. cap.* 1.

XXI. Vt ſe habet jus ad juſtitiam, ita ſe habet injuria ad injuſtitiam: erit ergo injuria objectum, aut potiùs effectum injuſtitiæ univerſalis, ſicut jus eſt effectum juſtitiæ univerſalis. Injuria eſt damnum, quod invito à volente immeritò infertur. Sunt enim tria genera damnorum, quæ aliis in civili ſocietate inferuntur. Nam quando quis alteri nocet neſcius & παραλόγως, dicitur ἀτύχημα, id eſt, *infortunium*: quando neſcius nocet, & non παραλόγως quidem, ſed tamen ſine malitia, & animo nocendi, dicitur ἁμάρτημα, id eſt, *erratum:* quando nocet ſciens, atque eo animo, ut noceat, ἀδίκημα, id eſt, *injuria, lib. 6. Eth. cap.* 8. Iuriſconſulti ἀτύχημα caſum

fortuitum vocant; ἁμάρτημα, culpam; ἀδίκημα, injuriam. Casum fortuitum appellant, qui humano captu prævideri nequit, aut, si prævideatur, non potest impediri. Culpam esse aiunt, imprudentem actionem, aut actionis omissionem, qua alteri immerenti nocetur. Culpam dividunt in latam & levem; culpam latam esse dicunt, cùm quis obtendit ignorantiam in iis rebus, quas omnes homines communi sensu præditi intelligunt: aut cùm non adhibet eam diligentiam in rebus alienis fidei suæ commissis, quam adhibere solet in propriis. Levem culpam vocant, cùm quis peccans consueta in suis rebus negligentia, non præstat in rebus alienis ea omnia, quæ diligens paterfamilias in suis rebus adhibere solet. Injuria vel dolo infertur, vel vi: utraque à proposito, ac studio nocendi proficiscitur; utraque etiam invito infertur: sed vis infertur scienti; dolus, ignoranti. Licet autem lata culpa à dolo distinguatur definitione, dolo tamen proxima est, & effectu juris, ipse dolus. Et ideo in contractibus, perinde ut dolus, præstari debet.

XXII. Non quicunque aliquem ἀδικεῖ, id est, *injuria afficit*, injustus dici potest: sicut nec justus, quicunque δικαιοπραγεῖ, id est, *alicui jus suum tribuit:* sed is solum injuriam facere, aut jus alteri tribuere dicendus est, qui sua sponte, & ex deliberato animi con-

consilio id facit, non qui ex irâ, aut alio animi affectu. Etenim οὐκ ἄρχει ὁ θυμῷ ποιῶν, ἀλλ' ὁ ὀργίσας, id est, *non horum autor est, qui irâ* aut aliâ animi perturbatione *commotus, ea fecit, sed is, qui lacessivit.* Hujus rei signum est, quod ii, qui injuriæ postulantur, quam non intulerunt deliberato animo, sed justâ irâ provocati, ὁμολογοῦντες περὶ τοῦ πράγματος, id est, *factum confitentes*, soleant se tueri ipso jure: at qui deliberato animo alicui intulerunt injuriam, non se solent jure, sed facti negatione defendere. *lib. 5. Eth. cap.* 8.

XXIII. Quemadmodum injuriam facere, semper est voluntarium; ita injuriam pati, semper est involuntarium. Volenti ergo nõ fit injuria: injuria enim in malis est: non potest ergo eligi. Si quis eligat, quod sibi damnosum est, definit id esse injuria, quia voluntate suâ de jure suo decessit. *lib. 6. Eth. cap. 9.* Et quia privatus non potest alteri concedere jus, quod in ipsum habet Respub. fit sæpe, ut, qui volenti nocet, peccet tamen in Remp. veluti si quis vulneret aut occidat quempiam mori cupientem, & quidem tali modo. Præterea cùm dicitur, volenti non fit injuria, voluntas primum debet esse plena: deinde sana, hoc est, cum ratione conjuncta: postremò debet eo fine damnum velle, quo ab autore infertur. Itaque si qui à viatore pecuniam accipiant, ne eum occidant, aut si qui

noceant insano, aut etiam si qui in martyres sæviant, quanquam eorum, qui ista patiuntur, aliqua voluntas intercesserit, non tamen eo minùs injurii sunt. Hinc sequitur, neminem sibi ipsi injuriam facere. Idem enim non potest agere sponte simul & invitus: multo minùs potest simul agere, & pati, simul plus habere, & minus quàm oportet. Qui sibi violentas manus inferunt, injurii quidem sunt; sed in Rempub. non in se ipsos Itaque & multat eos civitas, & ignominiâ afficit. *lib. 6. Eth. cap. 11.* Sed nec is sibi facit injuriam, qui πλέον ἑτέρῳ ἢ αὑτῷ νέμει, εἰδὼς καὶ ἑκών. Id est, *qui plus alteri sciens & volens tribuit, quàm sibi.* ὁ γὰρ ἐπιεικὴς ἐλαττωτικός ἐστιν. Id est, *vir bonus enim facile decedit de jure suo.* Præterea ἑτέρου ἀγαθοῦ πλεονεκτεῖ, id est, *aliud bonum lucrifacit*, quum aliis aliquid de suo concedit. *lib. 6. Eth. cap. 9.* Nam non modo liberale est interdum de suo jure recedere, sed etiam fructuosum. *Cic. lib. 2. Off.* Nam qui jure suo cedit, si nihil aliud, hoc saltem lucratur, ut apud omnes bene audiat.

XXIV. In distributione inæquali iniquior est, qui plus æquo distribuit, quàm qui plus accipit: quia illud magis est voluntarium. *lib. 5. Eth. cap. 9.* Ob eandem causam deterior est, qui injuriam facit, quàm qui patitur injuriam: illud enim μετὰ κακίας, ἢ τῆς πλείας

καὶ

καὶ ἁπλῶς, ἢ ἐγγὺς, id eſt, *cum vitio conjunctum eſt, vel integro ac perfecto, quodque ſimpliciter tale eſt; vel cum eo, quod huic finitimum eſt*; hoc, ἄνευ κακίας καὶ ἀδικίας, id eſt, *vitio & iniquitate vacat. lib. 5. Eth. cap.* 11.

CAP. XXII.
De Iuſtitia particulari.

§. 1.

DAri juſtitiam particularem, quæ diverſa ſit à cæteris virtutibus moralibus, quæque ſub univerſali juſtitia contineatur, ut pars ſub toto, ſic oſtendi poteſt. Qui facit aliquid eorum, quæ ad cætera vitia pertinent, puta qui clypeum abjicit in prælio, qui irato animo aliquem verberat, qui egenti ſuis opibus non ſuccurrit, ἀδικεῖ μὲν, πλεονεκτεῖ δ᾽ οὐδὲν, id eſt, *facit quidem ille injuſtè, ſibi tamen plus boni non dicitur ſumere, quàm oportet.* ὅταν δὲ πλεονεκτῇ, *cùm autem ſibi plus boni ſumit, quàm par eſt*, ſæpe nullo alio, certè non omni alio vitio laborat. Præterea ſi quis quæſtus cauſa committat adulterium, alius δι᾽ ἐπιθυμίαν, id eſt, *per libidinem*; hic intemperans potiùs dicitur quàm πλεονέκτης, id eſt, *plus juſto ſibi ſumens*, ſive injuſtus: at ille injuſtus dicetur, non intemperans. Ex quibus

quibus ſequitur, dari injuſtitiam, quæ à cæteris vitiis diverſa ſit: ergo etiam datur juſtitia particularis, quæ diverſa ſit à cæteris virtutibus moralibus, quæque ſub univerſali juſtitia contineatur. *lib.* 5. *Ethic. cap.* 2.

II. Juſtitia particularis verſatur circa bona, non quidem omnia: ſed circa ea tantùm, περὶ ὅσα εὐτυχία καὶ ἀτυχία, id eſt, *in quibus proſpera vel adverſa fortuna collocari ſolet. lib.* 5. *Eth. cap.* 1. id eſt, circa bona fortunæ, qualia ſunt, honor, pecunia, ſalus, & alia, quæ uno nomine non poſſumus complecti. *lib.* 5. *Eth. cap.* 2. Atque hæc non quovis modo in juſtitia ſpectantur, ſed quatenus aliis jure debentur: eoque differt à liberalitate; quæ verſatur etiam circa pecuniam, ſed indebitam.

III. In hiſce rebus is, qui particulari juſtitia præditus eſt, medium ſervat & æqualitatem, neque plus ſibi ſumens, neque minùs quàm par eſt. Qui injuſtus eſt, ἐπὶ τῶν ἁπλῶς ἀγαθῶν τὸ πλέον αἱρεῖται· ἐπὶ τῶν κακῶν, τὸ ἔλαττον. Id eſt, *in iis quæ ſimpliciter bona ſunt, eligit id quod plus eſt: in malis, id quod minus eſt.* Nimirum quia videtur τὸ μεῖον κακὸν, ἀγαθόν πως εἶναι, id eſt, *minus malum quodammodo bonum eſſe. lib.* 5. *Eth. cap.* 1. & 3.

IV. Mediocritas, in qua juſtitia poſita eſt, non eſt ſimplex, ut in reliquis virtutibus, ſed analogica. Analogia eſt ſimilitudo rationum. *Eucl. lib.* 5. *def.* 4. Ratio eſt duarum magni-

tudinum

tudinum ejuſdem generis mutua quædam ſecundum quantitatem habitudo. *Ibid.def.3.* Quare, cùm quælibet proportio duas minimùm rationes habeat, & ratio quælibet duos terminos, omnis proportio habebit quatuor terminos, ſive disjuncta ea ſit, ſive conjuncta. Nam in proportione conjuncta communis terminus bis ſumitur. Eſt enim & conſequens prioris, & antecedens poſterioris rationis. Verbi gratia, ut ſe habent 2 ad 6, ita ſe habent 6 ad 18: hic 6 bis ſumuntur. Juſtitia non in conjuncta, ſed in disjuncta proportione conſiſtit, & in quatuor terminis revera diverſis. Ἀνάγκη γὰρ τὸ δίκαιον μέσον τε καὶ ἴσον εἶναι, καὶ πρός τι, καὶ τισί· καὶ ᾗ μὲν μέσον, τινῶν· ταῦτα δ' ἐστὶ πλεῖον, καὶ ἔλαττον· ᾗ δ' ἴσον, δυοῖν· ᾗ δὲ δίκαιον, τισι, καὶ πρός τινας. Id eſt, *Nam neceſſe eſt id, quod juſtum eſt, & medium & æquale eſſe, & ad aliquid referri, & aliquibus tale eſſe. Ac quà quidem medium eſt, quorundam eſt; ea verò ſunt plus & minus: quà autem æquale eſt, in duobus cernitur: quà deniq; juſtum, & quibuſdam, & ad alios relatum.* Ex quo conſequitur, in juſtitia ſemper duas perſonas conſiderandas eſſe, & totidem res: & juſtitiam æqualitatem eſſe οἷς καὶ ἐν οἷς, hoc eſt, *perſonis & rebus. lib. 5. Eth. cap. 3.*

V. Cauſa cur in juſtitia mediocritas ſit analogica, cùm ſimplex ſit in cæteris virtutibus moralibus, hæc eſt: quòd cæteræ virtu-

tes versentur circa affectus, & actiones hominum erga se ipsos; justitia non versetur circa affectus, nisi per accidens, sed tantùm circa actiones, & quidem quas exercemus erga alios. hoc est, cæteræ virtutes in propriis rebus occupantur, & spectant bonum proprium, justitia versatur circa res alienas, & spectat bonum alienum. Quare cum cæteræ virtutes res omnes, in quibus versantur, absolutè considerent, sequitur, ut etiam mediocritatem simplicem habeant, & absolutam: justitia vero quia plures res inter se confert, sæpe etiam personas, omnino debet habere mediocritatem analogicam, & comparatam.

VI. Iustitia particularis dividitur in διανεμητικὴν ϗ διορθωτικὴν, id est, *indistributivam & correctivam*, vulgò commutativam. Omnis enim justitia, ut dictum est, spectat bonum alienum; justitia universalis spectat commune bonum civitatis; particularis, bonum singulorum. Quare, sicut vel totum cum parte comparari potest, vel pars cum alia qualibet parte totius; ita etiam vel Resp. cum privata persona conferri potest, vel persona privata cum qualibet alia persona privata. In utroque ordine certa quædam officia continentur: quorum quæ à Reip. singulis privatorum præstanda sunt, à justitia distributiva: quæ singuli singulis præstare debent, à justitia commutativa præscribuntur.

VII. Iu-

VII. Justitia distributiva dicitur, quæ versatur ἐν ταῖς διανομαῖς ἢ τιμῆς, ἢ χρημάτων, ἢ τῶν ἄλλων, ὅσα μεριστὰ τοῖς κοινωνοῦσι τῆς πολιτείας, id est, *in distributione vel honoris, vel pecuniæ, vel aliarum rerum, quæ inter eos dividi solent, qui unius Reipub. communione inter se conjuncti sunt*, in iisque servat proportionem Geometricam. *lib. 5. Eth. cap. 2.*

VIII. Justitia distributiva versatur circa res communes, atque ad universam Remp. pertinentes, ut sunt pecuniæ & reditus publici, honores, munera, & id genus alia. Cùm autẽ communium rerum dispensatio non spectet ad privatos, sed magistratum, non erit privatorum, sed magistratus, justitiam distributivam exercere: nisi forte parentes & domini, aut si qui alii aliis imperant, similitudine quâdam dici possint magistratus hac in re imitari, quatenus in domo sunt, quod magistratus est in civitate. Officium magistratus est, munera Reip. dignis tribuere, bene de Rep. meritos præmiis, & in Remp. delinquentes suppliciis afficere. Quare non in muneribus tantùm & præmiis conferendis, sed etiam in pœnis & suppliciis pro merito infligendis consistit distributiva justitia.

IX. In æstimanda cujusq; dignitate, & magnitudine meritorum, atq; delictorum, magistratus considerare debet bonum, & salutem

tem Reipub. & judicare, tanto digniorem esse unumquemq;, & ejus merita tanto majora, quanto magis juvare potest Remp. vel revera juvit; & tanto majora delicta, quantò magis vel operâ, vel etiam exemplo Reip. nocent: quatenus autem nocent privatis, ad justitiam commutativam referenda sunt.

x. Atque in his omnibus instituenda est distributio secundum proportionem Geometricam. De muneribus & præmiis certa res. Justitia enim distributiva dirigit ordinē totius ad partem, tribuitque singulis, quod iis ab ipsa Repub. præ aliis debetur: quod quidem tanto majus est, quanto quisque majorem constituit Reip. portionem, quantoque majorem in eâ habet dignitatem, aut majoribus eam & pluribus beneficiis affecit. Atque hoc est servare proportionem Geometricam, hoc est, proportionem rerum ad personas. Ut enim persona se habet ad personam, sic etiam res, quæ datur uni personæ, se debet habere ad rem quæ datur alteri. Ex. gr. sint Ajax & Vlysses bene de Rep. meriti, ille ut 4, hic ut 8. Cùm præmia distribuuntur, præmium Vlyssis ita se debet habere ad præmium Ajacis, ut Vlysses se habet ad Ajacem. Quare si Ajacis præmium est ut 6, præmium Vlyssis debet esse ut 12.

xi. Eadem proportio servanda est, tum in publicis delictis, tum etiam in privatis,

qua-

quatenus iis non privati tantùm, ſed ipſa etiam Reſp. læditur. Nam ut graviùs ille peccat, qui magiſtratum pulſat, quàm qui vilem aliquem ex infima plebe hominem, (gravius enim Rempub. offendit) ita graviùs etiam puniendus eſt. Atque hæc eſt ipſa Ariſtotelis ſententia: Εἰ ἀρχὴν ἔχων ἐπάταξεν, (inquit) οὐ δεῖ ἀντιπληγῆναι· καὶ εἰ ἄρχοντα ἐπάταξεν, οὐ πληγῆναι μόνον δεῖ, ἀλλὰ καὶ κολασθῆναι. Id eſt, *ſi quis magiſtratum gerens alium percuſſit, non eſt ille viciſſim percutiendus: ſed ſi quis magiſtratum percuſſit, non percuti modo eum oportet, ſed etiam puniri. lib.* 5. *Eth. cap.* 5. Hæc ſententia optima niti ratione videtur. Si enim, qui plus Reip. profuit, majori præmio afficiendus eſt, cur qui magis læſit Rempub. non ſit majori pœna afficiendus, cum pœna non tantùm in exemplum, ſed etiam, ut offenſæ parti ſatisfiat, adhiberi debeat, ut *cap.* 18. dictum eſt. Adde, quod nec jure divino, nec civili, æqualis pœna ſecundum proportionem Arithmeticam omnibus delictis conſtituta ſit. Deus certè in Vet. Teſt. aliter puniri voluit, qui principi in populo maledixiſſet, aliter eum qui privato: aliter qui filiam ſacerdotis violaſſet, aliter qui filiam privati civis. In jure civili, quatuor delictorum genera conſtituuntur, facta, dicta, ſcripta, conſilia: atque hæc omnia, ſeptem modis conſiderantur, cauſa, perſona, loco, tempore,

pore, quantitate, qualitate, & eventu. *ff. de pœnis. l. 16.* Vnde plurimæ pœnarum consurgunt differentiæ, etiam in eodem genere delicti.

XII. Cùm rationes proportionis commutari possunt, cumque eadem est ratio totius ad totum, quæ partis ad partem, distributio est legitima & justa. Cùm rationes nequeunt commutari, cumque alia est ratio totius ad totum, & partis ad partem, iniqua distributio est, & injusta. Ὁ ἐναλλὰξ λόγος, id est, *commutata sive alterna ratio*, dicitur sumtio antecedentis ad antecedens, & consequentis ad consequens. *Euclid. lib. 5. def. 12.* Ex. gr. ut 4 se habent ad 8, ita 6 se habent ad 12: & permutata ratione, ut 4 se habent ad 6, ita 8 se habent ad 12. & ut pars se habet ad partem, 4. ad 8, & 6 ad 12, ita totum se habet ad totum, nempe 10 ad 20: vel ut 4 se habent ad 6, & 8 ad 12, ita 12 se habent ad 18. Ad istum modum debet examinari proportio in justitia distributiva. Ex. gr. sit Ajax ut 4, Vlysses ut 8: arma Nestoris, quæ Ajaci cedunt in præmium, ut 6; arma Achillis, quæ cedunt Vlyssi, ut 12. Hæc distributio justa erit. Nam ut Ajax se habet ad Vlyssem, ita se habent arma Nestoris ad arma Achillis, & Ajax cum armis Nestoris, ad Vlyssem cum armis Achillis: & ut Ajax se habet ad arma Nestoris, ita Vlysses se habet ad arma Achil-

lis, & Ajax & Vlysses ad arma Nestoris & Achillis.

XIII. Justitiæ distributivæ opponitur quædam species injustitiæ, qua pœnæ, & præmia inæqualiter, hoc est æqualia inæqualibus, aut æqualibus inæqualia distribuuntur. Huc referenda est προσωποληψία, id est, *exceptio personarum*. προσωπολήπτης dicitur, qui non meritorum, sed aliorum accidentium intuitu movetur ad præmia & pœnas inæqualiter distribuendas.

XIV. Justitia correctiva sive commutativa dicitur quæ ἐν τοῖς συναλλάγμασι, id est, *in contractibus*, servat proportionem Arithmeticam.

XV. Justitia commutativa inter privatos exercetur, versaturque circa res privatorum, aut circa contractus qui inter privatos ineuntur. J. C[ti] vocabulum συνάλλαγμα, strictè sumunt pro obligatione ultro citroq; factâ. *ff. de verb. sig. leg. 19.* Aristoteles voce συναλλάγματος quaslibet obligationes intelligit, sive ex contractu nascantur, aut ex quasi contractu; sive ex maleficio, aut ex quasi maleficio. De quâ re *vid. lib. 3. Inst. tit. 13. & seq.* Quare cum apud J. C[tos] omnia συναλλάγματα sint voluntaria, Aristoteles tamen ea dividit in voluntaria & invita. Voluntaria dicuntur, quæ vel re fiunt, ut mutuum (quò referenda est usura) commodatum, depositum, pignus;

pignus; vel verbis, ut stipulatio, promissio, fidejussio; vel litteris, ut nomina; vel denique consensu, ut emtio, venditio, locatio, conductio, societas, mandatum. *Lib. 3. Inst. tit. 5. & sequent.* Hæc omnia dicuntur voluntaria, quia horum principium est in nostra potestate. nam post initum contractum ab obligatione, nisi consentiente altera parte, non potest discedi. *C. de obl. & act. l. 5.* Invita συναλλάγματα dicuntur, quæ vel per dolum, (ut furtum, adulterium, veneficium, lenocinium, servi alieni corruptio, cædes dolosa, falsum testimonium) vel per vim, (ut verbera, vincula, cædes, rapina, mutilatio corporis, maledictum, contumelia) nolentibus inferuntur.

XVI. In contractibus, id quod nimium est, vocatur lucrum; id quod parum est, damnum. Etsi autem lucri nomen contractibus invitis non sit admodum conveniens (non videtur enim lucrari, qui alium verberat), solet tamen lucrum appellari omnis perpessio, ὅπου μετρηθῇ, id est, *ubi* à judice *mensurata est. lib. 5. Eth. cap. 4.*

XVII. Contractus ineundi & corrigendi sunt secundum proportionem Arithmeticam. Nihil enim refert, utrum improbus virum bonum fraudaverit, an probus improbum: neque utrum probus an improbus adulterium commiserit. Lex enim πρὸς τὸ βλά-

βους.

βὺς τὴν διαφορὰν μόνον βλέπει, καὶ χρῆται ὡς ἴσοις, id eſt, *damni tantum differentiam intuetur, perſonis utitur ut æqualibus. lib. 5. Eth. cap. 4.* Delicta partim ad juſtitiam diſtributivam, partim ad commutativam pertinent; quia non ſolùm privatis, ſed etiam Reip. nocent, ſi non ipſo facto, ſaltem exemplo. Quare & privatis ſatisfaciendum eſt, & Reip. illis ſecundum proportionem Arithmeticam: his, ſecundum Geometricam.

XVIII. Quum inter privatos de æqualitate non convenit in contractibus ſervandâ, eundum eſt ad judicem. Iudex enim videtur eſſe velut δίκαιον ἔμψυχον, id eſt, *jus animatum.* Omnes enim judicant tum ſe jus ſuum conſequi, cùm medium conſequuntur. Atqui judex, ubi intellexit damni & lucri differentiam, dimidium lucri damno apponit, & ſic facit æqualitatẽ: veluti ſi quis lineam ſex pedum velit ęquare lineæ quatuor pedum, quia diſcrimen eſt duorum pedum, unum pedem majori lineæ detractũ, breviori debet apponere. Hinc δικαστὴς dicitur quaſi διχαστὴς, id eſt, *in duo rem æqualiter dividens*; & μεσίδιος, id eſt, *intermedius* ſive *mediator. lib. 5. Eth c. 4.*

XIX. Jus talionis ſive τὸ ἀντιπεπονθὸς, cujus hæc eſt ſententia:

Εἴ κε πάθοι τά κ' ἔρεξε, δίκη κ' ἰθεῖα γένοιτο,

id eſt:

Si quis, quod fecit, patiatur, jus erit, æquum:

aliquo

aliquo modo ſpectat ad juſtitiam commutativam, aliquo modo ab omni prorſus juſtitiâ diverſum eſt. Si ſpectetur ſecundum æqualitatem abſolutam, quomodo ſpectatũ fuit à Pythagoreis, diverſum eſt ab omni juſtitia. Neque enim referri poteſt ad diſtributivam; quia ibi habetur ratio perſonarum, quæ non habetur in jure talionis: neque ad commutativam. Nam juſtitia commutativa vel verſatur circa contractus voluntarios, vel circa maleficia, & contractus invitos. In contractibus voluntariis talioni non eſt locus; quia regionum & ſtudiorum diverſitas non permittit, ut eadem reddantur pro iiſdem. Non etiam in contractibus invitis, aut maleficiis. primò, quia inæqualitas perſonarum facit inæqualitatem in delictis ejuſdem generis. Iniquiſſimum enim eſt, ut ſi quis magiſtratum verberaſſet, is viciſſim verberaretur tantummodo, & non graviori pœna afficeretur. Deinde multũ intereſt ſponte quis, an per ignorantiam alium verberaverit. Quocirca ſi talio hic habeat locum, quod per imprudentiam factum eſt, (ut rectè Favorinus diſputat apud Gellium, *lib. 20. cap.*) retaliari debet per imprudentiam, Ictus quippe fortuitus & conſultus non cadunt ſub ejuſdem talionis ſimilitudinem. Quonam igitur modo imprudentem poterit imitari, qui in exequendâ talione non licentiæ jus habet,

ſed

ſed imprudentiæ. Præterea acerba atque inhumana talionis executio eſt in maleficiis, & non videtur procedere. Nam cui membrum ab alio ruptum eſt, ſi ipſi itidem rumpere per talionem velit, quæro primùm, an efficere poſſit rumpendi pariter membri æquilibrium. Deinde ſi quid plus erit aliterve commiſſum, res fiet ridiculæ atrocitatis, ut contraria actio mutuæ talionis oriatur, & adoleſcat infinita quædam reciprocatio talionum. Hæc Favorinus: Quibus addo; multa eſſe delictorum genera, quæ ſine turpitudine retaliari nequeunt, ut adulterium.

XX. Quod ſi jus talionis conſideretur ſecundùm æqualitatem analogicam, hoc eſt, ſi non idem unicuique reddatur, ſed aliquid quod ei proportione reſpondeat, erit ipſiſſima juſtitia commutativa, habebitque locum tum in maleficiis ac contractibus invitis, tum in permutatione rerum, ac contractibus voluntariis. Verbi gratia, ſi quis me artem aliquam docuerit, ut paria cum illo faciam, non opus erit eum viciſſim à me doceri; ſed aliquid aliud ei tribui, quo ipſius opera compenſetur. Itemque ſi quis mihi colaphum impegerit, non jubebit judex ei viciſſim à me colaphum impingi; ſed eum tantæ fortaſſe pecuniæ damnabit mihi, quanta ad illam improbitatem coërcendam, & ad factam mihi contumeliam aliqua ratione compenſan-

pensandam satis esse videatur. Quod si debitum gravius fuerit, quam ut in ære lui possit, pœna quàm potest proximè, ad delicti similitudinem accedat. Atque hoc sensu præcipitur jus talionis Exod. 21. 24. & Levit. 24. 19. Et in legibus duodecim Tabularum talio tum demũ præcipitur, cum quis alteri membrum rupit, & tamen de ratione redimenda non vult cum illo pacisci. Atque hujusmodi vicissitudine συμμένει ἡ πόλις, id est, *continetur conjunctio civitatis.* Nemo enim facile reperietur, qui velit in ea Rep. vivere, ubi semper accipienda & mussitanda est injuria, (hæc enim servitus quædam videtur esse) aut ubi suæ semper partes sunt tribuendi beneficii, nunquam recipiendi. *lib.* 5. *Eth. cap.* 5. Contrà nihil æquius esse, vel ipsa natura docet, quàm ut idem in te fiat, quod tute feceris in alio.

XXI. In maleficiis talio debet à judice fieri, & ad æqualitatem analogicam reduci. in permutatione rerum ipso partium contrahentium consensu. Res quæ permutandæ sunt, vel æquales sunt, vel inæquales. si æquales sunt, ἀντίδοσις per se iusta est: si sint inæquales, ut ferè fit, quia Respub. constat ex diversis iisque inter se minimè æqualibus artificibus, ut ex medicis, agricolis, fabris, &c. exæquari eas inter se oportet. Vt autem exæquari possint, πάντα συμβλητὰ δεῖ πως εἶναι,

ὧν ἐστὶν ἀλλαγή· ἐφ᾽ ὃ τὸ νόμισμ᾽ ἐλήλυθε καὶ γίνεται πως μέτρον. Id eſt, *oportet omnes inter ſe comparabiles eſſe, quarum futura ſit permutatio: atque hujus rei cauſa nummus inventus eſt, ut menſura ſit* ad comparandas res inter ſe, & dimetiendam earum æſtimationem. *lib.* 5. *Eth. cap.* 5. Ex. gratia, ſi par calceorum valeat viginti obolos, panis unum tantum, juſtum erit, ut piſtor pro uno pari calceorum ſutori reddat viginti panes.

XXII. Menſura permutationis duplex eſt, altera naturalis, altera arbitraria, & hominum ingenio excogitata. Naturalis menſura eſt indigentia; quæ, quò major eſt aut minor, eò unaquæque res aut pluris eſt, aut minoris. Εἰ γὰρ μηδὲν δέοιντο, ἢ μὴ ὁμοίως, ἢ οὐκ ἔσται ἀλλαγὴ, ἢ οὐχ ἡ αὐτή. Id eſt, *ſi homines, aut nullius rei indigeant, aut non ſimiliter indigeant, futurum eſt, ut aut nihil inter ſe permutent, aut non eodem modo*, quo permutarent, ſi indigerent. Quia autem vix fieri poteſt, ut, cùm abs te aliquid conſequi volo, ſemper habeam, quo tu ſimiliter indigeas, ne ea res impedimento eſſet permutationibus, ὑπάλλαγμα τῆς χρείας τὸ νόμισμα γέγονε κατὰ συνθήκην. Id eſt, *nummus communi quodam conſenſu, ac conventione ſuffectus eſt in locum indigentiæ.* Ita ut, ſi mihi opus ſit aliqua re tua, neque ullam rem habeam, qua tibi viciſſim opus ſit, non tamen idcirco

 opor-

oporteat contractum intermitti, sed possim tibi dare nummum, tanquam sponsorem, ut certò scias, quacunque tandem re, aut nunc, aut postea egeas, te eam, vel à me, vel ab alio, eodem dato sponsore, consecuturum. *Vid. ff de contr. empt. l.* 1. Hæc est altera permutationis mensura, quam hominum ingenio excogitatam esse diximus. Atque hinc νόμισμα dicitur, ὅτι οὐ φύσει, ἀλλὰ νόμῳ ἐστὶ, καὶ ἐφ' ἡμῖν, μεταβάλλειν καὶ ποιῆσαι ἄχρηστον. Id est, *quia non naturâ, sed lege valet, & in nobis situm est, eum mutare, vel inutilem reddere. lib.* 5. *Eth. cap.* 5.

XXIII. Ex hisce liquet, qua æquitate nitatur mercatura, & qua ratione possit mercator justè ditescere. Si enim indigentia ponat rebus pretium, & non eadem ferat omnia tellus, æquitati consentaneum est, ut ii, qui merces aliunde advehunt, tantum lucrentur, quanto propter inopiam ibi cariores sunt, ubi eas divendunt, quàm iis in locis, ubi fuerunt coëmptæ.

XXIV. Iustitiæ commutativæ opponitur species injustitiæ, quæ ἐν τοῖς συναλλάγμασι plus sibi sumit boni, aut aliis plus tribuit mali, quam oportet. Huc referenda sunt omnia συναλλάγματα invita, quæ recensuimus §. 15.

CAP.

CAP. XXIII.

De Continentia, Tolerantia, & virtute Heroica.

§. I.

Actum est de virtute absolutè spectatâ: restat ut consideretur secundum gradus. Gradus virtutis sunt tres: vel enim inchoata est virtus, & imperfecta, vel perfecta, vel eximia atque excellens: illa vocatur semivirtus, ista virtus absolutè, hæc virtus heroica. Ad considerationem absolutam pertinent, quæ hactenus dicta sunt. Itaque restat ut de semivirtute, & virtute heroica deinceps dicamus.

II. Semivirtus est, quæ mediocritatem quidem servat, sed cum aliquâ difficultate & ægritudine, affectibus rationis imperio reluctantibus & ægrè parentibus. Atque in hoc à perfectâ virtute distinguitur. Perfecta enim virtus dicitur, cum & ratio præscribit, quod rectum est, & affectus sine ullo renisu sequuntur rationis præscriptum.

III. Semivirtutes tot constitui possunt, quot sunt virtutes constitutæ; quia in unoquoque genere locum habet illa pugna animi inter rationem & affectus, quæ semivirtutes à virtutibus distinguit. Apud Aristotelem duæ tantùm semivirtutes recensentur,

continentia & tolerantia; & totidem semivitia, incontinentia & mollities, quæ iis opponuntur. De quibus deinceps agendum.

IV. Continentia sæpe sumitur pro ipsa temperantia, sed hoc loco accipitur pro gradu quodam aut dispositione ad temperantiam, aut ad alias virtutes, quæ in cupiditatibus moderandis occupatæ sunt. Continens enim aliquis vel absolutè dici potest, vel κτ̀ μέρος, id est, *ex parte*. Continentia absolutè dicta versatur in voluptatibus necessariis, quę ad corpus pertinent, & ex usu nutrimenti, & rerum venerearũ percipiuntur. Continentia ex parte, versatur circa voluptates non necessarias, quæ percipiuntur ex rebus ad corpus non pertinentibus, veluti ex honore, victoria, divitiis, aliisque. Qui in hisce modum servant, aut transeunt, non absolutè dicuntur continentes, aut incontinentes, sed continentes lucri, honoris, iræ, &c. Qui autem in necessariis illis voluptatibus eodem modo modum servant, aut transeunt, absolutè & sine ulla adjectione continentes, aut incontinentes, dicuntur. *lib. 7. Eth. c. 4. & 6.*

V. Continentia absolute dicta est gradus ad temperantiam, sicuti continentia ex parte gradus est ad liberalitatem, modestiam, mansuetudinem, aut ad alias virtutes. De continentia & incontinentia absolutè dicta porrò agemus: eâ enim intellectâ, facile erit judi-

judicare, quid ſit de continentiâ & incontinentia in unaquaque virtute ſtatuendum.

VI. Continentia abſolutè, & ſine adjectione dicta, eſt ſemivirtus, quæ in voluptatibus ad guſtum & tactum pertinentibus, ſervat mediocritatem cum lucta.

VII. Continentia & temperantia verſantur circa idem objectum; ſed diſpari modo: uterq; enim & continens & temperans talis eſt, οἷος μηδὲν παρὰ τὸν λόγον διὰ τὰς σωματικὰς ἡδονὰς ποιεῖν, ἀλλ' ὁ μὲν ἔχων, ὁ δ' οὐκ ἔχων φαύλας ἐπιθυμίας· καὶ ὁ μὲν τοιοῦτος, οἷος μὴ ἥδεσθαι παρὰ τὸν λόγον, ὁ δ' οἷος ἥδεσθαι, ἀλλὰ μὴ ἄγεσθαι. Id eſt, *ut nihil faciat à ratione alienum propter corporeas voluptates: ſed hoc intereſt, quod ille pravis cupiditatibus afficiatur, hic non item: & hic ejuſmodi ſit, ut nullâ re delectetur præter rationem, ille talis ſit, ut delectetur quidem, ſed non trahatur. lib. 7. Eth. cap. 9.*

VIII. Continentiæ in defectu opponitur incontinentia, id eſt, ſemivitium, quo à cupiditate ad illicitas voluptates ducimur ratione renitente. Exceſſus continentiæ ſpectat ad doctrinam de temperantia.

IX. Ut continens ſe habet ad temperantem, ita ſe habet incontinens ad intemperantem. Intemperans enim illicitas voluptates ſequitur, προαιρούμενος, καὶ οἰόμενος δεῖν, hoc eſt, *quia judicat eas eſſe bonas, & ſequendas:* incontinens contrà voluptates pravas

esse judicat, easque improbat, sed à cupiditate vincitur, easque sequitur. *lib. 7. Eth. c. 3.* Incontinenti enim contingit tritum illud, *Video meliora, proboque, Deteriora sequor.* Præterea intemperantes ἐμμένουσι τῇ προαιρέσει, id est, *perstant in proposito*, & non ducuntur pœnitentiâ: at incontinentes omnes sunt μεταμελητικοὶ, id est, *pœnitentiâ ducuntur.* Hinc fit ut incontinentes sanari possint, intemperantes insanabiles sint. *lib. 7. Eth. cap. 7. & 8.*

x. Ex hisce intelligi potest, quid inter continentem & incontinentem intersit. Uterq; enim eodem modo de voluptatibus judicat: sed cupiditas in incontinente vehementior est, & minor rationis constantia. Continens ergo est ἐμμενετικὸς τοῦ λογισμοῦ, id est, *in eo permanet, quod ratio præcipit*, & perstat contra impetum cupiditatis; incontinens contra est ἐκστατικὸς τοῦ λογισμοῦ, id est, *facile desciscit à judicio rationis*, & cupiditati succumbit, eique victas quidem, sed non vinctas porrigit manus. *lib. 7. Eth. cap. 1.*

xi. Ex dictis liquet, quid differant continentes ab iis, qui ἰσχυρογνώμονες dicuntur, Latinè *pertinaces.* Continentes enim in bono tantum & laudabili proposito persistunt, ab eoque non patiuntur se cupiditate dimoveri; cedunt tamen meliora docentibus: pertinaces contra in quocunque proposito persistunt,

ſiſtunt, ab eoque nullis poſſunt rationibus abduci, cùm tamen ſinant facillimè duci ſeſe à cupiditatibus ſuis. *lib. 7. Eth. cap. 9.*

XII. Incontinens partim peccat ſciens, partim ignorans. Nam abſolutè quidem benè judicat de voluptatibus, in quibus peccat: ſed non poteſt illam notitiam generalem, & abſolutam, applicare ad actiones præſentes, propter cupiditatem rationi tenebras offundentem. Damnat enim voluptates, cum eas in ſe intuetur; eaſdemque probat, cùm illas comparat cum omnibus circumſtantiis, quæ tum temporis ſeſe offerunt, cùm peccat. Præterea hæc ſpecialis, ſive comparata ignorantia, tum demum habet locum in incontinente, cum actu peccat: nam ante & poſt peccatum, fieri poteſt, ut non tantùm in genere, ſed etiam in ſpecie bene judicet de voluptatibus. Atque hinc eſt quod pœnitentia ducitur. *lib. 7. Eth. cap. 3.*

XIII. Incontinentia minus malum eſt, quàm intemperantia. Primo, quia intemperans peccat κατὰ προαίρεσιν; incontinens παρὰ προαίρεσιν. Secundò, quia intemperans non ducitur pœnitentia, ideoque inſanabilis eſt; incontinens pœnitentia ducitur, & ſanari poteſt, ut dictùm eſt. Tertiò, quia intemperans peccat ſine intermiſſione; incontinens, per intervalla. Hinc ſequitur, incontinentem non eſſe πονηρὸν, ἀλλ' ἡμιπόνηρον, id eſt,

non *improbum, sed semiimprobum. lib. 7. Eth. cap.* 8.

XIV. Tantum tamen malum est incontinentia, ut non possit cum perfecta prudentia consistere. Primò, quia prudens omnis vir bonus est. Secundò, quia οὐ τῷ εἰδέναι μόνον φρόνιμος, ἀλλὰ καὶ τῷ πρακτικός. id est, *non ex eo solùm, quod aliquis sciat, prudens est, sed etiam oportet ut agat:* at incontinens, neque vir bonus est, neque πρακτικός. *lib. 7. Eth. cap.* 10.

XV. Incontinentiæ species duæ sunt: προπέτεια, καὶ ἀσθένεια, id est, *præcipitantia, & infirmitas.* Προπετὴς dicitur, quia διὰ τὸ μὴ βουλεύσασθαι ἄγεται ὑπὸ πάθους. Id est, *quia non deliberavit, quovis trahitur ab affectu.* Infirmus, qui βουλευσάμενος οὐκ ἐμμένει οἷς ἐβουλεύσατο. id est, *postquam deliberavit, non persistit in iis quæ deliberata sunt. l. 7. Eth. c. 7.*

XVI. Infirmitas deterior est præcipitantia: qui enim infirmitate peccant, ἡττῶνται ὑπ' ἐλάττονος πάθους, id est, *vincuntur à minore affectu*, idque præeunte deliberatione: qui peccant προπετείᾳ, vincuntur ab affectu validiore, idque sine deliberatione. *lib. 7. Eth. cap.* 8.

XVII. Tolerantia est semivirtus mediocritatem servans in rebus adversis & laboriosis honestatis gratiâ perferendis, cum dolore, molestia & lucta animi.

XVIII. Nam

XVIII. Nam ut continentia se habet ad temperantiam, ita se habet tolerantia ad fortitudinem; utraq; enim versatur circa res adversas, & laboriosas, sed non eodem modo. Nam fortis pericula non sustinet tantùm, sed ultro adit etiam, cùm necesse est: at tolerans ea quidem sustinet, sed non adit, nisi cum urgetur. Præterea fortis plenâ sponte perfert pericula, & non capit dolorem ex suis actionibus: at tolerans non sustinet pericula sine luctâ, aut dolore.

XIX. Tolerantiæ in defectu opponitur mollities. Molles dicuntur, qui res adversas & laboriosas aut non aggrediuntur, aut non sustinent, quas tamen & aggrediundas & sustinendas esse judicant. Mollities vel est insita, vel quæsita: illa est à natura loci, ætatis, aut sexus; hæc à voluntate. Excessus tolerantiæ pertinet ad fortitudinem. Atque hæc de semivirtutibus. sequitur virtus heroica.

XX. Virtus heroica nihil aliud est, quàm virtus cum excellentia quadam, ac splendore conjuncta. Atque hæc non cadit in quoslibet homines, sed in heroas tantùm, hoc est, in homines, quibus omnia singulari quadam prærogativa indulta sunt, quæ requiruntur ad virtutes acquirendas. Atque hac de causa dicitur virtus divina: quia propiùs ad Dei similitudinem accedunt, qui hac virtute præditi sunt, quàm ceteri homines.

XXI. Excellentia virtutis heroicæ conſiſtit in ſummâ animi magnitudine, & facultate res maximas intrepidè aggrediundi, conſtanter ſuſtinendi, & feliciter exequendi. Magnitudo illa animi eſt à peculiari quodam amore & deſiderio ultimi finis, ad quem mentem ſuam altiùs elevant, quàm ut fieri ſolet ab hominibus vulgaribus.

XXII. Virtus heroica non differt objecto aut ſpecie à ceteris virtutibus, ſed gradu tantùm: ideoque tot poſſunt ejus ſpecies conſtitui, quot ſunt ſpecies virtutum. Neque vero in virtutibus tantùm moralibus, ſed etiam in virtutibus intellectualibus locum habere poteſt heroica excellentia. Magnanimitas & magnificentia in aliquâ quidem magnitudine ſunt poſitæ, ſed non in magnitudine heroicâ. Nam illa magnitudo planè neceſſaria eſt ad conſtituendam eſſentiam virtutis in iis perſonis, quibus magnanimitas aut magnificentia competit: at magnitudo heroica abeſſe poteſt à quâlibet virtute, manente tamen naturâ, & eſſentiâ virtutis.

XXIII. Virtuti heroicæ opponitur θηριότης, id eſt, *feritas*: non illa quidem, quæ ex morbo, aut ex depravatis humoribus oritur; qualis eſt in phreneticis & furioſis, vel etiam in fœminis picâ laborantibus; nō etiam *illa*, quæ ab educatione eſt, aut ab aſſuefactione; ſive in integris populis, ſive in quibuſdam homi-

hominibus: ſed quæ eſt à vitioſitate, quæ nihil eſt aliud, quàm habitus, horrenda quælibet, & cum natura humana pugnantia, patrandi, non ex infirmitate, ſed ex ſola libidine peccandi.

XXIV. Feritas quæ à morbo eſt, horribilior eſt; ſed quæ eſt à vitioſitate, deterior eſt: tum quia vitioſus agit cum ratione, tum quia callidior eſt nocendi: at in iis, qui ex morbo feri ſunt, nec ratio viget, nec calliditas. Feritas quæ à vitioſa conſuetudine eſt, non tantùm morboſa feritate, ſed omni vitio deterior eſt, quia rationis uſum non excludit, ſed depravat. *lib. 7. Eth. cap. 6.*

CAP. XXIV.

De Amicitia.

§. I.

ACtum eſt de virtute, ſequitur amicitia, quam diximus alterum eſſe medium vel comparandæ, vel fruendæ felicitatis. Nemo enim vitam ſine amicis ſibi optandam eſſe duceret, etiamſi ceterorum omnium bonorum copia eſſet inſtructiſſimus. Eſt ergo amicitia neceſſaria ad vitã in omni fortuna, ætate, ac conditione tranſigendam. Divitibus καὶ τοῖς τὰς ἀρχὰς καὶ δυναστείας κεκτημένοις, id eſt, *& iis qui in imperio,*

&

& potentia constituti sunt, opus est, tum ad exercendam beneficentiam, tum ad conservandam prosperam fortunam, quæ, quantò major est, tantò minùs tuta: Pauperibus καὶ τοῖς ἐν ταῖς λοιπαῖς δυστυχίαις, πρὸς καταφυγὴν, id est, *iis qui fortuna adversa utuntur, ut sit perfugium*: juvenibus, πρὸς ἀναμάρτητον, id est, *ne peccent*: senibus, πρὸς θεραπείαν, καὶ τὸ ἐλλεῖπον τῆς πράξεως δι' ἀσθένειαν, id est, *ut colantur, utque quibus ipsi rebus agendis interesse non possunt, (propter ætatis infirmitatem) ea transigantur ab amicis*: τοῖς ἐν ἀκμῇ πρὸς τὰς καλὰς πράξεις, id est, *iis qui sunt in vigore ætatis, ad præclaras res gerendas*. Nec privatim tantùm, sed etiam publicè utilis est, & necessaria amicitia. Nam συνέχει τὰς πόλεις, id est, *civitates continet, &* concordia firmat, seditionesque expellit. *lib. 8. Eth. cap. 1.*

11. Quid sit amicitia, aliquantò difficiliùs est explicare: quia non eodem semper modo amicitiæ vox solet usurpari, sed modò strictiùs, modo latiùs. Quocirca ea priùs colligemus, quæ in omni amicitia reperiuntur: deinde adhibita divisione singulas species percurremus. Primùm ergo ad amicitiam requiritur benevolentia. Nam ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia non potest. sublata enim benevolentia tollitur ipsum nomen amicitiæ. *Cic. in Lal.*

Bene-

Benevolentia non est quidem ipsa amicitia, sed ἀρχὴ, id est, *principium* amicitiæ. *lib.* 9. *Eth. cap.* 5.

III. Benevolentia debet esse efficax, & cum amore, atque dilectione conjuncta. Amor enim, ex quo amicitia nominata est; princeps est ad benevolentiam conjungendam. *Cic. in Lal.* Benevolentia sine amore, qualis etiam erga ignotos concipitur, infirmior est, quàm ut ad amicitiam sufficiat. Amor addit benevolentiæ διάτασιν καὶ ὄρεξιν, id est, *contentionem ac desiderium fruendi eo, erga quem benevolentia concepta est. lib.* 8. *Eth. cap.* 5.

IV. Præterea amor in amicitia debet esse mutuus. Is enim qui mutuus non est, etiam erga bruta & res inanimes est: tum etiam perturbationi similis. at ἀντιφίλησις, id est, *redamatio*, sive amor mutuus, est cum προαιρέσει, & ab habitu proficiscitur; ideoque inter solos homines obtinet. *lib.* 8. *Eth. cap.* 5. Consistit ergo amicitia ἐν τῷ φιλεῖν, καὶ ἐν τῷ φιλεῖσθαι, sed magis ἐν τῷ φιλεῖν, quia amare præstantius est, quàm amari. Quòd autem plerique malint amari quàm amare, inde est, quòd plerisque videatur τὸ φιλεῖσθαι ἐγγὺς εἶναι τοῦ τιμᾶσθαι, id est, *non multùm differre amari & honore affici*, cujus sunt cupidissimi. *lib.* 8. *Eth. cap.* 8.

V. Mutuus hic amor se debet mutuis beneficiis

neficiis prodere. Benevolentia enim occulta non sufficit ad amicitiam, quia non potest animos conjungere & unire. Quid quòd benevolentia mutuis beneficiis augeatur: idque non solùm in eo, cui benefit, sed etiam in eo qui benefacit; imo in hoc maximè. Nam οἱ εὐεργέται τοὺς εὐεργετηθέντας μᾶλλον φιλοῦσι, ἢ οἱ εὖ παθόντες τοὺς δράσαντας. Id est, *benefactores magis eos amant quibus benefecerunt, quam ii, qui beneficium acceperunt, benefactores suos.* Omnes enim magis amare solent opus suum, quam ab opere suo amari: atqui τὸ εὖ πεπονθὸς ἔργον ἐστὶ τοῦ εὐεργετῶν. Hoc est, *id quod beneficio affectum est, opus ejus est, qui beneficium dedit.* Deinde honestum magis est amabile, quam utile: at benefacere est honestum, beneficium accipere est utile. Denique quia difficilius est benefacere; quàm beneficium accipere. *lib.* 9. *Eth. cap.* 7.

VI. Ex his colligi potest talis definitio: Amicitia est mutua quorundam, efficax, & aperta benevolentia.

VII. Amicitia vel ex voluntario delectu nascitur, vel ex jure communionis ac societatis: illam docendi causa vocabimus arbitrariam, hanc necessariam. Amicitia arbitraria dividi potest in perfectam & in imperfectam: quarum illa propriè amicitia est; imperfecta, per similitudinem tantum dicitur amicitia. nam revera nihil aliud est, quàm simu-

ſimulachrum veræ & perfectæ amicitiæ. *lib. 8. Eth.cap.* 4.

VIII. Objectum amicitiæ, ſive τὸ φιλητὸν, triplex eſt, honeſtum, jucundum, & utile: ex his honeſtum eſt objectum amicitiæ perfectæ; jucundum & utile, amicitiæ imperfectæ. Amicitia perfecta ſic verſatur circa honeſtum, ut etiam includat jucundum & utile. In amicitiâ enim perfecta tria ſunt: ἡ ἀρετὴ ὡς καλὸν, ἡ συνήθεια ὡς ἡδὺ, καὶ ἡ χρεία ὡς χρήσιμον, id eſt, *virtus ut honeſtum, converſatio ut jucundum, & uſus ut utile. Plut.* περὶ πολυφιλ. Omnia ergo ſunt in amicitiâ perfectâ, quæ in amicitia requiruntur. *lib.* 8. *Eth. cap.* 3. Unde & perfecta amicitia dicitur.

IX. Amicitia perfecta ex virtute naſcitur, & tendit in virtutem, ut in finem: ideoque non poteſt eſſe, niſi inter bonos. *lib.* 8. *Eth. cap.* 4. Boni enim viri eſt, aliquem virtutis causâ amare, & cum eo conſpirare ad virtutem promtiùs expeditiuſque exercendam.

X. Amicitia honeſta per ſe amicitia eſt: amicitia imperfecta, per accidens ſolùm. Vir bonus enim bonum virum amat, quia bonus eſt: qui aliquem jucunditatis, aut utilitatis causâ amat, non amat eum, quia jucundus eſt, aut utilis, ſed quia ſibi jucundus eſt, aut utilis: ideoque non amat diutiùs, quàm quouſque vel delectare vel prodeſſe poteſt. *lib.* 8. *Eth cap.* 3.

XI. Per-

XI. Perfecta amicitia προσδεῖται χρόνου καὶ συνηθείας, id est, *requirit tempus & vitæ consuetudinem.* Nullos enim fieri amicos oportet πρὶν ἑκάτερος ἑκατέρῳ φανῇ φιλητὸς καὶ πιστευθῇ. Id est, *priusquam alter alteri videatur dignus, qui ametur; & cui credatur.* Atqui tam exactè vix quemquam possumus cognoscere, nisi cum quo diu & familiarissime fuerimus conversati. *lib. 8. Eth. c. 3.*

XII. Ubi amicitia perfecta semel inita, & firmata est, non facile dissolvitur. Nam virtute nititur admodum stabili fundamento: & habet ea omnia, quæ amicus in amico possit desiderare. *lib. 8. Eth. cap. 8.* Duæ tamen sunt causæ ob quas amicitiæ solvi debent; prima & præcipua est, si alter amicorum improbus evasit, nec spes sit emendationis: altera est, si alter virtute, honore & rebus gestis ita excellat, ut vitæ institutum, ac studia mutanda sint, & officia inter illos & studia ob dissimilitudinem non possint exerceri. Cùm quis improbus evasit, statim relinquendus est: cùm inter amicos oritur studiorum dissimilitudo, dissuenda potius, ut ait Cicero, quàm disscindenda est amicitia. *lib. 9. Eth. cap. 3.* Nævi in amico tolerandi sunt. Hoc sensu rectè dicitur, *Amici vitia videris, non oderis.* Absentia non tollit amicitiam bene firmatam, sed ejus tantum ἐνέργειαν: si absentia diuturnior oblivionem amici-

amicitiæ induxerit, amicitiamve dissolverit, sine ulla alia causa, signum est, horum animos nondum bene coaluisse. *lib.* 8. *Eth. cap.* 5.

XIII. Norma amicitiæ est φιλαυτία, id est, *amor sui ipsius. lib.* 9. *Eth. cap.* 4. Tanta enim esse debet verorum amicorum unio, ut unusquisque amico sit velut alter idem, & nihilo plus se, quàm amicum diligat: ut non sibi meliùs esse, quàm amico velit, & non magis res suas, quàm res amici ad se pertinere judicet, secundùm tritum illud; Amicorum omnia sunt communia: ut in rebus secundis cum amico gaudeat, in adversis cum illo doleat, nullumque officiorum genus nolit amico gratificari, nisi quod inhonestum sit. Honestatis fines nemo debet amici causâ transilire, neque *de via declinare*, ut perperam suadet Cicero, ne tantillum quidem. Gratificandum est amicis, sed usque ad aras.

XIV. Hujusmodi amicitia haud dubiè est ἀδιάβλητος, hoc est, *caret calumniis*, suspicionibusque non est obnoxia. Quia enim amici sibi intus & in cute noti sunt, credunt sibi invicem facillimè; aliis non ita facile, si quid sinistri de altero dicatur. Præterea beneficiis certant inter se, & diligentissimè cavent ne alter alterum injuria afficiat. *lib.* 8. *Eth. cap.* 4.

XV. Amicitia perfecta est admodum rara. Virtus enim & viri boni rari sunt; & est diffi-
cilli-

cillimum, judicare, qui ad amicitiam sint idonei: nihil enim tectius est hominis animo. *lib.* 8. *Eth. cap.* 3. Tum ipsa etiam amicitia sæpe judicium præcurrit, & tollit experiendi potestatem. *Cic. in Lal.*

XVI. Perfecta amicitia non potest coli cum pluribus. Nam fieri non potest, ut multos tam exactè cognoscamus, & tam impensè diligamus, quàm necesse est amicum; multo minùs, ut cùm pluribus vivamus, eorumque omnium commodis simul inserviamus. Deinde cùm non sit omnium eadem fortuna, sæpe necesse foret, cum his ob res secundas lætari, cum aliis dolere. Vix ergo fieri potest, ut amici sint plures duobus. *lib.* 8. *cap.* 5. *& lib.* 9. *c.* 10. *vide Plut.* περὶ πολυφιλ. Qui multis amici esse volunt, non tam amici sunt, quàm ἄρεσκοι.

XVII. Sic de amicitia perfecta. Imperfecta amicitia oritur ex defectu earum conditionum, quæ ad amicitiæ perfectionem requiruntur. Habet enim locum etiam inter improbos. *lib.* 8. *Eth. cap.* 4. & non est amicitia nisi per accidens, ideoque instabilis est, & parum diuturna. Qui enim se mutuò diligunt utilitatis aut jucunditatis tantùm causa, non diligunt se diutiùs, quàm utilitatem & delectationem sibi mutuò conciliant: qui desinit alteri esse utilis, aut jucundus, desinit amari. Necesse est ergo, cum utilitate,

&

& jucunditate perire amicitiam, quæ harum causâ contracta fuit.

XVIII. Amicitia jucunda viget in juvenibus, utpote qui secundùm affectus ferè vivunt, & omnes actiones voluptate & dolore metiri solent: in senibus, qui avidiores sunt, magis viget amicitia utilis. Quia autem magis ingenuum est, amicitiam voluptate, quàm quæstu metiri, (nam etiam felicissimi quique amicos optant; non ad utilitatem aut ad lucrum, sed ad suavitatem conversationis) sequitur, amicitiam jucundam propiùs accedere ad amicitiam perfectam, quàm utilem. *lib.8.Eth.cap.6.*

XIX. Præterea amicitia jucunda minùs est obnoxia querelis, & criminationibus. Nam vel uterque alterius consuetudine delectatur, & sic neuter habet quod queratur; vel, si alterutri alterius consuetudo minùs grata sit, licet consuetudinem intermittere. At in amicitiâ utili, uterque plus appetit, quàm alter potest præstare.

XX. *Si in amicitiâ perfectâ observetur justa officiorum compensatio, si etiam accedat diuturna consuetudo, fieri potest, ut desinat in amicitiam perfectam.* Nam qui antè se mutuò diligebant propter utilitatem, aut propter jucunditatem tantùm, ubi paulo sibi magis innotescunt, & virtutẽ alter in altero cognoscit, incipiunt sæpe se mutuò diligere

pro-

propter ipsam virtutem. *lib. 8. Eth.cap. 4.*

XXI. Compensatio beneficiorum vel fit in eodem genere, ut si quis pecuniam reddat pro pecuniâ, voluptatem pro voluptate, vel in alio genere. Utrobique debet fieri beneficiorum acceptorum æstimatio; atque ea ab ipso accipiente, non à dante, si non sint data beneficia ex pacto. Nam si ex pacto data sunt, jam beneficium æstimavit, qui dedit. Accipiens beneficium tanti æstimare debet, quanti illud æstimabat cùm illo indigebat. *lib.9.Eth.cap.1.*

XXII. Sic de amicitia voluntaria, sequitur necessaria. Amicitia necessaria dicitur, quæ non ex arbitrario delectu, sed ex quodam jure societatis nascitur. Inter quos enim societas, inter illos aliqua amicitia requiritur. Imo καθ' ὅσον κοινωνοῦσιν, ἐπὶ τοσοῦτόν ἐστι φιλία. Id est, *quanta communio est, tam latè patet amicitia. lib. 8. Eth.cap.9.*

XXIII. Ut ergo societas, ita etiam amicitia dividitur in naturalem, & politicam: amicitia naturalis dicitur, quam naturæ vinculum conciliat: estque vel συγγενικὴ, id est, *cognata*, vel γαμικὴ, id est, *nuptialis*: illa oritur ex communione sanguinis, ut inter parentes & liberos, inter fratres, & inter cognatos specialiter sic dictos: hæc ex nuptiis, idque vel inter maritum & uxorem, vel inter quoslibet affines.

XXIV. Ami-

XXIV. Amicitia politica dicitur, quæ oritur ex ſocietate civili: idque vel inter magiſtratum & ſubditos, vel inter ipſos ſubditos. Amicitia quæ inter magiſtratum & ſubditos intercedit, dividitur in monarchicam, ariſtocraticam, & democraticam. Quæ inter ſubditos conſiſtit, multiplex eſt: alia enim eſt inter cives, alia inter tribules, alia inter vicinos, alia inter commilitones; & omnino totuplex, quotuplex eſt civium inter ſe communio ac ſocietas. Sed de ſocietatis natura in politicis agendum eſt, atque œconomicis.

FINIS.

IN-

INDEX

Capitum & titulorum, qui hac Ideâ continentur.

CAP. I.

XVI. De

FINIS.